

**dac** A: 1363 ? *Dach* [SZN.] (TelOkl. 1: 127); 1423 *Dachos* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1560 *dachal* (LevT. 1: 385) J: 'makacsság, ellenszegülés | Trotz, Widerspenstigkeit' # Sz: ~os 1423 [SZN.] (Oklsz.) (↑)

**dacol** A: 1638 *daczol* (MNY. 61: 484) J: 'ellenkezik, ellenáll | trotzen' #

**dacára** A: 1818 *daczára* (Nsz.); 1832 *daczára* (Szily: NyÚSz.) J: 'ellenére | trotz'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **dac** ismeretlen eredetű. | ⊕ Viszonylag korai adatai ellenére szélesebb körben csak a nyelvjáts idején terjedt el.

■ A **dacol** valószínűleg származékszó. | ⊕ A *dac*-ból keletkezett *-l* igeképzővel.

■ A **dacára** ragszilárdulás eredménye. | ⊕ A *dac* E/3. személyű birtokos személyjeles és *-ra* ragos alakjából jött létre, feltehetőleg a ném. *trotzdem* 'mégis, annak ellenére' mintájára.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A →*dúz* szócsaládjával, valamint a →*dúc*<sup>2</sup> és →*durcás* szavakkal való összekapcsolása téves.

📖 EtSz.; MNY. 22: 212; TESz.; EWUng.

**dacára** → *dac*

**dacol** → *dac*

**dada** A: 1585 *dada* (Cal. 78); 1585 *daddátska* [sz.] (Cal. 79) J: 1. 1585 'vénasszony | altes Weib' (Cal. 78) (↑); 2. 1826 'csecsemő v. kisgyermek szoptatására, ill. gondozására fogadott (fiatal) nő | Amme' (Nsz.); 3. 1959 'női gyermekgondozó bölcsődében, óvodában | Kinderpflegerin in Kinderkrippen, Kindergarten' # (ÉrtSz.) Sz: **dadus** 1878 *daduskának* [sz.] (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ A kisgyermek első tagolt hangjait utánzó szó, amely a gyermek- és dajkanyelvben keletkezett. A hangutánzás síkján összefügghet a →*dadog* tövével. ⊗ Hasonló onomatopoeitikus szavak más nyelvekben: oszm. *dadi*, *dada* 'nagynéni; dajka, dada; anyuka'; rom. (N.) *dādă* 'nagynéni; anyuka (megszólításként)'; szlk. *dada* 'pesztonka, dajka, dada'; stb. Vö. még ang. *daddy* 'apuka, papa'. ⊖ Idetartozik: *daduka* 'idős hölgy, öregasszony' (1786: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dadog*

**dádé** × A: 1600 ? *Dade* [SZN.]; *Dady* [SZN.] (MSZA. 5: 24); 1768 *Dádé* (NSz.); 1803 *Dadók* (NSz.); 1844 *Dade* (NSz.); NYJ. *cigandadinak* (ÚMTsz.) J: 1. 1600 ? '(idősebb) cigány férfi (megszólításként is) | (alter) Zigeuner (auch als Anrede)' (MSZA. 5: 24) (↑), 1768 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1808 'öreg ember (tréfás elnevezésként) | alter Mann (scherzhaft)' (Sándor I.: Toldalék); 3. 1810 k. 'apa | Vater' (Zolnay–Gedényi)

■ Cigány jövevényszó. | ⊖ Cig. (h.rom.) *dad* 'apa', *dade*, *dadi* [vokatívusz], (ném.) *daade*, *dado* 'ua.' [indoeurópai eredetű; vö. óind *tata* 'ua.'; hindi *dādā* 'nagyapa'; stb.]. ⊕ Az alakváltozatok részben különböző cigány vokatívuszi alakokra mennek vissza, részben a magyarban keletkeztek. A 3. jelentés az eredeti.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *tata*

**dadog** A: 1585 *dadágok* [ɔ: *dadagok*] (Cal. 123); 1722 *dadogo* [sz.] (SzT.); 1793 *dádog* (NSz.) J: 1. 1585 'akadozva beszél, hebeg | stottern' # (Cal. 123) (↑); 2. 1763 'fecseg | schwätzen' (NSz.); 3. 1787 'gagyog | lallen' (Nsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A tő összefügg a →*didereg* tövével. A szó végződése a -g gyakorító képző. A 2. jelentés valószínűleg azon alapul, hogy az akadozó, dadogó beszéd és a gyors, hadaró beszédtempó érthetősége, megértése egyformán nehéz. ⊖ Ugyanebből a tőből keletkezett a *dadri* 'dadog, hebeg; hadar' (1761: MNy. 70: 95).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dada*, *didereg*

**dagad** A: 1416 u.<sup>1</sup> *dagadvala* (BécsiK. 241) J: 1. 1416 u.<sup>1</sup> 'emelkedik | schwellen' # (BécsiK. 241) (↑); 2. 1416 u.<sup>1</sup> 'felfuvalkodik, önteltté, gögössé válik | dünnelhaft werden' (BécsiK. 241) (↑); 3. 1550 k. '(test(rész)) (meg)duzzad, (fel)puffad | anschwellen (Körper(teil))' # (KolGl.); 4. 1748 'megnö (érzelem) | anwachsen (Gefühl)' (NySz.); 5. 1748 '(levegőtől) duzzad; (tömöttségtől) feszül | sich bauschen; strotzen (von Fülle)' # (NySz.); 6. 1865/ '(tészta) megkel | aufgehen (Teig)' (NSz.) Sz: ~**vány** 1416 u.<sup>1</sup> *dagaduanaua* 'önteltség, beképzeltség, gög | Dünkel' (BécsiK. 83) | ~**ó** 1799 *dagadó* 'duzzadó, térfogatában növekvő | (an)schwellend' (Nsz.); 1833 'sertés v. szarvasmarha mellkasi v. hasi részéből levágott hús | Bauchfleck des Schweins' (Kassai: Gyökerésző 1: 406)

**dagaszt** A: 1456 k. *dagaszt* (SermDom. 2: 701); 1519 ffe *tagasztot* [sz.] (JordK. 34) J: 1. 1456 k. '(heves érzelem) eltölt vkit | jn mit einem (heftigen) Gefühl erfüllen' (SermDom. 2: 701) (↑); 2. 1519 '(tésztát) (összegyúr) | kneten (Teig)' # (JordK. 34) (↑); 3. 1551 'duzzaszt | schwellen machen' (NySz.); 4. 1784 '(macska) a lábával dagasztáshoz hasonló mozdulatot végez | kratzen, kneten (Katze)' (Baróti Szabó: KisdédSz. 64); 5. 1885 'felfúj | aufblähen' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. zürj. (Sz.) *dundi*-, (P.) *tundi*-. '(fel-/meg)dagad (has)' [fgr. \**tonj3*- vagy \**tanj3*-. '(fel-/meg)dagad'; valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. Az egyeztetés egy finnugor szó belseji \**ŋ* hangot feltételez, amely a magyarban egy \**ŋk* fejlődési fokon át *g*-vé alakulhatott; a hangtanhoz vö. →*fogoly*<sup>2</sup>, →*mög* stb. A szó belseji zárhang okozta szó eleji zöngésedéshez vö. →*dob*<sup>1</sup>, →*dug* stb. A végzések -*d* kezdő-gyakorító, ill. -*szt* műveltető képző. ⊖ A palatoveláris párhuzamosság alapján hangrendi átcsapással keletkeztek: *deged* 'dagad, duzzad, puffad' (1794: NSz.), *degeszt* 'dagaszt' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 495); mindkét alak csak a nyelvjárásokban él. – Idetartozik még: *degesz* 'tömött, duzzadó' (1785: Nsz.), 'gyomor' (NSz.) amelynek végződése névszóképző; vö. →*eresz*, →*kopasz* stb.; *dagi* 'kövér; dundi' (1947: LudasM. 1947. márc. 21.: 3), ez a *dagad* vagy a *dagadt* 'kövér; vastag' (1585: Cal. 1092) alakokból elvont tőből keletkezett -*i* kicsinyítő képzővel. ⊕ Más finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 FUF. 11: 233; NyK. 64: 66; MSzFE.; TESz., *deged* a. is, *degesz* a. is; NéprNytud. 12: 33; EWUng. • Vö. *dagály*, *daganás*, *dágvány*

**dagály** A: 1416 u.<sup>1</sup> *egdagalos* [sz.] (BécsiK. 76); 1456 k. *daghaljoffagh* [sz.] (SermDom. 2: 344); NYJ. *gagájjos* [sz.] (ÚMTsz.) J: 1. 1416 u.<sup>1</sup> 'gög, kevélység | Hochmut, Stolz' (BécsiK. 76) (↑); 2. 1456 k. 'önfejűség, makacsság | Eigensinn' (SermDom. 2: 344) (↑); 3. 1510 k. 'harag, düh | Zorn' (Gl.); 4. 1755 'a tengervíz emelkedése | Flut (beim Gezeitenwechsel)' # (NSz.); 5. 1763 'daganat | Geschwulst' (NSz.); 6. 1793 'fellengzős stílus | Schwülstigkeit' (NSz.) Sz: ~**os** 1416 u.<sup>1</sup> (BécsiK. 76) (↑) | ~**osság** 1456 k. (SermDom. 2: 344) (↑) | ~**oskodik** 1456 k. *daghalofkodikh* (SermDom. 1: 386)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tő a →*dagad* szócsaládjának tövével azonos. A szó végződése *-ly* névszóképző. Az alaktanhoz vö. *akadály* (→*akaszt*), *aszály* (→*aszik*) stb. Az eredeti 1. jelentéshez vö. a →*dagad* 'göggössé, beképzeltté válik' jelentését.

📖 EtSz. *dagad* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *dagad*

***daganag*** → *daganás*

***daganás*** † A: 1348 ? *Daganas* [HN.] (OkI Sz.); 1566 *daganást* (NySz.) J: 'daganat | Geschwulst'

***daganag*** † A: 1456 k. *daganagh* (SermDom. 2: 441); 1512 k. *dagonagot* (WeszprK. 87); 1533 *daganak* (Murm. 864.) J: 1. 1456 k. 'daganat | Geschwulst' (SermDom. 2: 441) (↑); 2. 1533 'golyva | Kropf' (Murm. 864.) (↑)

***daganat*** A: 1531 *daganath* (ÉrsK. 227); 1778 *doganat* (NSz.) J: 1. 1531 'fájdalmas duzzadás | Geschwulst' # (ÉrsK. 227) (↑); 2. 1751 'kidudorodás | Ausbauchung' (NSz.); 3. 1757 'dagály | Flut (beim Gezeitenwechsel)' (NSz.); 4. 1806 ? 'rákos daganat | Krebsgeschwulst' (HazKülfTud. 1806. aug. 2.: 86), 1838 'ua.' (Tzs. *Gyomordaganat* a.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tő *-n* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő a →*dagad* szócsaládjának tövével azonos. A szó végződése *-ás*, *-g*, ill. *-at* névszóképző. A jelentések a relatív tő 'megdagad, duzzad' jelentése alapján keletkeztek.

📖 EtSz. *dagad* a.; TESz. *daganat* a.; EWUng. • Vö. *dagad*

***daganat*** → *daganás*

***dagaszt*** → *dagad*

***dagonya*** A: 1831 *Dagonya* (TudGyűjt. 7: 75) J: 1. 1831 'sáros mélyedés, amelyben állatok szoktak hemperegni | Suhle' (TudGyűjt. 7: 75) (↑); 2. 1901 'sáros hely általában | matschiger Ort' (PNapló 1901. jan. 9.: 12)

***dagonyázik*** A: 1860 *Dagonyázni* [sz.] (Nsz.) J: 1. 1860 'állat dagonyában hempereg | suhlen (Wild)' (Nsz.) (↑); 2. 1938 '(ember) sárban tapos, jár' (UjMagyars. 1938. nov. 18.: 7)

■ A szócsalád alapja, a ***dagonya*** bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tő a →*dagad* szócsaládjának tövével lehet azonos. A végződés talán a →*tivornya* (→*tivornyázik*), →*tohonya* stb. végződésének tévesen képzőként való alkalmazásából keletkezhetett.

■ A ***dagonyázik*** származékszó. | ⊕ A *dagonyá*-ból keletkezett *-z* igeképzővel. A 2. jelentésében a köznapi nyelvhasználatban gyakrabban fordul elő, mint az alapszava.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. *dágvány* a. • Vö. *dagad*

***dágvány*** × A: 1786 *Dágvány* (Nsz.); 1788/ *dagványnak* (NSz.) J: 'ragadós, mély sár | klebriger, tiefer Schlamm'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív tőből keletkezett származékszó. | (△) A tő a →*dagad* szócsaládjának tövével lehet azonos. A végződés névszóképzőnek tűnik; vö. →*ásvány*, →*járgány* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dagad*

**dajka** **A:** 1359 ? *Deyka* [SZN.] (Oklsz.); 1380 k. *daica* (KönSzej. 4.) **J:** 1. 1359 ? 'csecsemő szoptatására, gondozására fogadott (fiatal) nő | Amme' # (Oklsz.) (↑), 1380 k. 'ua.' (KönSzej. 4.) (↑); 2. 1846 'az anya v. nagyanya megszólításaként' | (als Anrede der Mutter od. Großmutter)' (Nsz.); 3. 1879 'női gyermekgondozó bölcsődében, óvodában | Kinderpflegerin in Kinderkrippen, Kindergarten' (Nsz.) **Sz:** ~1 1519 k. *daŷcalcodnek* [sz.] (DebrK. 559)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Blg. *dojka* '(szoptatós) dajka'; szbhv. *dojka* 'női mell; tögy', (Kaj) '(szoptatós) dajka'; cseh (R.) *dojka* 'ua.'; szlk. *dojka* 'ua.; fejőstehén'; stb. [< szláv \**doj-* 'szoptat']. (△) A 2. és 3. jelentés magyar fejlemény; vö. →*dada*.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 146; TESz.; EWUng. • Vö. *tej*

**dajna** × **A:** 1666 *dajna* (NySz.); NYJ. *dajla* (MTsz.) **J:** 1. 1666 'testes nőszemély; szipirtó | dickes Frauenzimmer; Vettel' (NySz.) (↑); 2. 1804 'szajha | Hure' (Nsz.); 3. 1862 'dologtalan, piperéskedő nő | untätige, putzsüchtige Frau' (CzF.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. és 3. jelentés metafora. (△) A szlovákból való származtatása téves.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 620; TESz.; EWUng.

**dajnál** × **A:** 1700 k. *dajnál* (MNy. 28: 318); NYJ. *dojnal* (Bakos F.: REI. 254) **J:** 'kornyikál, gajdol | grölen'

■ Román (E.) jövevényszó. | (≡) Rom. (E.) *dăinăi*, – rom. *doini*: 'népdalt énekel v. játszik' [< rom. *doină* 'szomorkás román népdal']. (⊕) Erdélyi, szatmári és bihari nyelvjárási szó.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**dák** **A:** 1692 *Dăcusokat* (MNy. 69: 362); 1760 *Dákufoknál* (MNy. 63: 102); 1795/ *dákok* (Csokonai: ÖM. 2/1: 38) **J:** <FN> 1692 'az ókori Dácia lakosa | Daker' (MNy. 69: 362) (↑) | <MN> 1822 'Dáciával, a dákokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó' (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Daci* [többes szám] 'dák ember', *Dacus* 'dák <mn>' [?' < dák *δαός* 'farkas']. (≡) Megfelelői: ném. *Daker*; ol. *daco*; or. *đakueu*, (R.) *đak*; stb.: 'dák ember'. (△) A *dák* alakhoz vö. →*arab*, →*dán* stb. A korábbi alakok szóvégi *s* hangjához vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**dákó** **A:** 1704/ *takót* (MNy. 69: 495); 1789 *dákóra* (Nsz.); 1800 *Tákó* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 1. 1704/ 'a biliárdgolyó lökésére használt rúd | Billardstock' (MNy. 69: 495) (↑); 2. 1900 'hímvestző | Penis' (Jenő–Vető: TolvSz.); 3. 1996 'elégtelen osztályzat, egyes | Note Eins als "ungenügend"' (Nsz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (R. au.) *dako* 'dákó' [< sp. *taco* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: szbhv. *dakov* 'ua.'. ⊕ A szó eleji *t* az osztrák kiejtést tükrözi. A metaforikus 2. jelentés az argóban, a 3. pedig a diáknyelvben keletkezett.

📖 MNy. 22: 206; EtSz.; TESz.; EWUng.

**dákos** † **A:** 1448 *dacos* (Oklsz.); 1491 *Dacus* (Oklsz.) **J:** 1. 1448 'egy fajta rövid kard, tör | Art kurzes Schwert, Degen' (Oklsz.) (↑); 2. 1564 'hímvesző | Penis' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 316)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó egy újlatin nyelvből, magyar képzéssel. | ⊕ Vö. sp. *daga*; fr. *dague*; ol. *daga* (*tedesca*); stb.: 'egy fajta rövid kard, tör' [tisztázatlan eredetű]. ⊗ Vö. még ang. *dagger*; ném. *Degen*: 'ua.'. ⊕ A szóvégi *s* melléknévképzőnek tűnik. A 2. jelentés metafora. ⊖ A (R.) *dák* 'tör' (1763: EtSz. *dákos* a.) elvonás a *dákos*-ból.

📖 EtSz.; TESz.; NytudÉrt. 88: 19; EWUng.

**dakszli** **A:** 1800 *Takszli* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1877 *dakszli* (NSz.); 1908 *daklit* (Nsz.) **J:** 'tacska | Dackel'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *dächsl*, (h. baj.-osztr.) *dakl*, – ném. *Dächsel*, *Dackel*: 'borzeb, tacska' [< ném. *Dachs* 'borz']. ⊕ A szó eleji *t* a bajor-osztrák kiejtést tükrözi. A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *tacska*

**daku** × **A:** 1867 *dakujából* (Nsz.) **J:** 'ködmönféle meleg kabát(ka); rövid télikabát | Pelzjacke; kurzer Wintermantel'

■ Valószínűleg kun jövevényszó. | ⊕ A kun \**daqu* 'egy fajta prém, bunda' átvétele lehet [< mong. *daqu* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: Kāšy. *yaqu* 'esőköpeny'; mandzsu *daḡō* 'szőrme kabát'; or. *doxa*, *ḍaxa* 'ua.' stb. ⊕ Ez a nyelvjárási szó az egykor kunok lakta területekről terjedt el az egész magyar Alföldön.

📖 TESz.; MNy. 72: 17; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

**dal** **A:** 1211 ? *Dolus* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1416 ? *Dalus* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1556 *dallyára* [l-j] (MNy. 2: 132); 1787 *dall* (Nyr. 1: 46); NYJ. *dan* (MTsz.) **J:** 1. 1211 ? 'rendszerint egyszerű, rövid' énekelt szöveg | Lied' # (Oklsz.) (↑), 1556 'ua.' (MNy. 2: 132) (↑); 2. 1572 'énekesmadár hangadása | Vogelsang' (NySz.); 3. 1604 'dallam | Melodie' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. 1777 ? 'egy fajta lírai műfaj | Art lyrisches Gedicht' (Nsz.), 1786/ 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1211 ? [szn.] (Oklsz.) (↑); 1779 *dallos*-szunyogok (NSz.) | ~**nok** 1823 e. *dalnok* (Szily: NyÚSz.) | ~**árda** 1844 *dalárda* (Nsz.) | ~**lam** 1844 *dallamosság* [sz.] (NSz.)

**danogat** × **A:** 1548/ *danogatnac* (Tinódi: Cronica k3b) **J:** 'dalolgat | lustig vor sich hinsingen'

**dalol** **A:** 1604 *Daloloc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1694 *danoló* [sz.] (NySz.); 1759 *dallották* (NSz.) **J:** 'énekel | singen' #

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ⊕ Amennyiben a *dalol* volt a kiinduló alak, akkor ez gyakorító képzővel keletkezett, a *dal* pedig elvonás a *dalol*-ból. Ha a *dal* volt a kiinduló alak, akkor a *dalol* igeképzős származékszó. Azonban még az sem zárható ki, hogy a *dalol* egy eredeti igenévszó igei értékű tagjából ered, amelynek névszói

értékű tagja a *dal*. A szó belseji *l* és *n* időrendi viszonya a *dalol* változataiban nem világos. A nyelvújítás korában a *dal* több származékszó (↑) alapjául szolgált.

■ A **danogat** származékszó. | ⊕ A *dalol* alapján keletkezhetett gyakorító képzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik: *dana* 'szerény, egyszerű dal; dallamos hangzás; stb.' (1786: Nszt.), amely elvonás lehet a *danogat*-ból; de hasonlóan onomatopoetikus szó a rom. *doină* 'szomorkás román népdal' (vö. →*dajnál*) is. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: 1389 *Dana* [SZN.] (ZsigmOkl. 1: 98).

📖 Nyr. 32: 475; EtSz.; MNy. 61: 341; TESz. *dalol* a.; Benkő: FiktI. 50; EWUng. • Vö. *dáridó*, *dinomdánom*, *hattyúdal*

## **dal-**

~**evező** † **A:** 1405 k. *dal eueze* (SchlSzj. 768.) **J:** 'kormánylapát; evező | Steuerruder; Ruder' | ~**gúzs** † **A:** 1585 *dal gúsos* [sz.] (Cal. 1072) **J:** 'a hajóborda felálló vége, amelyhez az evezőt gúzsolták | Spitze des Spants, woran das Ruder mit einer Weide befestigt wurde'

■ Összetett szavak előtagja, német (feln.) jövevényszó. | ⊖ Vö. ném. *Dolle*, (kor. úfn.) *dolle*: 'faszeg; evezőszeg' [< aln. (kaln.) *dolle* 'ua.']. ⊕ A (R.) *dal* 'farevező' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 17) valószínűleg a *dalevező* utótagjának tudatos elhagyásával keletkezett. Vö. még *dallaz* 'egy bizonyos módon evez' (1825: EtSz.); (N.) *dalladzó* 'egy fajta evező' (MTsz.).

📖 EtSz. 2. *dal* a.; MNy. 62: 327; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *evez*, *gúzs*

**dali** × **A:** 16. sz. *dali* (TörtTár 1894: 151) **J:** 1. 16. sz. 'rövid szárú (lábbeli) | kurzschäftig (Fußbekleidung)' (TörtTár 1894: 151) (↑); 2. 1611 'délceg; ékes | stattlich; schmuck' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1903 'hitvány, semmirekellő | nichtswürdig' (NyF. 9: 27)

■ Szóvegyülés. | ⊕ A →*deli* és a →*dalia* szavakból keletkezett. A 3. jelentés tréfás-gúnyos metafora a 2. jelentés alapján. ⊕ Székely nyelvjárási szó. ⊖ Ugyancsak székely nyelvjárási szó a *dalivörös* 'tarka(barka)' (1863: MTsz. *deli-vörös* a.) összetétel.

📖 Horger: MSzav. 40; EtSz. *dalia* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *dalia*, *deli*

**dalia** **A:** 1545 *deljak* (RMNy. 2/2: 58); 1568 *daliakra* (NySz.); 1862 *dalják* (NSz.) **J:** 1. 1545 'katona, harcos | Krieger' (RMNy. 2/2: 58) (↑); 2. 1594 'rövid szárú csizma | Halbstiefel' (MNy. 61: 114); 3. [jelzői értékben is] 1621 'délceg férfi | stattlicher Mann' (Szenczi Molnár: Dict. *Delia* a.); 4. 1784 'pompás öltözet | feierlicher Anzug' (Baróti Szabó: KisdedSz. 18) **Sz:** ~s 1695/ *Daliáson* (NySz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *delija* 'bátor, vitéz fickó; fenegyerek', (R.) 'harcos, katona; hős; török testőr' [< oszm. *deli* 'esztelen, örült, bolond; szilaj, vad, heves', (R.) 'a nagyvezír bosnyák v. albán testőre'; vö. →*deli*]. ⊖ Vö. még blg. *делия*; mac. *deluja*: 'szilaj legény; hős'. ⊕ A *dalia* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A 2. és 4. jelentés feltehetőleg önállósulással jöttek létre a *daliacsizma* 'rövid szárú csizma', ill. *daliaruha* 'ünnepi ruházat' típusú összetételekből. A köznyelvben leginkább ismert 3. jelentés az 1. jelentésre megy vissza.

📖 Horger: MSzav. 40; EtSz.; Kniezsa: SziJsz. 146; Grétsy: Szóhas. 35; TESz.; EWUng. • Vö. *dali*, *deli*

**dália** **A:** 1840 *dahliát* (Nsz.); 1845 *dáliák* (NSz.) **J:** 'Közép-Amerikában őshonos, fészekvirágzatú, évelő, lágy szárú növény | Dahlie (Dahlia variabilis)'

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Dahlie*; ang. *dahlia*; fr. *dahlia*; stb.: 'dália'. Vö. még lat. (tud.) *Dahlia pinnata* 'ua.' [tudatos szóalkotással keletkezett a svéd botanikus Andreas *Dahl* 1751–1787 családnevéből]. ⇒⊕ A magyarba a tudományos latinból került át, vagy esetleg német közvetítéssel, szóvégi hanghelyettesítéssel.

📖 TESz.; EWUng.

**dalm** † **A:** 1138/ ? *Dalmadi* [sz.] [HN.] (MNY. 32: 134); 1335 *dalm* (Oklsz.) **J:** 'igavonó állat | Lasttier'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A magyar szókincs régi eleme lehetett. A 15. század óta nincs újabb adat a szóra.

📖 EtSz.; EWUng.

**dalmát** **A:** 1405 k. *dalamath* (SchlSzej. 547.); 1559 *Dalmata* (Székely I.: Krón. 133a); 1799 *Dálmátákat* (NSz.); 1803 *dalmat* (EtSz.); 1808 *Dalmát* (Nsz.); 1893 *delmaták* (PallasLex.) **J:** <FN> 1405 k. 'dalmáciai ember | Dalmatiner' (SchlSzej. 547.) (↑) | <MN> 1804 'Dalmáciával, ill. lakosaival kapcsolatos | dalmatisch' (NSz.)

■ Latin jövevénytörzs. | ⊖ Lat. *Dalmatae* [többes szám], *Delmatae* [többes szám], (vulg.h.) *Dalmata*: 'az ókori Dalmácia illír lakója' [< gör. *Δαλμάται* [többes szám] 'ua.']. ≈ Megfelelői: ném. *Dalmatiner*; fr. *Dalmate*; ol. *dalmata*; stb.: 'dalmát <ember>'. ⊕ A *dalmata* változat látszik eredetibbnek. A *dalamát* változat főképp csak hapaxlegomenonként adatolt. – A *dalmát* alakhoz vö. →*dán* stb. ~ Idetartozik: *dalmatika* 'dalmatika <liturgikus ruha, öltözék>' (1571: SzT.), amely a lat. (k.) *dalmatica* 'ua.' szóból ered.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**dalol** → *dal*

**dáma** **A:** 1662 *dámákkal* (Horváth M.: NEI.); 1888 *dám* (NSz.) **J:** **1.** 1662 'úrnő, hölgy | Herrin, Frau von vornehmer Herkunft' (Horváth M.: NEI.) (↑); **2.** 1787 'nőalakot ábrázoló kártyalap v. bábu | Dame als Figur (in versch. Spielen)' (Nsz.); **3.** 1790 'szajha | Hure' (Nsz.); **4.** 1854 'dámajáték | Damespiel' (Nsz.) **Sz:** ~**zik** 1794 *dámázók* [sz.] 'dámákkal szórakozik | sich mit Damen unterhalten' (Nsz.); 1928 'dámajátékot játszik | Dame spielen' (Nsz.)

■ Német jövevénytörzs. | ⊖ Ném. *Dame* 'ápolat külsejű és képzett nő; dámajáték; kártya-, ill. sakkfigura', (R.) *dama* 'úrnő; ágyas; előkelő nő' [< ol. *dama* 'úrnő; dámajáték', ill. fr. *dame* 'ua.; kártya-, ill. sakkfigura']. ≈ Megfelelői: szbhv. *dama*; cseh *dáma*; stb.: 'ua.'

📖 EtSz.; MNY. 49: 403; TESz.; EWUng. • Vö. *demizson*, *dóm*, *gardedám*, *madám*, *madonna*

**damasz** † **A:** 1656 *Domofz* (Cseh: LovOrvK. C6); 1662 *damaszok* (NySz.) **J:** **1.** 1656 'nagyobb testalkatú sertésfajta | Art großgewachsenes Schwein' (Cseh: LovOrvK. C6) (↑); **2.** 1792 'vadkan | Wildeber' (NSz.)

■ Oszmán-török jövevénytörzs, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | ⊖ Oszm. *domuz* [ejtsd: *domusz*] 'disznó'; – vö. még szbhv. (R.) *dòmus* 'ua.', (N.) *domuz* 'ua.; lépfene'. Az oszmán-

törökben török eredetű; vö. csag. *toŋuz*; kaz. *doŋuz*; stb.: 'disznó'. (⊕) A szerbhorvát közvetítés mellett művelődéstörténeti okok szólhatnak; vö. még →*mangalica*. A 2. jelentés metafora. (⊖) Ugyanarra a török (közelebről besenyő) etimonra megy vissza a következő magyar személynév összetételi előtagja: [1200 k.] *Thonuzoba*, tkp. 'vaddisznóapa' (An. 57.).

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 131; Ligeti: TörK. 105; EWUng.

**damaszt** **A:** 1533 *Damascus* (Murm. 2017.); 1554 *damaszért* [✍] (Nyr. 91: 361); 1752 *Damask* (SzT.); 1783 *damis* leiblija (MNY. 65: 233); 1785 *Damásbúl*, *Dámisz* belléssel (MNY. 65: 233); 1788 *damastokból* (NSz.); 1788 *Damaska* (Nsz.); 1830 *tamisz* béllésre (MNY. 65: 233); 1846 *damasztal* (Nsz.) **J:** 'saját színével mintázott kelme | Damast'

■ Vándorszó. | (⊖) Ném. *Damast*, (kor. úfn.) *damask*, *damast*, (h.) *damasch*, *damaskh*, *tamaschk*; fr. *damas*; ol. *damasco*, (R.) *damasto*, (bol.rom.) *damasc*; szbhv. *damast*; stb.: 'damaszt'. Vö. még lat. (k.h.) *Damascus (albus)* 'ua.' [< lat. (k.) *Damascus* [HN.] <szíriai város, ahonnan ez a szövet és ez a szövés mód származik>]. Az olaszból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba a latinból, ill. olasz, német és francia közvetítéssel került át. (⊖) A helynév (↑) magyar adatához vö. 1416 u.<sup>1</sup> *Damaŋcoŋban* (BécsiK. 11).

📖 EtSz.; MNY. 50: 77; TESz.; FNESz. *Damaszkusz* a.; EWUng.

**dámvad** **A:** 1533 *Dan Wad* (Oklsz.); 1708 *Dánvad* (Pápai Páriz: Dict.); 1748 *dám vadat* (NySz.) **J:** 'a szarvasnál kisebb, az őznél nagyobb, páros ujjú kérődző állat | Damwild (Dama dama)'

■ Német mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | (⊖) Vö. ném. *Damwild* 'dám-szarvas' [< ném. (R.) *dam* 'ua.' + *Wild* 'vadászható állatok'>]. Az előtag a lat. *damma*, (kés.) *dama* 'dám-szarvas; zerge; öz; gazella' szóból származik.

📖 EtSz. 1. *dám* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *vad*

**dán** **A:** 1559 *Danofokra* (Székely I.: Krón. 116b); 1575 *Danufoc* (Heltai: Krón. 1b); 1602/ *dánokat* (MNY. 79: 246) **J:** <FN> 1559 'dán ember | Däne' # (Székely I.: Krón. 116b) (↑) | <MN> 1790 'a dánokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | dänisch' # (MNY. 6: 318)

■ Latin jövevényszó. | (⊖) Lat. *Dani* [többes szám], *Danus* 'dán ember'. Forrása az óész. germ. *danir* [többes szám] 'dánok', tkp. 'erdőlakók'. (⊖) Megfelelői: ném. *Däne*; ang. *Dane*; stb.: 'dán ember'. (⊕) A *dán* alak keletkezésében a latin tőalak játszott szerepet, amelyet a magyar többes számú alakból (*dánok* < lat. *Dani*) való elvonás is támogatott. A nemzetközi megfelelők tőalakja is elősegítette a rövidebb alak elterjedését; vö. még →*arab*, →*dák* stb. – A korábbi változatok szóvégi *s* hangjához vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb.

📖 MNY. 7: 31; EtSz.; TESz.; EWUng.

**dancs** Δ **A:** 1478 ? *Danch kees* (Oklsz.); 1771 *dantsot* (NSz.); 1801 *Donts* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1861 *dancsokodni* [sz.] (NSz.) **J:** <MN> 1478 ? 'tisztátalan; mocskos | unrein; schmutzig' (Oklsz.) (↑), 1801 'ua.' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) (↑) | <FN> 1. 1771 'tisztátalan személy | unreine Person' (NSz.) (↑); 2. 1784 'tisztátalanság | Unreinheit' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 18); 3. 1865 'szitok | Fluch' (NSz.); 4. 1939 'csapatjátékban) az ellenfél vmely játékos ellen elkövetett szabálytalanság | Foul' (Nsz.)

■ Román jövevényszó. | ⊕ Rom. *danci* 'cigánygyerek, purdó' [< cig. *den či!* 'adj nekem valamit!']. ⊕ A melléknévi, valamint a főnévi 1. és 2. jelentés a nyomorúságos viskókban élő cigánygyerekek piszkosságának, tisztátalanságának képzetével függ össze. A 4. jelentés a sportnyelv tudatos magyarításával jött létre.

📖 Drăganu: Rom. 4/2: 1553; TESz.; EWUng. • Vö. *dátum*

**dandár** A: 1544/ *Dandarra* (Tinódi: Cronica n2b); 1546 *dwndar* (Nyr. 32: 427); 1592 *dondár* [✍] (NySz.) J: 1. 1544/ 'derékhad; tartalékhad | Hauptteil eines Heeres; Reservetruppe' (Tinódi: Cronica n2b) (↑); 2. 1763 'több zászlóaljzat, ezredet magában foglaló nagyobb katonai egység, brigád | größere Heeresinheit, Brigade' (NSz.); 3. 1767 'zászló | Fahne' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 4. 1793 'a munka legnehezebb, legnagyobb rész(e) | schwierigster, größter Teil (der Arbeit)' (Nsz.); 5. 1882 'idény | Saison' (Nyr. 11: 477)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | ⊕ Oszm. *dümdār* 'hátvéd'; – vö. még szbhv. (R.) *dündar* 'embertömeg', (R. Kaj) *dondár* '(had)sereg; derékhad; zászló'. Az oszmánban az újperzsa *dum-dār* 'hátvéd' átvétele. ⊕ A 4. és 5. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: *dandár* 'egy fajta lőfegyver' (1761: NSz.). ⊖ Nem tartozik ide az ismeretlen eredetű *dandár* ~ *dondár* 'darázs' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 410, 449).

📖 EtSz.; MNy. 22: 350; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 134; EWUng.

**danogat** → *dal*

**dara** A: 1522 ? *Dara* [szN.] (MNyTK. 86: 28); 1545 Semle *darat* (Oklsz. *zsēmlye-dara* a.); 1824 *derelő* [sz.] (NSz.); 1872 *dérálni* [sz.] (NépkGy. 2: 261) J: 1. 1545 'szemcsés, a lisztnél durvább örlemény | Griesß' # (Oklsz. *zsēmlye-dara* a.) (↑); 2. 1590 'apró jég szemekké fagyott csapadék | Graupelregen' # (NySz.); 3. 1893 'örölt, szétporlasztott kőzet | Griesel' (PallasLex.) Sz: ~1 1565 *Daralt* [sz.] '(meg)öröl | mahlen' (NySz.); 1777 'feladatot' gépiesen végez el, ledarál | herleiern' (EtSz. *dara* a.) | ~s 1821 *Darás* (Nsz.)

■ Török, közelebbről valószínűleg kun jövevényszó. | ⊕ CC. *tari* 'köles'; csag. *tariy* 'ua.'; tat. (N.) *darī* 'ua.'; csuv. *tirə* 'gabona, mag'; stb. [< török \**tari-* 'megművel']. ⊕ A magyarba átkerült alakja \**darī* vagy \**tari* lehetett. A végződéshez vö. → *bicska*, → *káka*. A magyarban 'gabonaszem; köles' > 'liszt; köleskása' (vö. 1. jelentést) jelentésváltozás ment végbe. A 2. és 3. jelentés metafora. A 2. jelentéshez vö. cseh *kroupa* 'dara; daraeső'; ném. *Graupe* 'árpaszem': *Graupel* 'daraeső'; stb. ⊖ A (R.) *dederarál* ~ *derél-darál* 'fecseg, locsog' (1837: NSz.) ikerszó a *darál*-ból (↑).

📖 MNy. 3: 155; EtSz.; TESz., *dederarál* a. is; Ligeti: TörK. 115; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *tarló*

**darab** A: 1270/ *Darabheg* [HN.] (Oklsz.); 1305 *dorobus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1395 k. *darab* (BesztSzj. 1277.); 1560 hws *drab* (GyöngySzt. 3956.); 1598 *derabol* [sz.] (NySz.) J: 1. 1270/ ? 'rész, töredék, törmelék | Stück, Teil- od. Bruchstück, Brocken' # (Oklsz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1277.) (↑); 2. [főleg jelzői értékben] 1570 'bizonyos hosszúság(ú), tartam(ú), nagyság(ú) stb. (távolság, idő, terület stb.) | ein Stück (Weg, Land usw.), eine Weile' # (SzT.); 3. 1708 'fonalnak, fonásra kerülő szösznek egy bizonyos mennyisége | eine gewisse Menge von Garn od. Spinnfaser' (Pápai Páriz: Dict.); 4. 1762 'kötet | Band eines Buches' (NSz.); 5. 1787

'színdarab | Theater-, Musikstück' # (Nsz.); **6.** 1792 'falka, csorda | Herde' (Baróti Szabó: KisdédSz. *Falka* a.); **7.** 1832 'ügydarab | Aktenstück' (NSz.); **8.** 1959 'munkadarab | Werkstück' (ÉrtSz.) **Sz:** ~os 1305 [SZN.] (OklSz.) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *drob* 'darabka; hulladék; belsegek, zsigerek', (V.) *drôb* 'dara'; szlk. *drob* 'darabka', *droby* [többes szám] 'belsőség, aprólék <baromfié>'; or. *дробъ* 'sörét; törtszám; törmelék'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *draf* 'darab; hulladék'; lett *drapsnas* 'ua.']. (⇒△) Korai jövevényszóként feltehetőleg a pannóniai szlávból került a magyarba. (△) Az 5., 7. és 8. jelentés kialakulását talán a ném. *Stück* 'az egész egy darabja; részlet; stb.' is befolyásolta. – A *darabol* 'feldarabol, szétarabol, felaprít' (1372 u./: JókK. 131) valószínűleg a *darab* igeképzős származéka, de szláv jövevényszó is lehet; vö. óe. szl. *drobiti*; szbhv. *drobiti*; szlk. *drobit*; or. *дробитъ*; stb.: 'ua.'. A (R.) *dereb* 'kis darab' (1405 k.: SchlSzj. 1871.) feltehetőleg a *derebdarab* (→*diribdarab*) ikerszó előtagjának önállósulásával keletkezett; vö. még a *derab*, ill. *dirib* 'darab' (1716: EWUng.) változatokat is.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 147; TESz.; EWUng. • Vö. *diribdarab*

**darabont** Δ **A:** 1439 *drabant* (MNy. 3: 464); 1472 *Darabanth* [SZN.] (OklSz.); 1509 *Darabonth* [SZN.] (OklSz.); 1522 *Garabant* [SZN.] (MNyTK. 86: 35); 1552 *garaban* (RMNy. 2/2: 97); 1579 *Trabantoknak* (SzT.); 1592 *derebant* (SzT.); 1696/ *Darabant* (SzT.); 1895 *darabonczot* (NSz.) **J:** **1.** 1439 'gyalogos katona | Fußsoldat' (MNy. 3: 464) (↑); **2.** 1533 'testőr; kísérő, csatlós | Leibwächter, Gefolgsmann' (Murm. 2298.); **3.** 1571 'megyei v. városi hajdú | Komitats-, Stadtdiener' (SzT.); **4.** 1652 'mindenes férficseléd | Dienstjunge, Knecht' (SzT.); **5.** 1757 'mellékbolygó | Nebenplanet' (NSz.); **6.** 1909 'a Fejérváry-kormány (1905–1906) tagja, híve, közege | Mitglied, Funktionär des Kabinetts Fejérváry (1905–1906) (pejor.)' (Nsz.); **7.** 1912 'képviselőházi teremőr | Türsteher im Abgeordnetenhaus' (RévaiLex. 5: 300)

■ Német (feln.) jövevényszó, esetleg cseh közvetítéssel is. | (≡) Ném. *Trabant* 'testőr; mellékbolygó', (kor. úfn.) *drabant* 'gyalogos katona; rabló, zsvány'; – vö. még cseh *drabant* 'testőr; poroszló'. A németben bizonytalan eredetű, esetleg a holl. *Brabant* 'Németalföld része' helynévből ered. Vö. még lat. (k.) *brabantio* '(fosztogató) zsoldos'. (≈) Megfelelői: ol. *trabante* 'alabárdos ör; csatlós, kísérő'; rom. (R.) *dărăbănt*, *dorobănt* 'testőr, gyalogos katona; gazdasági cseléd'. (△) Az 5. jelentés a lat. *satelles* 'kísérő; mellékbolygó'; ném. *Trabant* 'ua.' alapján keletkezett. A 6. jelentés az akkori ellenzék szóhasználatában keletkezett, mivel a kormányzatot egy karhatalmi fellépésre jogosított teremőrség is szolgálta. (⊙) Történeti tárgyú művekben még előforduló szó. (△⇒) A magyarból: szbhv. (R. Što) *barabanat*, (R. Ča) *drabant*, (R. Kaj) *drabant*, *grabant*: 'börtönőr; törvényszolga'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 621; TESz.; Mollay: NMÉR.; Hadrovics: UEISk. 132; EWUng.

**daraszol** × [1] **A:** 1632 *daraszoltatta* [sz.] (SzT.); 1679 *doroszlani* [sz.] (SzT.); 1833 *Garaszolni* [sz.] (TudGyűjt. 10: 77); NYJ. *duruszol*, *garacol*, *karaszol* (MTsz. 1: 385, 427) **J:** **1.** 1632 'kapával kigyomlál, kigazol; földet sekélyen fölkapál | mit Hacke entkrauten; die Erde leicht umhacken' (SzT.) (↑); **2.** 1878 '⟨sarat⟩ lapáttal felváj | schaufelnd rühren ⟨Schlamm⟩' (Nyr. 7: 42); **3.** 1893 'elmaradt szénát v. szalmát ⟨gereblyével v. villával⟩ összehúzogot | zurückgebliebenes Heu od. Stroh zusammentragen ⟨mit Rechen od. Gabel⟩' (MTsz. 1: 386); **4.** 1953 'domborít, recéz, szemcséz | bossieren, kröneln' (NMMűszSz. *doraszol* a.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoeitikus eredetű. A szó talán egy tárgy dörzsölése, súrlódása során keletkező hangot jeleníti meg, miként pl. a →*dörzsöl* is. A végződés *-szol* gyakorító képző. (⊖) A *taraszol* 'széttereget ⟨szalmát, zsúpot⟩' (1839: MTsz.) szóhasadással keletkezhetett a *daraszol*-ból. Idetartozik még: *dürüszöl* 'lapáttal kever ⟨sarat⟩; dörzsöl; stb.' (1878: Nyr. 7: 42).

**darázs A:** 1389 ? *Daras* [szn.] (Oklsz.); 1395 k. *darazt* (BesztSzj. 1147.); 1405 k. *daras* (SchlSzj. 1731.); NYJ. *děrázs* (MTsz.) **J:** 1. 1389 ? 'a méhvel rokon, fekete-sárga csíkos, ragadozó v. növényevő életmódú, hártvány szárnyú rovar | Wespe (Vespidae)' # (Oklsz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1147.) (↑); 2. 1950 k. 'méh | Biene' (Nyatl.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. jelentés metafora. (△) Az a magyarázat, amely szerint a *darázs* elvonás eredménye egy \**darácsol* 'ingerel, irritál' igéből, ez az ige pedig a szláv \**dražiti* 'ua.' átvétele, a magyar ige adatolatlansága miatt nem bizonyítható.

📖 TESz.; EWUng.; JuhászD-Eml. 161 • Vö. *ló-*

**dárda A:** 1231 ? *Dardaž* [sz.] [szn.] (MNL (OL) Dl. 165); 1553/ *dardawal* (Tinódi: Cronica 53b); 1586 *tardawal* (SzT.) **J:** 1. 1553/ 'hajító, szűrő fegyver | Speer' # (Tinódi: Cronica 53b) (↑); 2. 1883 '4–5 cm hosszú, termőrügyben végződő termővessző alma- és körtefákon | 4–5 cm langer Trieb mit Fruchtauge an Apfel- und Birnbäumen' (Nsz.) **Sz:** ~s 1560 *dardaf* <MN> (RMNy. 2/2: 168); 1574 'dárdával felfegyverzett katona | lanzenbewaffneter Soldat' (RMKT. 4: 191); 1844 'szolgálatot teljesítő diák, szolgadiák | Dienste verrichtender Schüler' (Nsz.)

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.R.) *dardo* 'lándzsa, nyíl(vessző)' [< fr. *dard* 'lándzsa' < ófrank \**darop* 'ua.']. (≈) Megfelelői (részben magyar átvételként): szbhv. *darda*; cseh *darda*; stb.: 'ua.'. Vö. még lat. (k.) *darda* 'ua.'. (△) Az olasz eredetű katonai eszköznevekhez tartozik; vö. →*bombarda*, →*lándzsa* stb. A szóvégi *a*-hoz vö. →*pálya*, →*spárga* stb.

📖 MNy. 7: 425; EtSz.; TESz.; EWUng.

**dáridó A:** 1590 *dalibogyath* (EWUng.); 1837 *Dáridó* (NSz.); 1852/ *dalidó* (NSz.) **J:** 'dorbézolás, tivornya; táncmulatság | Trinkgelage; Tanzfest' # **Sz:** ~zik 1857 *dáridóz* [sz.] (CzF.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (△) Az alapszó a →*dal* lehet. A szó végződése bizonytalan, esetleg játshi képző. Az eredeti változat a *dalidó* lehetett; az *l > r* hangváltáshoz vö. →*harisnya*, →*virág* stb. A szó a féktelen szórakozás lármájának utánzására keletkezett.

📖 TESz., *dalidó* a. is; EWUng. • Vö. *dal*

**darnit** → *dorni*

**daróc<sup>1</sup> † A:** 1181/ *Darovch* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 1220/ *Drancy* [ɔ: *Draucy*] [sz.] [HN.] (VárReg. 124.); 1224 *Daraus* [HN.] (Deér–Gáldi: MRom. 1: 295); 1261–1270 *drawc* (Wenzel: ÁÚO. 8: 20); 1301 *Doroch* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 538) **J:** 'vadász | Jäger, Wildfänger'

■ Jövevényszó, valószínűleg a csehből vagy a szlovákból. | (≡) Cseh *dravec*; szlk. *dravec*: 'ragadozó állat' [< cseh *dravý*, ill. szlk. *dravý*: 'rabolni vágyó, tönkretévő, pusztító']. (△) A szláv 'vad <mn>' > m. 'vadász' metonimikus jelentésváltozás lehet. Régi magyar foglalkozásnévként a szó számos helynévben fordul elő.

📖 EtSz.; TESz. *daróc* a.; FNESz. *Beregdaróc* a.; EWUng.

**daróc<sup>2</sup>** **A:** 1349 *darouch* (Oklsz.); 1493 *darocz* (Oklsz.); 1574/ *darholczot* (MNy. 79: 511) **J:** 1. 1349 'durva, vastag, nemezszerű posztó | Flaus, Fries' (Oklsz.) (↑); 2. 1560 k. 'kankászúr, zeke | Art Bauernmantel, Friesrock' (GyöngySzt. 4499.); 3. 1763 'pokróc | grobe Wolldecke' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (feln.) jövevényszó. | ⊖ Talán az alábbi szószerkezetek jelzőjével függ össze: ném. (kor. úfn.) *grabes tuechs* [birtokos eset] 'egy fajta durva, vastag nemezszerű posztó', (kor. úfn. h.) *grobs tüech* 'ua.'; vö. még ném. (kfn.) *grawez* 'szürke', (baj.-osztr.) *grobs* 'ua.'. Jelentéstani párhuzamként vö. lat. (k.) *pannus grisis* 'egy fajta durva, vastag nemezszerű posztó', (h.) *pannus crisius* 'egy fajta ványolt gyapjuszövet', mindkettő tkp. 'szürke posztó'. ⊕ Az átvétel a német szerkezet jelzőjének egyidejű önállósulásával mehetett végbe. A származtatás súlyos hangtani nehézsége a szó eleji ném. *g* > m. *d* hangváltozás. A 2. és 3. jelentés metonímia. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *darovac* 'durva gyapjúposztó; posztókabát', (N.) *dòròc* 'posztókabát'.

📖 NytudÉrt. 50: 69; TESz. *daróc* a.; Mollay: NMÉR.; Hadrovics: UEISk. 186; EWUng. • Vö. *tintok*

**daru** [7/2] **A:** 1283/ *Dorwastow* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 350); 1298/ ? *Darow* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 10: 325); 1347 *Darusag* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 133); 1395 k. *daru* (BesztSzj. 1166.); 1515 *daró* (LevT. 2: 2); 1833 *Darv* (Kassai: Gyökeresző 1: 414) **J:** 1. 1283/ 'hamuszürke színű, gólya alkatú gázlómadár | Kranich (Grus grus)' # (Györffy: ÁMTF. 3: 350) (↑); 2. 1841 'emelőgép | Kran' # (Nyr. 92: 115)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | ⊖ Vog. (T.) *tarə-w*; oszjtj. (V.) *tarəy*; zürj. (V.) *turi*; votj. (Sz.K.) *turi*: 'daru' [fgr. *\*tar3-k3* vagy *\*tark3*: 'ua.']. Már a finnugor alapnyelvben származékként létezhetett. ⊕ A *\*t* > *d* zöngésedéshez vö. →*domb*, →*dug* stb. A szó belseji *\*rk* alakulásához vö. →*fordít*, →*féreg*. Az egyeztetés gyengéjének számít a madárnév onomatopoeitikus jellege (vö. még →*krúkog*). ⊗ Hasonló szavak más nyelvekben: oszm. *turna*; tung. *tokorou*; stb.: 'daru'. A 2. jelentés valószínűleg idegen nyelvi mintájú tükörjelentés; vö. ang. *crane*; ol. *gru*; stb.: 'daru <madár és emelőgép>'.

📖 EtSz.; NyK. 64: 64; MSzFE.; TESz.; Raun-Eml. 238; EWUng. • Vö. *daruszőrű*

**daruszőrű** × **A:** 1594 *daruszőrű* [✍] (Oklsz. Pótl.) **J:** 'a daru tollához hasonlóan szürkés színű (ló, szarvasmarha) | eisengrau (Pferd, Horntier)'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*daru* + *szőrű* (< →*szőr*) összetételi tagok jelzős alárendelő összetétele. Az előtag az említett állat szőrzetének és a daru tollzatának szürkés színe közti hasonlóságot fejezi ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *daru, szőr*

**darvadozik** × **A:** 1750 *darvadozok* (Wagner: Phras. *Obverfor* a.); 1893 *darvadoz-ik* [▽] (MTsz.) **J:** 1. 1750 'vki előtt lábatlankodik; ténfereg | jmdm unter den Füßen sein; herumlungern' (Wagner: Phras. *Obverfor* a.) (↑); 2. 1750 'tehetetlenkedik; tétlenkedik | untüchtig sein; untätig sein' (Wagner: Phras. *Festino* a.); 3. 1807 'szerteszét futkározik | herumlaufen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 4. 1825 'búsan gubbaszt | schwermütig hocken' (NSz.); 5. 1860 '(madár) csapatba verődve kurrog | zusammengeschart schreien (Vögel)' (NSz.); 6. 1885 'csoportosan, társaságban beszélget, cseveg | gruppenweise plaudern' (Nyr. 14: 476)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű. A végződés *-doz(ik)* gyakorító-visszaható képző; vö. *hajladoz(ik)* (< →*hajt<sup>1</sup>*), *ingadoz(ik)* (→*inog*) stb. A nyelvérzék összekapcsolta a →*daru*-val, ezért a 4. és 5. jelentés keletkezésében a darvak életmódjának néhány jellegzetes mozzanata (csapatos repülés, hangos rikoltozás stb.) is közrejátszhatott. (△) A →*daru*-val való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

**dászkál** × **A**: 1714 *Daszkel* (SzT.); 1741 *Daszkálnak* (SzT.); 1745 *Dászkárnak* (SzT.); 1792 *Daszkélnak* (SzT.); 1860 *dászkál* (Nsz.); NYJ. *dászkél* (NyF. 67: 20) **J**: 'román kántortanító | rumänischer Dorflehrer und Kantor'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *dascăl* 'tanító; kántortanító' [< újjör. *δάσκαλος, διδάσκαλος* 'tanító']. (≈) Megfelelői: blg. (N.) *dáskali*; szbhv. (N.) *däskal*; stb.: 'ua.'. (△) A változatok a román *ă* különböző hanghelyettesítésével keletkeztek. (⊙) Erdélyi nyelvjárási szó.

📖 NyF. 67: 45; TESz.; EWUng. • Vö. *didaktikus*

**datál** → *dátum*

**datolya** **A**: 1823 *datolya* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Dattel* a.) **J**: **1.** 1823 'húsos, csonthéjas magvú déligyümölcs | Dattel' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Dattel* a.) (↑); **2.** 1858 'ezt termő pálmafa | Dattelbaum' (Nsz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Ol. (vel.tr.) *dàtolo* 'datolya(fa)'; – vö. még szbhv. *datula, datulja*, (N.) *dätala, datul* 'ua.'. Az olaszban a lat. (k.) *datalus, datilis* 'ua.' továbbélése [< gör. *δάκτυλος* 'ua.']. (△) A szó belseji *ly* a →*nadragulya*, →*naspolya* stb. analógiájára keletkezett.

📖 Nyr. 62: 49; NytudÉrt. 1: 60; TESz.; GPann. 1: 21; EWUng.

**dátum** **A**: 1529 *datomat* (MNY. 79: 511); 1561/ *datuma* (MNY. 64: 350); 1716 *dátumja* (SzT.) **J**: **1.** 1529 'keltezés; időpont | Datum' # (MNY. 79: 511) (↑); **2.** 1722 '(megvesztegetésként adott) ajándék, adomány | (Bestechungs)gabe' (SzT.); **3.** 1796 'adat | Angabe' (Nsz.); **4.** 1796 'tényező; körülmény | Faktor; Umstand' (NSz.)

**datál** **A**: 1652 *dataltatot* [sz.] (EWUng.); 1689/ *datált* [sz.] (MNY. 74: 508) **J**: 'keltez | datieren'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. (h.) *datum* (*lit(t)erarum*) 'keltezés' [< lat. *datum* (*est*) 'adva van v. adatott' < lat. *dare* 'ad'] | lat. (k.) *datare* 'keltez'. (≈) Megfelelői: ném. *Datum, datieren*; fr. *date, dater*; stb.: 'keltezés; keltez'. (△) A *datál* németből való származtatása téves.

📖 EtSz.; NytudÉrt. 44: 18; TESz.; EWUng. • Vö. *árendál, danscs, dotál, dózis, kondíció, mandátum, pardon, randevú, rekviem, tojik, tradíció*

**dauer** → *dauerol*

**dauerol** **A**: 1934 *dauerolást* [sz.] (Nyr. 63: 56) **J**: 'tartós hajhullámot csinál(tat) | Dauerwellen machen'

**dauer** A: 1953 *dauer* (Ország: MAngSz.); 1957 *dajjert* (Bálint: SzegSz.) J: 1. 1953 'tartós hajhullám | Dauerwelle' (Ország: MAngSz.) (↑); 2. 1958 'a haj tartós hullámosítása | das Wellen des Haares' (Nszt.)

■ A szócsalád alapja, a **dauerol** jövevényszó egy német szószerkezet alapján. | (⊖) Vö. ném. *Dauerwellen machen* 'haját vegyszerekkel tartósan hullámosít'. A német szószerkezetben álló *Dauerwelle* összetett főnév előtagja magyar *-l* igeképzővel bővült.

■ A **dauer** elvonás. | (⊖) A *dauerol*-ból lett elvonva. A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *macher, nekidurál, valcer*

**dávori** Δ A: 1651/ *Dávorit* (Zrínyi: MM. 68); 1842 *Davoriák* (Nszt.); 1850 *Dávoría* (Nyr. 39: 250) J: 1. 1651/ 'hősi ének | Heldenlied' (Zrínyi: MM. 68) (↑); 2. 1850 'kornyikálás, lármázás | erbärmliches Gesänge' (Nyr. 39: 250) (↑)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (⊖) Szbhv. (R.) *davori* 'hé, ej; megállj csak!, várj csak!', *davòrija* 'harci dal; dalgyűjtemény', *davòrje* 'harci dal; elégia' [tisztázatlan eredetű]. (⊖) A *dávorikol* 'gajdol, lármázik' (1812: NSz.) és *dávorog* 'ua.' (1875: Nyr. 4: 66) nyelvjárási szavak a szbhv. (R.) *davòriti* 'harci dalt énekel' szóból ered.

📖 Nyr. 39: 250; EtSz. *dávorikol* a.; Kniezsa: SzJsz. 148; TESz. *dávoría* a.; EWUng.

**de<sup>1</sup>** A: 12. sz. vége/ *ge* (HB.); 13. sz. közepe/ *de* (ÓMS.); 1416 u./<sup>1</sup> *Dè* (BécsiK. 21); 1518 k. *Deh* (PeerK. 80); 1527 *the* (ÉrdyK. 220) J: 'azonban, viszont, ám | aber; doch' #

■ Valószínűleg szófajváltás eredménye. | (⊖) A →*de<sup>2</sup>* szóból keletkezhetett. Egymást követő, ellentétet kifejező mondatokban jöhetett létre úgy, hogy az ellentétes jelentéstartalom ráértéssel a kötőszóra vonódott át.

📖 EtSz.; Klemm: TMondt. 437; TESz. *de* a.; EWUng. • Vö. *de<sup>2</sup>, nem-*

**de<sup>2</sup>** A: 1560 k. *de* (GyöngySzt. 2471.); 1873 *degh* (Nyr. 2: 522); NYJ. *dë* (ÚMTsz.); *dé* (ÚMTsz.) J: 1. 1560 k. 'igen nagy(on) | wie sehr' # (GyöngySzt. 2471.) (↑); 2. 1651/ 'legalább | wenigstens' (Zrínyi: MM. 1: 24)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (⊖) Eredetileg spontán hangkitörésből keletkezett, csodálkozást, meglepődést kifejező indulatszó volt. A nyomósító határozószói funkció másodlagos; vö. →*be<sup>2</sup>*. A *deg* változat szóvégi *g*-je nyomatékosító elem. (⊖) A *dej* 'legalább; körülbelül' (1826: TudGyűjt. 2: 44) határozószó szórövidüléssel keletkezett a *dejszen* 'dehiszen, dehát' (1838: Tsz.) elhomályosult összetételből; ennek utótagjához vö. →*hiszen*.

📖 Klemm: TMondt. 437; TESz. *de* a., *dej* a. is; EWUng. • Vö. *de<sup>1</sup>*

**debella** A: 1792 *Debella* (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *debedla, dëbla* (ÚMTsz.); *dëbëlla* (MTsz.) J: <FN> 1. 1792 'nagy testű, idomtalan nőszemély | starkleibiges, plumpes Frauzimmer' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1838 'feslett nő, ringyó | Nutte' (Nszt.); 3. 1890 'cseléd lány | Dienstmagd' (Nyr. 19: 576) | <MN> 1883 'idomtalan; buta | plump; dumm' (Nyr. 12: 47)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (⊖) Szbhv. *debeo, debela, debelo* 'vastag; kövér; sűrű; nagy' [indoeurópai eredetű; vö. izl. (óizl.) *dapr* 'nehéz; komor; stb.']; óporosz *debīkan* 'nagy'; stb.]. (⊖) Vö. még óe. szl. *debelstvo* 'vastagság, kövérség, sűrűség'; blg. *debel* 'kövér, erős; durva'; or. *дебелый* 'ua.' stb. (⇒) A magyarba a szerbhorvát melléknév nőnemű alakja került át.

**december** **A:** 1416 u./<sup>2</sup> *December* (MünchK. 6r); 1796 *Décembertől* (Nsz.) **J:** **1.** 1416 u./<sup>2</sup> 'a naptári év utolsó, 12. hónapja | Dezember' # (MünchK. 6r) (↑); **2.** 1762 'posztóval borított prémes bunda | mit Pelz gefütterter Wintermantel' (MNy. 6: 371)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. (*mensis*) *December* 'december' [a lat. *decem* 'tíz' alapján]. Eredetileg a márciussal kezdődő év 10. hónapját jelölte; ehhez vö. →*szeptember*, →*október*, →*november*. ⊗ Megfelelői: ném. *Dezember*; fr. *décembre*; stb.: 'december'. ⊕ A 2. jelentés metonímia. Vö. még *décbunda* 'szőrmebélésű télikabát' (1825: Nsz.), amely nyelvjárási szó a *déc* (< *december*) + →*bunda* összetétele. ⊖ A hónapnév más, részben régi nyelvi, részben nyelvjárási megnevezései: *karácsonyhó* (1489 k.: MKsz. 1895: 114); *karácsony hava* (15. sz.: MKsz. 1904: 254); *vigan lakó hó* tkp. 'az örvendezés hava' (1539: CorpGr. 18); *télelő* (1810 k.: MNy. 61: 107).; *véghó* (1810 k.: MNy. 61: 107).

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 294; TESz., *décbunda* a. is; EWUng. • Vö. *dékán*

**deci** **A:** 1876 *deci* (MNy. 69: 362); NYJ. *dëci* (MNy. 38: 335) **J:** '(a térfogat mértékegységeként:) egytized liter | Deziliter' #

**deciliter** **A:** 1878 *Decziliter* (Nsz.) **J:** '(a térfogat mértékegységeként:) egytized liter | Deziliter' #

■ Német jövevényszók. | ⊖ Ném. (N.) *dezi* 'egytized liter' | ném. *Deziliter* 'ua.' [< fr. *décilitre* 'ua.', a lat. *decimus* 'tizedik' alapján]. A ném. (N.) *dezi* önállósulás a ném. *Deziliter*-ből. ⊗ Megfelelők: szbhv. *deci*, *deciliter*; szlk. *deci*, *deciliter*; stb.: 'deciliter'. ⊕ A *deci* esetében az is lehetséges, hogy már a magyarban önállósult a magyar *deciliter* összetétel előtagjából. – A *deci* előtaggal keletkezett még a *deciméter* 'egytized méter' (1883: MagyLex. *Méter* a.) összetett szó. – Magyarországon a tizedes mértékrendszer használatát 1874-ben vezették be.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dékán*, *liter*

**deciliter** → *deci*

## **déd-**

~**ős** † **A:** 1395 k. *dedeuz* (BesztSzej. 12.); 1535 k. *deed wssy* (Zay: Lánd. 38.) **J:** 'nagy szülő apja v. nagyapja | Urgroßvater; Ururgroßvater' | ~**ük** † **A:** 1405 k. *ded ik* (SchlSzej. 197.) **J:** 'nagy szülő anyja v. nagyanyja | Urgroßmutter; Ururgroßmutter' | ~**anya** **A:** 1685 *Déd anya* (NySz.) **J:** **1.** 1685 'nagyanya | Großmutter' (NySz.) (↑); **2.** 1838 'nagy szülő anyja | Urgroßmutter' # (Tzs.); **3.** 1862 'nagy szülő nagyanyja | Ururgroßmutter' (CzF.) | ~**apa** **A:** 1834 *Dédapa* (Kunoss: Szóf.) **J:** **1.** 1834 'nagy szülő apja | Urgroßvater' # (Kunoss: Szóf.) (↑); **2.** 1834 'nagy szülő nagyapja | Ururgroßvater' (Kunoss: Szóf.) (↑); **3.** 1838 'nagyapa | Großvater' (Tzs.) | ~**unoka** **A:** 1815 *dédunokája* (Nsz.) **J:** 'másodunoka | Urenkel; Urenkelin' | ~**szülő** **A:** 1834 *dédszüleje* (Nsz.) **J:** **1.** 1834 'ősök szülei | Vorfahren' (Nsz.) (↑); **2.** 1901 'nagy szülők szülei | Urgroßeltern' # (Nsz.)

■ Összetett szavak előtagja, szláv jövevényszó. | ⊖ Vö. óe. szl. *dědb*; szbhv. *ded*, *djed*; szlk. *ded*; or. *deð*; stb.: 'nagyapa' [onomatopoetikus eredetű]. ⊕ A magyarban önálló szóként valószínűleg csak olyan régi személynevekben fordult elő, mint pl. 1158/ *Ded* [szn.] (MonStrig. 1: 115). – A *déd-* 'nagyapa' jelentésben eredetileg jelzőként az elődöket, ősöket megnevező szavakkal alkotott szerkezetekben állt, amelyek később összetétellé forrtak össze. Miután

ezekben az összetételekben a 'nagyapa' jelentés teljesen elhomályosult, a *déd-* egyaránt szolgált a harmad- (vagy többed)fokú ősök, ill. leszármazottak megnevezésére is. A *dédszülő* valószínűleg tudatos szóalkotással keletkezett a *dédanya*, *dédapa* alapján. (⊖) Idetartoznak: *déd* 'dédapa; ős(apa)' (1805: Nszt.), amely a fenti összetételekből önállósulással jött létre; *dédi* 'dédanya' (1955: ÚMTsz. *dédike*<sup>1</sup> a.), amely a *déd-*ből keletkezett játszi-kicsinyítő képzővel.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 150; TESz.; EWUng. • Vö. *anya*, *apa*, *ős*, *szül*, *unoka*, *ük*

**dédel** → *dédelget*

**dédelget** A: 1591 *gedelgette* (SzT.); 1707 *gedelgethessem* [sz.] (Pusztai); 1784 *gedélget* (Baróti Szabó: KisdedSz. 30); 1804/ *gidelgetem* (NSz.); 1820 *Dídelgeted* (NSz.); 1853 *dédelgetni* [sz.] (Nszt.); NYJ. *dédérgeti*, *dídőget* (ÚMTsz.) J: 'félto gonddal bánik vkivel, ápolgat, ölelget | pflegen; liebkosen' #

**dédel** Δ A: 1621 *Gedéles* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1820 *didelsz* (NSz.); 1873 *Dédel* (Nyr. 2: 424) J: 'csalogat; becézget | locken; liebkosen'

■ A szócsalád alapja, a **dédel** valószínűleg onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ A *tő* a → *gida*, → *gödölye* szavak tövével függhet össze. A szót eredetileg valószínűleg állatokkal kapcsolatban használták. A végződés *-l* gyakorító képző. A szó eleji *d* hasonulással keletkezett.

■ A **dédelget** származékszó. | ⊕ A *dédel* gyakorító képzős származéka. Az északkeleti nyelvjárásokból került át az irodalmi, majd a köznyelvbe.

📖 Horger: MSzav. 39; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gida*, *gödölye*

**dedikáció** → *dedikál*

**dedikál** A: 1567 *dedicalom* (MNy. 69: 495); 1585 *dedikálom* (Cal. 293) J: 1. 1567 'ajánl (írásművet); ajánlással lát el (írásművet) | zueignen; dedizieren' (MNy. 69: 495) (↑); 2. 1585 ? ' (építményt, különösen templomot) szentel | weihen (besonders eine Kirche)' (Cal. 293) (↑), 1902 'ua.' (Nszt.)

**dedikáció** A: 1692 *Dedicatio* (MNy. 69: 362); 1788 *Dedicatioja* (Nszt.); 1793 *dedikatziójával* (Nszt.); 1879 *dedikációdát* (Nszt.) J: 1. 1692 'ajánlás (írásműé, művészi alkotásé stb.) | Widmung' (MNy. 69: 362) (↑); 2. 1889 'épület felavatása, templom felszentelése | Einweihung (besonders einer Kirche)' (Nszt.)

■ Latin jövevényszók. | ⊖ Lat. *dedicare* 'kinyilvánít; (fel)szentel; ajánl (írásművet)', (h.) 'odaad; átad' [vö. lat. *dicare* '(ünnepélyesen) kinyilvánít; (fel)ajánl, (fel)szentel'] | lat. *dedicatio* 'felavatás, felszentelés', (h.) 'templomszentelés; (fel)ajánlás'. (≈) Megfelelőik: ném. *dedizieren*, *Dedikation*; cseh *dedikovati*, *dedikace*; stb.: 'dedikál', 'dedikáció'. ⊕ A *dedikál* 1. jelentése, továbbá a *dedikáció* jelentése feltehetőleg német hatást mutat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *diktál*

**dedó** A: 1845 *dedónak* (MNy. 75: 82); 1878 *dadó* (Nyr. 7: 380); NYJ. *dédó* (ÚMTsz.) J: 'óvoda | Kindergarten'

**dedós** A: 1877 *dedósbácsi* (AkNyÉrt. 7/1: 82) J: 1. 1877 'az óvodához tartozó | zum Kindergarten gehörig' (AkNyÉrt. 7/1: 82) (↑); 2. 1962 'gyerekes, gyermetes | kindisch' (Nszt.)

■ A szócsalád alapja, a **dedó** tudatos szóalkotás eredménye. | ⊕ A *kisededó* 'óvoda' (1847: MNy. 75: 82) összetétel téves tagolásával keletkezett: az eredeti →*kiseded* + *óvó* 'őrző' (vö. →*óv*) összetétel átértelmeződött →*kis* + *dedóvó* szerkezeté. Ebből a *dedó* az előtagnak tekintett →*kis* elhagyásával, ill. egy önállóan nem adatolt *dedóvó* alak rövidülésével keletkezett. – A *dadó* változat a →*dada* hatására hangrendi kiegyenlítődéssel jöhetett létre.

■ A **dedós** származékszó. | ⊕ A *dedó*-ból keletkezett -s melléknévképzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ A *kisededó* 'óvoda' (1893: NyK. 23: 230) elvonás a *kisededóvó*-ból (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kiseded*, *óv*

**dedós** → *dedó*

**defekt** → *defektus*

**defektus** A: 1556 *defectussa* (EWUng.); 1776 u. *defektussai* (Gáldi: Szótir. 208) J: <FN> 1. 1556 'fogyatékoság | Mangel' (EWUng.) (↑); 2. 1602 'kihalás (családé) | Aussterben (einer Familie)' (MNy. 68: 474); 3. 1609 'sérülés, rongáltság | Beschädigung' (SzT.); 4. 'fogyatkozás, csökkenés | Abnahme' (SzT.); 5. 1923 'üzemzavar | Betriebsstörung' (Fülöp: TermtudMűsz.) | <MN> 1835 'hiányos | mangelhaft, defekt' (Kunoss: Gyal.)

**defekt** A: 1807/ *Defekt* (Nsz.) J: <MN> 1807/ 'hiányos | defekt' (Nsz.) (↑) | <FN> 1. 1848/ 'hiány; fogyatékoság | Mangel; Mangelhaftigkeit' (Nsz.); 2. 1928 'üzemzavar, különösen (főleg járműveknél) gumiabroncs sérülése | Betriebsstörung (haupts. Reifenpanne an Fahrzeugen)' # (Tolnai: MagySz.)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **defektus** latin jövevénytörzs. | ⊖ Lat. *defectus* 'hiányos, erőtlensé; hiány, fogyatkozás, hiba', (h.) 'szegény; hiány(osság); szükség; hiba; kár(ososdás); stb.' [< lat. *deficere* 'csökken, fogy; hiányzik']. ⊕ A magyar szövegi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. Főnévi 1. jelentésében orvosi szakszó is; a 2. jelentés az örökösödési jogban volt használatos; vö. lat. (h.) *defectus seminis* (vagy *sanguinis*) 'a férfiág kihalása, magvaszakadása'.

■ A **defekt** német jövevénytörzs. | ⊖ Ném. *defekt* 'hiányos, megrongálódott', *Defekt* 'hiba; kár, sérülés' [< lat. *defectus* (↑)].

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Megfelelői: ang. *defect*; cseh *defekt*; stb.: 'defektus; defekt'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *deficit*, *faktum*

**deficit** A: 1797 *deficitjét* (Nsz.) J: 1. 1797 'kiadástöbblet | Fehlbetrag' (Nsz.) (↑); 2. 1857 'hiány(osság); fogyatékos(osság) | Mangel' (Nsz.)

■ Német jövevénytörzs. | ⊖ Ném. *Defizit* 'hiány(osság); veszteség, kár' [< fr. *déficit* 'ua.' < lat. *deficit* [E/3. személy] 'hiányzik']. Eredetileg leltárakban használták, majd a 18. sz. második felében az államháztartás hiányára kezdték alkalmazni. ⊖ Megfelelői: ang. *deficit*; le. *defycit*; stb.: 'deficit'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *defektus*

**definiál** A: 1588 *definialtattny* [sz.] (SzT.); 1698 *definiálni* [sz.] (Keresztesi: Mat. 80) J: 'meghatároz | definieren'

**definíció** A: 1775 *definitioja* (Nsz.); 1789 *definitiokat* (NSz.); 1921 *definícióval* (Nsz.) J: 'fogalmi meghatározás | Definition'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *definire* 'el- v. körülhatárol, határt szab; meghatároz; korlátoz', (h.) *def(f)inire* 'meghatároz; (meg)magyaráz; befejez, elvégez' [vö. lat. *finis* 'határ'] | lat. *definitio* 'el- v. körülhatárolás; meghatározás, magyarázat', (h.) 'fogalommeghatározás, magyarázat'. ⊗ Megfelelői: ném. *definieren*, *Definition*; fr. *définir*, *définition*; stb.: 'meghatároz', 'meghatározás'. ⊕ Mindkettő a filozófiai szaknyelvből került át a köznyelvbe.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *finom*

**definíció** → *definiál*

**defter** Δ A: 1572 *teftereben* (BudBLEv. 1: 51); 1632 *defter* (MonTME. 1: 27) J: 1. 1572 '(a török hódoltság idején:) török adólajstrom | türkische Steuerliste (zur Zeit der Türkenherrschaft)' (BudBLEv. 1: 51) (↑); 2. 1784 'kisebb kereskedő üzleti könyve | Geschäftsbuch eines kleineren Kaufmanns' (SzT.)

■ Oszmán-török eredetű. | ⊕ Oszm. *defter* 'füzet; jegyzék', (R.) *tefter* 'pénztárnapló, adókönyv' [< újperzsa *daftar* 'könyv; (összefoglaló) jegyzék; napló' < arab *daftar* '(hivatali) jegyzék']. Vö. még gör. *διφθέρα* 'lenyúzott és kikészített (állat)bőr; íráshoz használt pergamen'. ⊗ Megfelelői: blg. *meqmep*; albán *defter*; újgör. *τεφτέρι*; stb.: '(összefoglaló) jegyzék; jövedelmi, bevételi összeírás'. ⊕ Csak történettudományi és történeti tárgyú művekben használatos.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 117; EWUng. • Vö. *defterdár*, *diftéria*

**defterdár** Δ A: 1561 *tefftedar* (LevT. 1: 392); 1572 *tefterdár* (Kakuk: ÉIOsm. 118); 1606 *defterdár* (Kakuk: ÉIOsm. 118); 1644 *teftardár* (Kakuk: ÉIOsm. 118) J: '(a török hódoltság idején:) vmely török közigazgatási terület pénzügyi vezetője | türkischer Rechnungsführer (zur Zeit der Türkenherrschaft)'

■ Oszmán-török eredetű. | ⊕ Oszm. *defterdār*, (R.) *tefterdār* 'egy közigazgatási terület (vilajet) pénzügyi vezetője; pénzügyminiszter' [< újperzsa *daftar-dār* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: szbhv. (R.) *defterdār*, *teft(r)dār*; rom. (R.) *defterdár*; stb.: 'ua.'. ⊕ Csupán történettudományi és történeti tárgyú művekben használatos.

📖 EtSz.; TESz.; AOH. 32: 170; EWUng. • Vö. *defter*

**degenerált** A: 1659 *degenerált* [✂] (MNy. 68: 336) J: 'elfajzott, korcs | degeneriert'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *degeneriert* 'elfajzik, elkorcsosodik, genetikailag <átöröklődés során> eltorzult, elfajzott' [< ném. *degenerieren* 'elfajzik; betegessé, kórossá válik' < lat. *degenerare* '(el)fajul; elfajzik']. ⊗ Megfelelői: ang. *degenerate*; ol. *degenerato*; stb.: 'degenerált'. ⊕ Az alak alapján a magyarban is befejezett melléknévi igenévről van szó, véletlen alaktani egybeesés miatt. – A (R.) *degenerál* 'elfajzik (elkorcsosít)' (1832: Nsz.) esetleg elvonás a *degenerált*-ból, de a lat. *degenerare* (↑) vagy ném. *degenerieren* (↑) alakokból is származhat; vö. még *degenerálódik* 'elfajzik' (1900: Tolnai: MagySz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *generáció*

**deget** × **A**: 1684 *Dohot* (SzT.); 1731 *gyehcesek* [sz.] (Nyr. 30: 188); 1753 *degetteztete* [sz.] (SzT.); 1767 *Deget* (Pápai Páriz–Bod: Dict. 403); 1769 *Dohattal* (SzT.); 1771 *dóhottal* (NSz.); 1795/ *Degets* (NSz.); 1828 *dekezczel* (Nsz.); NYJ. *dágett* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1684 'kocsikenőcs | Wagenschmiere' (SzT.) (↑); **2.** 1780 'földi szurok, kátrány | Erdpech' (Nsz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg az ukránból, román közvetítéssel is. | (≡) Ukr. *догомь*, (Kárp.) *дехеуь*, (N.) *дэгомь*, *дízомь*, *дóгомь*: 'kátrány; kocsikenőcs'; – vö. még rom. (N.) *dóhot*, *dúhot* 'kocsikenőcs'. A szlávban indoeurópai eredetű; vö. óind *dáhati*; lett *degt*; stb.: 'ég <ige>'. Megfelelői más keleti szláv és déli szláv nyelvekben is megvannak. (△) A szó belseji magyar *g* ~ *h* váltakozás valószínűleg egy szláv kettős alakváltozatra megy vissza, de a jelenség időrendi kérdése tisztázatlan. A szó eleji *gy*-s változat szóföldrajzi tekintetben a szlovákból (keleti szlovákból) is származhat; vö. szlk. *decht*, (N.) *dehet*, *deht*: 'kátrány'. (⊖) Idetartoznak: *degelett* 'kocsikenőcs' (1762: SzT.), *degeny* 'ua.' (1769: SzT.), *degenet* 'ua.' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 19), *dögönyeg* 'ua.' (1838: Tsz.); ezek a *deget*-ből keletkeztek, esetleg a →*dögönyeg* és a →*dögönyöz* hangalaki analógiájára.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 624; TESz.; EWUng. • Vö. *gánica*, *rostok*

**degradál** **A**: 1559 *degradalac* (Székely I.: Krón. 200b); 1655 *degradált* [sz.] (SzT.); 1786 *dégrádálták* (Nsz.); 1845 *degradáltatik* [sz.] (NSz.) **J**: 'lefokoz | degradieren'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *degradare* 'alacsonyabbra helyez', (k.) 'rangjától, hivatalától megfoszt <főleg egyházi személyt>', (h.) 'ua.; lekicsinyel' [vö. lat. *gradus* 'lépés; (lépcső)fok, fokozat'; vö. →*grádus*]. (≈) Megfelelői: ném. *degradieren*; fr. *dégrader*; stb.: 'lefokoz'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *grádus*

**dehonestál** **A**: 1782 *dehonestalja* (SzT.); 1785 *dehonestálták* (MNY. 45: 341) **J**: 'méltóságában megaláz, becsületében megsért | entehren'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *dehonestare* '(meg)gyaláz, szid(almaz)', (h.) 'ua.; elcsúfít; elront' [< lat. *dehonestus* 'megalázó; illetlen, tisztességtelen']. (△) A szó belseji *sz*-hez vö. →*adminisztrátor*, →*amnesztia* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *honorarium*

**deka** **A**: 1876 *deka* (MNY. 69: 362) **J**: '⟨a tömeg mértékegységeként:⟩ egyszázad kilogramm | Dekagramm' # **Sz**: ~**zik** 1925 *dekázott* 'kis magasságba, fölfelé rugdossa a labdát | den Ball mit dem Fuß mit kurzen Bewegungen in kleiner Höhe halten' (Bánhidí: Sportny. 222)

**dekagramm** **A**: 1880 *dekagramm* (Nsz.) **J**: '⟨a tömeg mértékegységeként:⟩ egyszázad kilogramm | Dekagramm' #

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. (au.) *Deka* 'tíz gramm' | ném. *Dekagramm* 'ua.' [< fr. *décagramme* 'ua.'; vö. gör. *δέκα* 'tíz']. (≈) Megfelelői: szbhv. *deka*, *dekagram*; cseh *deka*, *dekagram*; stb.: 'dekagramm'. (△) A *deka* esetében az is lehetséges, hogy – esetleg német minta alapján – már a magyarban önállósult a magyar *dekagramm* összetétel előtagjából. – Magyarországon a tizedes mértékrendszer használatát 1874-ben vezették be.

📖 TESz.; Kobilarov–Götze: DtLw.; EWUng. • Vö. *dekád*, *gramm*, *tíz*

**dekád A:** 1865 *decade* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1891 *dekade* (Füredi: IdSz.); 1893 *dekadát* [*dekada* □] (PallasLex.); 1893 *Dekad* (PallasLex.); 1912 *Dekád* (RévaiLex.) **J:** 1. 1865 ? 'tíznapos időszak; a hónap egy harmada | Zeitraum von zehn Tagen; Drittel eines Monats' (Babos: KözhSzt.) (↑), 1891 'ua.' (Füredi: IdSz.) (↑); 2. 1893 'egynemű dolgokból álló tízes csoport | Satz oder Serie von 10 Stück' (PallasLex.); 3. 1904 'évtized | Jahrzehnt' (Radó: IdSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Dekade* 'tízes egység; tíz napos időszak; évtized'; ang. *decade* 'évtized; tíz nap'; fr. *décade* 'ua.; tíz darab; tízes csoportokra tagolt írásmű'; stb. Vö. még lat. *decada* 'tíz darab vmiből; tízes csoport', (k.) *decade* 'ua.' [< lat. *decas* 'ua.' < gör. *δεκάς* 'ua.' < gör. *δέκα* 'tíz']. Főleg a franciából terjedt el. A 'tíznapos időszak' jelentés a francia forradalmi naptár 1793–1805 révén terjedt el: ott ugyanis a hónapot három tízes egységre osztották, és ezek tizedik napja volt a pihenőnap. ⇒△ A magyarba francia és német közvetítéssel került át.

📖 Nyr. 76: 201; TESz.; EWUng. • Vö. *deka*, *dékán*

### **dekagramm** → *deka*

**dékán A:** 1272/ ? *Dekan* Gemulshe [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 64); 1418 *Dekan* [SZN.] (Oklsz.); 1519 *decan*'na (JordK. 51); 1590 *Dekany* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 122); 1665/ *Dékánt* (SzT.); NYJ. *dékán* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1272/ ? 'tíz ember előjárója | Vorgesetzter von zehn Mann (mit Kompetenz eines Richters)' (Györffy: ÁMTF. 1: 64) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 51) (↑); 2. 1533 'esperes | Dechant' (Murm. 2249.); 3. 1550 k. 'céhmester; a céhnek v. a céh egy részének vezetője | Zunftmeister; Leiter eines Teils der Zunft' (MNy. 34: 119); 4. 1734 'határbíró | Mark-(Flur)richter' (SzT.); 5. 1783 'egyetemi kar feje | Vorsteher einer Fakultät, Dekan' (Nsz.); 6. 1807 'templomszolga; harangozó | Kirchendiener; Glöckner' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat., (k.) *decanus* 'tíz katona v. szerzetes stb. előjárója; a halottvivők főnöke', (h.) 'ua.; céhmester', (e.) 'esperes' [< lat. *decem* 'tíz']. ⊕ Megfelelői: ném. *Dekan* 'egyetemi kar feje; evangélikus szuperintendens', *Dechant* 'magasabb rangú katolikus pap'; ol. *decano* 'egyházi és világi rangelső, korelső'; stb. △ A *dékán* alakváltozathoz vö. →*ádvent*, →*angyal* stb. A mai magyar köznyelvben előforduló 5. jelentés kivételével a többi már jobbára elavult.

📖 EtSz.; MNy. 26: 192; TESz.; EWUng. • Vö. *december*, *deci*, *dekád*, *dénár*, *dézsma*, *tucat*

### **deklaráció** → *deklarál*

**deklarál A:** 1573/ *deklarálhatom* [sz.] (MNy. 69: 362); 1653/ *declàròm* (SzT.); 1793 *deklarálhassa* [sz.] (SzT.) **J:** 1. 1573/ 'elmagyaráz | erklären' (MNy. 69: 362) (↑); 2. 1591/ 'kinyilvánít | offenbaren' (MNy. 69: 362)

**deklaráció A:** 1583 *deklarációval* [✍] (EWUng.); 1812 *deklarációm* (Nsz.) **J:** '(hivatalos) nyilatkozat | (offizielle) Erklärung'

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *declarare* '(meg)magyaráz; kinyilvánít' [vö. lat. *clarus* 'hangos; világos, tiszta'] | lat. *declaratio* 'magyarázat; kinyilvánítás'. ⊕ Megfelelői: ném. *deklarieren*, *Deklaration*; fr. *déclarer*, *déclaration*; stb.: 'kijelent, kinyilvánít', 'nyilatkozat, kinyilvánítás'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *klarinet*, *klasszis*

**dekoráció** → *dekorál*

**dekorál** **A:** 1606 *decorálja* [✍] (EWUng.); 1860 *dekorálva* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1606 'kitüntet | auszeichnen' (EWUng.) (↑); **2.** 1843 'díszít | schmücken' (Nsz.)

**dekoráció** **A:** 1792 *Dekorációk* (Nsz.) **J:** **1.** 1792 'színpadi berendezés, díszlet | Bühnenausstattung' (Nsz.) (↑); **2.** 1811 'díszítés; díszítmény | Ausschmückung; Verzierung' # (Nsz.); **3.** 1818 'kitüntetés; érdemrend | Auszeichnung; Ehrenzeichen' (Nsz.)

**dekoratív** **A:** 1875 *decorativ* (Nsz.); 1893 *dekorativ* (PallasLex.); 1927 *dekoratív* (Nsz.) **J:** **1.** 1875 'látványos | spektakulär' (Nsz.) (↑); **2.** 1893 'díszítő | schmückend' (PallasLex.) (↑); **3.** 1925–1927 'mutató külsejű személy (különösen nő) | ein angenehmes Äußeres aufweisend (haupts. Frau)' (Nsz.)

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **dekorál** latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *decorare* 'díszít, ékesít; dicsőít, magasztal' [< lat. *decus* 'ékeség, díszítmény']. ⊗ Megfelelői: ném. *dekorieren*; fr. *décorer*; stb.: 'díszít, ékesít'. ⊕ A francia nyelvi hatás által vált elterjedté.

■ A **dekoráció** és **dekoratív** nemzetközi szók. | ⊖ Vö. ném. *Dekoration*; fr. *décoration*; ol. *decorazione*; stb.: 'díszítés'; – vö. még lat. (k.h.) *decoratio* 'díszítmény, cifraság, dísz' | ném. *dekorativ*; ang. *decorative*; fr. *décoratif*; stb.: 'díszes, mutató'. A franciából terjedtek el. ⊕ A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át, részben latin végződéssel.

📖 EtSz.; TESz. *dekoráció* a.; EWUng. • Vö. *doktor*

**dekoratív** → *dekorál*

**dekrétum** **A:** 1548 *decretomnak* (EWUng.); 1552 *Decretum* (MNy. 74: 508); 1580 *dekrétomoknak* [✍] (ItK. 87: 139); 1647 *dékrétom* (EtSz. *dekrétom* a.) **J:** **1.** 1548 'határozat; elrendelés | Beschluß; Verfügung' (EWUng.) (↑); **2.** 1590 'törvénykönyv | Gesetzbuch' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *decretum* 'döntés, határozat, végzés, utasítás', (h.) 'ua.; törvény; törvénykönyv' [< lat. *decernere* '(el)dönt, (el)határoz']. ⊗ Megfelelői: ném. *Dekret*; fr. *décret*; stb.: 'rendelet, határozat, végzés'. ⊕ Régebben jogi szakszó volt, ma jobbára csupán történettudományi és történeti tárgyú művekben használatos.

📖 EtSz. *dekrétom* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *kréta*

**dél** **A:** [1237–1240] ? *Dele* [sz.] [szN.] (PRT. 1: 778); 1405 k. *del* (SchlSzej. 129.); 1536 *deely* [sz.] (Pesti: Fab. 49b); 1541 *Dilszêlrûl* (NySz.); 1549/ *dól* (HoffgreffÉn. Z1b); 1553/ *Dórol* (Tinódi: Cronica N4a); NYJ. *dil*-ebéd (MTsz.) **J:** **1.** 1405 k. 'a nappalnak az az időpontja, amikor a Nap pályájának legmagasabb pontján áll | Mittag' # (SchlSzej. 129.) (↑); **2.** 1416 u.<sup>1</sup> 'az az égtáj, amerre az északi félgömbön a Napot legmagasabb pontján látjuk | Süden' # (BécsiK. 151); **3.** 1669 '(az élet, a pálya) delelője | Mittag des Lebens, der Laufbahn' (NySz.); **4.** 1790 k. 'napvilág; nyilvánosság | Tageslicht; Öffentlichkeit' (ItK. 8: 179); **5.** [főleg ~re, ~ről] 1844/ 'déli étkezés, ebéd | Mittagessen' (Petőfi: ÖM. 1: 125) **Sz:** ~i 1405 k. *deľy* (SchlSzej. 130.) | **delel** 1532 *delólnek* 'pihenőt, szünetet tart délben | Mittagrast halten' (TihK. 52)

■ Csuvásos típusú ótörök jövevényszó. | ⊖ Vö. CC. *tüš*; kirk. *tüš*; ujj. (mod.) *tüš*; stb.: 'dél <napszak>; dél <égtáj>' [török eredetű]. Vö. még csuv. *χévël tõlë* 'dél <napszak>', tkp. 'a nap közepe'. ⊕ A köztörök *š* ~ csuv. *l* megfelelés alapján a magyarba átkerült alak \**düli* vagy \**tüli*

lehetett. A szó eleji *d* ótörök nyelvjárási sajátosság lehet. A szó belseji *é* bizonyára a török *ü* hangot helyettesítő *i*-ből keletkezett nyúlással és nyíltabbá válással. A 3. jelentés metafora, az 5. jelentés metonímia. A 4. jelentéshez vö. *dél színre jut* 'köztudomásúvá válik, napvilágra kerül' (1594 e.: Balassi: Camp. 22).

📖 MNy. 3: 156; EtSz.; NyK. 49: 214; TESz.; MNy. 72: 16; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *delej*, *délibáb*, *délkör*, *déllő*, *dől*

**délceg** **A:** 1377 *Delcheg* [SZN.] (Oklsz.); 1411 *Delczogh* [SZN.] (MNyTK. 105: 3); 1450 *Delzeg* [SZN.] (MNyTK. 105: 3); 1552 *déltzec* (Heltai: Dial. C5b); 1588 *Deczegh* (NySz.); 1723 *dilczeg* (NySz.); 1783 *dérczeg* (SzT.); 1805 *délczég* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1377 ? 'szilaj, féktelen; makacs | zügellos; hartnäckig' (Oklsz.) (↑), 1552 'ua.' (Heltai: Dial. C5b) (↑); **2.** 1586 'jó tartású; daliás | stramm, stattlich' (SzT.); **3.** 1773 'büszke; magabiztos | stolz, hochmütig; selbstbewußt' (NSz.) | <FN> 1377 ? 'ménés | Gestüt' (Oklsz.) (↑), 1617 'ua.' (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az egyes változatok és jelentések egymáshoz való viszonya tisztázatlan. A szó ma leginkább a melléknévi 2. jelentésében használatos. ⊕ A →*dél* és →*szeg*<sup>2</sup> összetételeként való magyarázata téves.

📖 TESz.; EWUng.

**delegáció** → *delegátus*

**delegál** → *delegátus*

**delegátus** **A:** 1671 *delegatussitol* (SzT.); 1867 *delegátusait* (Nsz.) **J:** '(ki)küldött | Delegierte(r)'

**delegál** **A:** 1688/ *delegált* [sz.] (MNy. 64: 351) **J:** **1.** 1688/ 'kiküld; meghatalmaz | abordnen; ermächtigen' (MNy. 64: 351) (↑); **2.** 1834 '(jogot, hatáskört) átruház | Rechte oder Aufgaben auf einen anderen übertragen' (Nsz.)

**delegáció** **A:** 1818 *delegatio* (Nsz.); 1867 *delegációval* (Nsz.) **J:** **1.** 1818 'peres ügy áthelyezése | Verlegung eines Prozesses zu einem anderen Gericht'; **2.** 1835 'kiküld(et)és | Entsendung' (Kunoss: Gyal.); **3.** 1844 'bizottság; küldöttség | Komitee; Delegation' (Nsz.)

■ Latin jövevényszók. | ⊖ Lat. (h.) *delegatus* '(ki)rendelt, (ki)küldött; követ; küldött' | lat. *delegare* 'megbíz, meghatalmaz, kiküld' [vö. lat. *lex* 'törvény'] | lat. *delegatio* 'utasítás, rendelkezés, parancs', (h.) 'küldöttség, követség'. ⊗ Megfelelői: ném. *Delegat*, *delegieren*, *Delegation*; ol. *delegato*, *delegare*, *delegazione*; stb.: 'küldött', '(ki)küld', 'küldöttség'. ⊕ A *delegátus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A *delegáció* 3. jelentése német hatásra is keletkezhetett.

📖 EtSz.; TESz. *delegál* a.; EWUng. • Vö. *legátus*

**delej** Δ **A:** 1836 *Deléjtű* (Szily: NyÚSz.); 1843 *délej* (Szily: NyÚSz.); 1844 *Delej* (NSz.) **J:** **1.** 1836 'mágnes; mágneses erő | Magnet; magnetische Kraft' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1840 'hipnotikus erő | hypnotische Kraft' (NSz.); **3.** 1846 'titokzatos vonzerő | geheimnisvolle Anziehungskraft' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1837 *deléjesekké* (Nsz.) | ~**ez** 1845 *delejési* [sz.] (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) A *del* (a → *dél* változata) + *éj* (→ *éjjel*) mellérendelő összetétele. Az utótagnak 'észak' jelentést tulajdonítottak; vö. még → *észak*. A megnevezés alapja az, hogy a mágnesű egyik sarkával délnek, másikkal északnak fordul. Az *ej* végződés a *dörej* (→ *dörög*), *röhej* (→ *röhög*) stb. -*ej* képzős szavak analógiájára alakult ki. (⊞) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dél, éjjel, észak*

**delén** × **A**: 1846 *dellin* (MNy. 65: 233); 1911 *delén* (Nyr. 40: 267) **J**: 'gyapjúból v. pamutból készült, puha tapintású, vékony kelme | Art Stoff aus Baumwolle'

■ Francia jövevényszó. | (≡) Fr. (*mousseline*) *de laine* 'gyapjúból való (muszlin)' [a lat. *lana* 'gyapjú' alapján]. (≈) Megfelelői: ang. *delaine*; szlk. *delén*; stb.: 'egy fajta vékony kelme'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mazolán*

**delfin** **A**: 1533 *Delphin* hal (Murm. 1154.); 1702 *delfin* (NySz.); 1874 *delphinák* (Nsz.) **J**: 'a fogas cetekhez tartozó, nagy testű, hal alakú, tengeri emlősállat | Delphin (Delphinus delphis)'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat., (h.) *delphin*, lat. *delphinus*: 'delfin' [< gör. *δελφίς* ~ *δελφίν*, *δελφῖνος* [birtokos eset] 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Delphin*; ol. *delfino*; stb.: 'ua.'. (△) A *delfina* változat téves latinositás eredménye. (◊) A *delfin* régi magyar megnevezései: *tengeri ártány* (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Délphin* a.); *tengeri disznó hal* (1708: Pápai Páriz: Dict. *Delphin* a.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**deli** **A**: 1522 ? *Dely* [SZN.] (MNyTK. 86: 37); 1532 *Deli* (Oklsz.); 1559 *deeli* (Nyr. 44: 311) **J**: <MN> **1.** 1532 'rövid szárú (katonai lábbeli) | kurzschäftig (Stiefel)' (Oklsz.) (↑); **2.** 1559 'bátor | mutig' (NySz.); **3.** 1562 'délceg; szép | stattlich; schön' (NySz.) | <FN> **1.** 1558 'rövid szárú csizma | Halbstiefel' (MNy. 79: 511); **2.** 1615 'katona; testőr | Soldat; Leibwächter' (NySz.)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *deli* 'esztelen, örült; szilaj, vad, heves', (R.) 'a nagyvezír bosnyák v. albán testőre'; – vö. még szbhv. (R.) *déli* 'bátor, merész'. Az oszmán-törökben török eredetű; vö. tat. (Kaz.) *tilə* 'buta <mn és fn>'; kum. *tēli* 'örült'; stb. (△) A melléknévi 1. és a főnévi 1. jelentés az egykori török katonák ruházatára vonatkoznak. A ma legismertebb melléknévi 3. jelentés a feltehetőleg eredeti főnévi 2. jelentés alapján keletkezhetett, a katonák mutatós testalkata, ill. díszes egyenruhájuk után.

📖 EtSz. *dalia* a.; Kniezsa: SzlJsz. 147; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 120; EWUng. • Vö. *dali, dalia, delnő*

**délibáb** **A**: 1562 *déli bábác* (Nyr. 93: 484); 1707 *délibáb* (MNy. 40: 115); 1796 *Delibábáról* (Nsz.); 1832 *délibáb* (Nsz.) **J**: **1.** 1562 'boszorkány; gonosz személy | Hexe; bösertige Person' (Nyr. 93: 484) (↑); **2.** 1707 'egy fajta optikai csalódást okozó légtükröz(öd)és | Art Luftspiegelung' # (MNy. 40: 115) (↑) **Sz**: ~**os** 1844 *Délibábos* (Petőfi: ÖM. 1: 107)

■ Összetett szó. | (△) Az előtag valószínűleg a *déli* 'nappali 12 óra körüli' (→ *dél*), és arra vonatkozik, hogy a *délibáb* leginkább déltájban látható. Az utótag a → *bába* 'öregasszony' vagy a → *báb* 'baba alakú tárgy' lehet. Ennek jelentéstani alapját az a körülmény magyarázhatja, hogy a légtükrözésben megjelenő kép gyakran ember formájúnak látszik. Vö. még ném. *Fata*

*Morgana*; ol. *fata morgana*: 'egy fajta délibáb' tkp. 'Morgana tündér'. Az utótag esetében szóvegyüléssel is számolhatunk.

📖 EtSz.; TESz.; Nyr. 93: 483; MNy. 70: 345; EWUng. • Vö. *dél*

**delikát** Δ **A**: 1753 *delikat* (MNy. 30: 32); 1810 *delicát* (Nsz.); 1856 *delikát* (Nsz.) **J**: **1.** 1753 'finom, ízletes | schmackhaft' (MNy. 30: 32) (↑); **2.** 1806 'csinos, szép | hübsch' (Nsz.); **3.** 1882 'tapintatos, diszkrét | taktvoll, diskret' (Nsz.); **4.** 1888 'egyedi, különleges (jelenség, esemény) | einzigartig (Erscheinung, Ereignis)' (Nsz.)

**delikátesz** Δ **A**: 1789 *Delicatesse* (Nsz.); 1826 *delikatessz* (D. Éltés: FrSz. 50); 1873 *delikatesz* (Nsz.); 1874 *delikatessze* [□] (NSz.); 1886 *delikátesz* (Babos: KözhSzt.) **J**: **1.** 1789 'tapintat; gyöngédség | Taktgefühl; Feingefühl' (Nsz.) (↑); **2.** 1789 'inyencfalat | Leckerbissen' (Nsz.); **3.** 1873 'különlegesség (főleg műalkotás) | Kuriosität (bes. Kunststück)' (Nsz.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *delikat*; ang. *delicate*; fr. *délicat*; stb.: 'kényes; ízletes, finom; stb.'; – vö. még lat. *delicatus* 'finom, elegáns; kényes'; stb. [esetleg a lat. (ólat.) \**delicare* 'csábít; szórakoztat' alapján; vö. még lat. *delicere* 'ua.'] | ném. *Delicatesse* 'inyencség, csemege; gyöngédség, tapintat'; ang. *delicatessen* [többes szám] 'csemegeáru, finom élelmiszer; csemegebolt'; fr. *délicatesse* 'finomság; gyöngédség, tapintat; könnyedség; kényeskedés; étel jó íze'; stb. A franciából terjedt el. (⇒△) A magyarba német és francia közvetítések kerültek át. Mindkét szó a választékos nyelvhasználatban fordul elő.

📖 TESz. *delikátesz* a.; EWUng. • Vö. *dilettáns*

**delikátesz** → *delikát*

**delikvens** **A**: 1708 *Deliquens* (SzT.); 1750 *delinquens* (MNy. 68: 336); 1898 *delikvens* (NSz.) **J**: 'vmilyen ügyben (rendszerint vétkes) gyanúsított, vádolt, ill. kellemetlenül érintett személy | Delinquent'

■ Latin (h.) jövevényszó. | (≡) Lat. (h.) *delinquens* 'tettes, vádlott' [< lat. *delinquere* 'hibát ejt, vétkezik, elkövet vmit']. (≈) Megfelelői: ném. *Delinquent*; fr. *délinquant*; cseh *delikvent, delinkvent*; stb.: 'bűnös, vádlott'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*agens*, →*evidens* stb. A *delikvens* alak ejtéskönnyítés céljából a szó belseji mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett, talán már a latinban.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ereklye*

**delírium** **A**: 1836 *delirium* (NSz.); 1884 *delirium* (NSz.) **J**: **1.** 1836 'önkívületi, lázas állapot | Delirium' (NSz.) (↑); **2.** 1854 'elmebaj | Irrsinn' (Heckenast: IdSzT.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *delirium* 'őrültség, téboly', (tud.) 'tudatzavar' [< lat. *delirus* 'zavarodott, tébolyult' < lat. *delirare* 'a barázdából kitér; az egyenes vonaltól eltér; félrebeszél, eszelősködik']. (≈) Megfelelői: ném. *Delirium*; ang. *delirium*; fr. *délire*; stb.: 'önkívület, elmezavar, őrültség'. (⊙) Leginkább orvosi szakszóként él.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**delizánsz** × **A**: 1786 *Delizsantz* kotsi (MNy. 65: 233); 1787 *Delisántz* (Nsz.); 1789 *Dilizsánszokat* (MNy. 65: 233); 1794 *Diligencze* szekér (MNy. 68: 336); 1806/ *Dilizsenszon*

(NSz.) **J: 1.** 1786 'régi személyszállító jármű, főleg postakocsi, alkalmilag személyhajó is | einstiges Gefährt, besonders Postkutsche, gelegentlich auch Personenschiff' (MNY. 65: 233) (↑); **2.** 1900 'pelyvás kocsi | Spreuwagen' (ÚMTsz.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Diligence*, (au.) *Deligence*, (h.) *delischanz*: 'gyorspostakocsi' [< fr. *diligence* 'ua.' < fr. *voiture de diligence, carrosse de diligence*: 'gyorskocsi']. ⊗ Megfelelői: cseh (R.) *diligence*; le. (R.) *dylizans*; stb.: 'postakocsi'. ⊕ A 2. jelentés tréfás metafora.

📖 EtSz. *dilizánsz* a.; Bárczi: FrJsz. 35; TESz.; EWUng. • Vö. *karosszéria, legenda*

**délkör A:** 1784 *Dél kör* (Szily: NyÚSz.); 1817 *Délkör* (Nsz.) **J:** 'földrajzi hosszúsági kör | Längenkreis'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. ném. *Mittagskreis*, (R.) *mittagszirkel*: 'földrajzi hosszúsági kör', tkp. 'déli kör' [tükörfordítás a lat. *circulus meridianus* 'ua.' alapján]. A latin jelzős szerkezet arra utal, hogy egy adott hosszúsági kör mentén a Nap azonos időben delel. ⊗ Nyelvújítási alkotás, amely főleg csillagászati és földrajzi szakszóként használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dél, kör*

**déllő × A:** 1344 *Dellew* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 698); 1349 *Deelleu* [HN.] (AnjOkm. 5: 298); 1365 *Delle* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 698); 1377 *Delley* [sz.] [szN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 698); 1448 *Dellw* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 698); 1459 *Delye* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 698); 1559 *czorda deellőhel'* (NySz.); 1572 *deleozegh* [HN.] (SzT.); 1681/ *Olá derlőb(en)* [HN.] (SzT.); 1682 *Dillőben* [HN.] (SzT.) **J:** 'pihenőhely; jószágok déli pihenőhelye | Ruheort; Ort für Mittagsrast (des Viehs)'

■ Származékszó szófajtváltásának eredménye. | ⊕ A *delel* 'déli pihenőt tart' (→*dél*) -ő képzős főnevesült folyamatos melléknévi igeneve; az alaktanhoz vö. →*dülő, legelő* (→*legel*) stb. A megnevezés állattenyésztési szakszóként keletkezhetett. A szó a korai adatokban gyakran a *déllő hely* (↑) jelzős szó szerkezetben fordul elő.

📖 EWUng. • Vö. *dél*

**delnő Δ A:** 1846 *delnőit* (Nsz.) **J:** 'előkelő hölgy | Dame'

■ Tudatos szóalkotással létrehozott összetett szó. | ⊕ A →*deli* 'daliás; szép' + →*nő*<sup>2</sup> jelzős, alárendelő összetétele. A *delnő* alak a második nyílt szótagi magánhangzó kiesésével keletkezhetett. Összetett szóként elhomályosult. ⊗ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Pais: RefNy. 449; TESz.; EWUng. • Vö. *deli, nő*<sup>2</sup>

**delta A:** 1794 *delta* (Farkas: GLEl.) **J: 1.** 1794 'a görög ábécének a negyedik, a 'd' hangot jelölő betűje | der griechische Buchstabe δ, Δ' (Farkas: GLEl.) (↑); **2.** 1808 'ék alakú földnyelv, félsziget | keilförmige Landzunge, Halbinsel' (Nsz.); **3.** 1841 'háromszög alakban kiszélesedő folyótorkolat, deltavidék | Deltagebiet' (Nsz.) **Sz:** ~s 1954 *deltás* 'széles vállú, izmos | breite Schultern habend, stark' (Zolnay–Gedényi)

**deltoid A:** 1870 *deltoid* (Keresztesi: Mat. 81) **J:** 'papírsárkány alakú négyszög | Deltoid'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Delta*; ang. *delta*; fr. *delta*; stb.: 'δ, Δ betű; többágú folyótorkolat'. Vö. még lat. *delta* 'ua.' [< gör. *δέλτα* 'ua.']. Forrása a héber *dāleth* 'a 'd' hang

jelölője'. A görögből terjedt el. A folyóágakra való alkalmazás Alsó-Egyiptomnak a Nílus torkolatától körülhatárolt háromszög alakú részére vonatkozott. | ném. *Deltoid*; ang. *deltoid*; fr. *deltoïde*; stb.: 'deltoid', az angolban és franciában 'deltaizom' is. A franciából terjedt el [az anatómiai szaknyelv tudatos szóalkotása a gör. *δελτο-ειδής* 'delta alakú' alapján] (⇒Δ) A *delta* a görögből és a latinból, valamint német közvetítéssel, a *deltoid* főleg német közvetítéssel került át a magyarba. (Δ) A *deltás* származék a *deltaizom* 'háromszög alakú izom a kar emelésére' (1893: PallasLex.) összetétel alapján keletkezett.

📖 EtSz.; TESz., *deltoid* a. is; EWUng.

**demagóg** **A:** 1791 *Demagogusok* (Nyr. 91: 217); 1792 *Demagóga* [□] (Nsz.); 1832 *Demagog* (Nyr. 91: 218); 1835 *demagóg* (Tzs. *Demagog* a.) **J:** <FN> **1.** 1791 'népvezér | Volksführer' (Nyr. 91: 217) (↑); **2.** 1806 'nép(tömeg)et megtévesztve befolyásoló személy, különösen politikus, népámító | Volksverführer' (Nyr. 91: 217) | <MN> 1840 'nép(tömeg)et megtévesztve befolyásoló(személy, különösen politikus) | demagogisch' (Nyr. 91: 220)

**demagógia** **A:** 1825 *Demagogia* (Nyr. 93: 488); 1893 *Demagógia* (PallasLex.) **J:** 'nép(tömeg) megtévesztése, befolyásolása, népámítás | Demagogie'

■ Nemzetközi szó. | (≡) A ném. *Demagoge*, (R.) *demagog*; ang. *demagogue*; fr. *démagogue*; stb.: 'demagóg'; – vö. még gör. *δημαγωγός* 'népvezér' [a gör. *δῆμος* 'nép' és *ἀγωγός* 'vezető, vezér' alapján] | ném. *Demagogie*; ang. *demagogy*; fr. *démagogie*; stb.: 'demagógia'; – vö. még gör. *δημαγωγία* 'a nép vezetése'. A franciából, ill. a németből terjedt el. (⇒Δ) A magyarba főleg német közvetítéssel került át; vö. még lat. (h.) *demagogus* 'népámító'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ágál, demokrácia*

**demagógia** → *demagóg*

**demizson** **A:** 1904 *demijohn* (*dömidson*) (Radó: IdSz.); 1930 *demizson* (Nsz.); NYJ. *dëvizsony* (ÚMTsz.) **J:** 'nagy, öblös hasú, fonott burkolatú üveg | große Korbflasche, Demijohn'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Demijohn*; ang. *demijohn*; fr. *dame-jeanne*, (R.) *dame-jane*; stb.: 'demizson'. Valószínűleg a franciából terjedt el, amelyben a délfrancia–katalán partvidéken élő matrózok tréfás vagy népetimológias névadásából keletkezett; vö. fr. *dame Jeanne*, tkp. 'Johanna ('Janka') asszony'; vö. még fr. (R.) *jane* 'palack', amely a fr. *Jeanette* [szn.]-ből fejlődött kivált közszóvá. (⇒Δ) A magyarba angol és német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dáma, donzsuan*

**demokrácia** **A:** 1612 *Democratia* [ES. NEM M.] (Nyr. 94: 235); 1780 *Demokratiákat* (Nsz.); 1795–1796 *Démokrázia* (NSz.); 1798 *Demokrátzia* (NSz.) **J:** **1.** 1612 ? 'a népnek a közügyekben való részvételén alapuló politikai rendszer v. államforma | Demokratie' # (Nyr. 94: 235) (↑), 1780 'ua.' (Nsz.) (↑); **2.** 1831 'alárendelt társadalmi réteg, csoport' (Nsz.)

**demokratikus** **A:** 1790 *Democraticus* (MNY. 69: 496); 1801 *Demokrátikusakat* (NSz.); 1846 *demokratikus* (Nsz.) **J:** <MN> **1.** 1790 'a demokrácia elveinek megfelelő, azok alapján álló | demokratisch' # (MNY. 69: 496) (↑); **2.** 1887 e. 'bárki számára hozzáférhető | für alle zugänglich' (Nsz.) | <FN> 1801 'a demokrata mint az arisztokrata ellentéte | Demokrat' (NSz.) (↑)

**demokrata** A: 1791 *Demokraták* (MNy. 69: 496); 1847 *democrat* (Nsz.); 1875 *demokrát* (Nsz.); 1893 *Démokrata* (PallasLex.) J: <FN> 1791 'a demokrácia híve | Demokrat' # (MNy. 69: 496) (↑) | <MN> 1. 1795 'demokratikus | demokratisch' (Nsz.); 2. 1847 'bárki számára hozzáférhető | für alle zugänglich' (Nsz.)

**demokratizmus** A: 1791 *Demokratismus* (MNy. 69: 496); 1883 *demokratizmus* (Nsz.) J: 'demokratikus jelleg | Demokratismus'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Demokratie*; ang. *democracy*; fr. *démocratie*; stb.: 'demokrácia', az angolban '(köz)nép <a nemesség ellentétéként>'; – vö. még lat. *democratia* 'népuralom' [< gör. *δημοκρατία* 'ua.'] | ném. *demokratisch*; ang. *democratic*; fr. *démocratique*; stb.: 'demokratikus'; – vö. még lat. (ú.) *democraticus* 'ua.' [< gör. *δημοκρατικός* 'ua.; a demokráciához tartozó'] | ném. *Demokrat*; ang. *democrat*; fr. *démocrate*; stb.: 'demokrata' | ném. *Demokratismus*; ang. *democratism*; fr. *démocratisme*; stb.: 'demokratizmus'. A görög szó a gör. *δημος* 'nép' és *κράτος* 'erő, hatalom' összetétele alapján keletkezett. A franciából terjedt el a francia forradalom idején. (⇒△) A magyarba a latinból, ill. francia és német közvetítéssel került át, részben latinosított szóvéggel; vö. még lat. (h.) *democrata* 'népbarát'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *agrár, arisztokrácia, bürokrata, demagóg, démon*

**demokrata** → demokrácia

**demokratikus** → demokrácia

**demokratizmus** → demokrácia

**démon** A: 1605 *Doemon* (Farkas: GLEl.); 1789 *Daemonom* (Nsz.); 1803 *Démon* (NSz.) J: 1. 1605 'gonosz szellem | böser Geist' (Farkas: GLEl.) (↑); 2. 1789 '{az ihlet megszemélyesítéseként} | {zur Verkörperung der Inspiration}' (Nsz.) (↑); 3. 1793 '{a jóra ösztönző indulat megszemélyesítőjeként} | {zur Verkörperung gutwilligen Bestrebens}' (Nsz.); 4. 1865/ 'érzéken kihívó nő | dämonisches Weib, verführerische Schönheit' (NSz.) Sz: ~i 1841 *daemoni* (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *daemon* '(gonosz) szellem', (h.) *daemon, doemon* 'ua.; ördög' [< gör. *δαίμων* 'isten(nő); isteni hatalom; szellem', tkp. 'az, aki a sorsot osztja' ? < gör. *δαίωμα* 'oszt']. (≈) Megfelelői: ném. *Dämon*; fr. *démon*; stb.: 'démon'. (△) A 2–4. jelentés metafora.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *demokrácia*

**demonstráció** A: 1577 *demonstratio* (MNy. 69: 362); 1737 *demonstrátiot* (SzT.); 1784 *demonstrációt* (Nsz.); 1824 *démonstrátiojára* (SzT.) J: 1. 1577 'bizonyítás | Beweisführung' (MNy. 69: 362) (↑); 2. 1761 '(pénzügyi) elszámolás | Rechnungslegung' (SzT.); 3. 1807 'bemutatás; szemléltetés | Vorführung; Darstellung' (Nsz.); 4. 1836 '(elterelő) hadmozdulat | (ablenkende) Kampfbewegung' (Nsz.); 5. 1843 'tömegtüntetés | Massenkundgebung' (Nsz.)

**demonstrál** A: 1583 *megh demonstralunk* (EWUng.); 1700 *demonstrálják* (NSz.); 1876 *demonstrálja* (NSz.) J: 1. 1583 'igazol | beweisen' (EWUng.) (↑); 2. 1790 'bemutat; szemléltet | vorführen; veranschaulichen' (Nsz.); 3. 1848/ 'tüntet | an einer Demonstration teilnehmen' (NSz.); 4. 1848 '(katonailag) felvonul | aufmarschieren' (Nsz.)

**demonstrátor** **A:** 1794 *Demonstrator* (NSz.); 1893 *demonstrátor* (PallasLex.) **J:** **1.** 1794 'bizonyító személy | argumentierende Person' (NSz.) (↑); **2.** 1893 'tanszéki munkára alkalmazott egyetemi hallgató | Student, der am Lehrstuhl versch. Arbeiten verrichtet' (PallasLex.) (↑)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *demonstratio* 'ábrázolás, bebizonyítás, bemutatás' | lat. *demonstrare* 'mutat, ábrázol, bemutat, bebizonyít' [vö. lat. *monstrum* 'figyelmeztető, intő jel'] | lat. *demonstrator* 'bemutató, vmit szemléltetéssel bizonyító ember'. (≈) Megfelelői: ném. *Demonstration, demonstrieren, Demonstrator*; fr. *démonstration, démontrer, démonstrateur*; stb.: 'bizonyítás, fejtegetés, tüntetés', 'bizonyít, bemutat, tüntet, felvonul', 'kimutató, megmutató (személy)'. (⊕) A *demonstráció* és *demonstrál* politikai jelentése részben angol, az oktatással kapcsolatos pedig német hatásra jött létre.

📖 EtSz.; TESz. *demonstrál* a.; EWUng. • Vö. *monstrum*

**demonstrál** → *demonstráció*

**demonstrátor** → *demonstráció*

**demoralizál** **A:** 1832 *demoralizált* [sz.] (Nsz.); 1834/ *demoralizálja* (NSz.) **J:** **1.** 1832 'bomlaszt; ellenállóképességtől megfoszt | desorganisieren; entmutigen' (Nsz.) (↑); **2.** 1833 'erkölcsileg zülleszt | moralisch verderben' (NSz.) **Sz:** ~**ódik** 1832 *demoralizálódott* (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *demoralisieren* 'erkölcsileg meggyengít; harci szellemet aláás' [< fr. *démoraliser* 'ua.; erkölcstelenné tesz; elcsüggeszt']. Vö. még lat. (h.) *demoralisatus* 'erkölcstelenné vált'. (≈) Megfelelői: ang. *demoralize*; cseh *demoralizovati*; stb.: 'erkölcsileg megront, elzülleszt; elcsüggeszt'. (⊕) A végződés a latin eredetű igék mintájára alakult; vö. →*apellál*, →*asszisztál* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *morális*

**dénár** Δ **A:** 1541 *Denarnak* (Sylvester: ÚT. 1: 69); 1568 *denarius* (NySz.); 1754 *dénár* (NSz.); 1836 *Dinár* (NSz.) **J:** 'egy fajta pénznem, ill. váltópénz | Denar'

■ Vándorszó. | (≡) Gör. (biz.) *δηνάριον*; oszm. *dinar*; ném. *Denar*; ol. *denaro*, (bol.) *denar*; stb.: 'csekély értékű pénzérme'. Vö. még lat. *denarius* 'római ércpénz', (h.) 'csekély értékű pénzérme; fizetőeszköz' [< lat. *denarius* 'tízet tartalmazó, tízből álló']. (⇒⊕) A magyarba a latinból és németből, esetleg még olasz közvetítéssel került át. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *dinár* 'szerb, majd jugoszláv pénznem' (1893: NSz.), amely a szbhv. *dinar* 'ua.' átvétele.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 625; TESz.; EWUng. • Vö. *dékán, garas*

**dendi** Δ **A:** 1827 *dandy* (Nyr. 93: 286); 1854 *denndi* (Heckenast: IdSzT. *Dandy* a.); 1862 *dándyk* (NSz.); 1877 *dendik* (NSz.) **J:** 'nagyvilági életet élő, divatos, megjelenésére sokat adó (fiatal) férfi | Dandy'

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *dandy* 'piperkőc' [? < ang. *Dandy* [szn.] 'az Andrew becézett alakja'] vagy ang. (sk.) *Jack-a-Dandy* [szn.] 'a skótok tréfás elnevezése azzal kapcsolatban, hogy Skócia védőszentje Szent András']. (≈) Megfelelői: ném. *Dandy*; fr. *dandy*; stb.: 'piperkőc'.

**denevér** **A:** 1395 k. *demenjreĵ* (BesztSzj. 1210.); 1416 u.<sup>1</sup> *Dènèuerec* (BécsiK. 112); 1604 *Tenever* (Szenczi Molnár: Dict. *Vespertilio* a.) **J:** 'ultrahanggal tájékozódó, éjszakai életmódú, repülő emlős, bőregér | Fledermaus (Chiroptera)' #

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *denevér* ~ *tenevér* változatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. A (R.) *tendenevér* (1585: Cal. 1117) valószínűleg a *ten-* és *den-* változatok szóvegyülésével keletkezett. További régi megnevezések nagyrészt a →*tűnik*, →*tündér* népetimológiai hatásával magyarázhatók: *tündevény* 'denevér' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Bőr-egér* a.); *tündemény* 'ua.' (1808: Sándor I.: Toldalék); stb. Ehhez vö. *tündelevény* 'menekülő, tovatűnő, eltűnő' (1858: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pupdenevér*

**depó** × **A:** 1810/ *Depo* (NSz.); 1847 *depó* (Nsz.) **J:** **1.** 1810/ '(hadianyag)raktár | Sammellager (auch für militärische Rüstung)' (NSz.) (↑); **2.** 1881 'pálinkamérés | Branntweinschank' (Bálint: SzegSz.); **3.** 1885 k. 'katonai kiegészítő kerület székhelye | Sitz des Ersatzbezirkes' (NSz.); **4.** 1895 'kocsiszín (villamosok, trolibuszok, vonatok számára) | Sammelstelle für Straßenbahnen, Züge usw.' (Nsz.); **5.** 1901 'lerakodóhely (fának, hulladéknak stb.) | Abladeplatz (für Holz, Abfall usw.)' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *Depot* '(áru)raktár, (meg)őrzőhely, gyűjtőhely', (au.) 'ua.; katonai tartalékállomány' [< fr. *depot* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: ang. *depot* '(áru)raktár; ezredtörzs; vasúti állomás'; cseh *depo* 'fűtőház (mozdonyokhoz); (áru)raktár'; stb. ⊕ A 2. jelentés tréfás metafora az 1. jelentés alapján.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pozíció*

**deportál** **A:** 1796 *deportáltassanak* [sz.] (Nsz.) **J:** **1.** 1796 'távoli vidékre (más országba, gyarmatra) száműz, szállít | verbannen' (Nsz.) (↑); **2.** 1939 'parancsra erőszakkal elhurcol; koncentrációs táborba szállít vkit | auf Befehl mit Gewalt verschleppen; jmdn ins Konzentrationslager bringen' (MLapok 1939. márc. 11.: 4) **Sz:** ~**t** 1796 *deportalt* 'száműzött (személy) | deportiert (Person)' (Nsz.); 1841 *deportáltak* 'száműzött, deportált ember | Deportierte(r)' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *deportieren*; ang. *deport*; fr. *déporter*; stb.: 'deportál'. Vö. még lat. *deportare* 'elszállít, eltávolít; száműz, elűz' [vö. lat. *portare* 'visz, szállít']. A franciából terjedt el mint politikai kifejezés a francia forradalom idején. ⊕ A magyarba a latinból, ill. német és a francia közvetítéssel került át. ⊕ A 2. jelentés a 20. sz. első felében alakult ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *porta*, *sport*

**deputáció** → *deputál*

**deputál** Δ **A:** 1531 *deputalhatya* [sz.] (Nyr. 94: 227); 1585 *Députátom* [Ϸ: *Députáalom*] (Cal. 105); 1787 *deputáltaknak* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1531 'felbecsül | beurteilen, abschätzen' (Nyr. 94: 227) (↑); **2.** 1539 'vkinek v. vminek tulajdonít vmit | jmdm od. einer Sache etw zuschreiben' (KL. 179.); **3.** 1567 'haszonbérbe ad | in Pacht geben' (Nyr. 94: 227); **4.** 1672 'követségbe küld, képvisellel megbíz vkit | abordnen, delegieren' (MNy. 68: 337)

**deputáció** Δ **A:** 1566 *deputatio* levelet (Nyr. 94: 227); 1631 *deputációk* [?✎] (MNy. 69: 362); 1898 *gyeputáció* (Rell: LatSz.) **J: 1.** 1566 'adomány | Gabe' (Nyr. 94: 227) (↑); **2.** 1571 'intézkedés, rendelet, határozat | Anordnung, Bestimmung' (Nyr. 94: 227); **3.** 1631 'küldöttség | Abordnung' (MNy. 69: 362); **4.** 1690 'választmány | Ausschuß' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *deputare* 'lemetsz; szétválaszt; vmit rendel, szán vmilyen célra; vminek vél, tart, vmire becsül', (h.) 'szán, rendel, (ki)küld; kijelöl; közöl, átad' [vö. lat. *putare* 'tisztít; gondol, vél; levág, lemetsz; stb.']. | lat. (kés.) *deputatio* 'küldöttség', (h.) 'rendelkezés, határozat; követség, küldöttség, választmány, bizottság'. ⊗ Megfelelői: ném. *deputieren, Deputation*; fr. *députer, députation*; stb.: 'követségbe küld'; 'küldöttség, képviselő'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *disputál*

**dér** **A:** 1234/ ? *Dera* [sz.] [szN.] (VárReg. 132.); 1291 veres *deres* [sz.] [szN.] (Oklsz. *vörös-deres* a.); 1405 k. *der* (SchlSzej. 88.); 1416 u.<sup>1</sup> *dère* (BécsiK. 132); 1585 k. *dér* (Gl.) **J: 1.** 1291 'finom jégkristályok alakjában lecsapódó pára | Reif' # (Oklsz. *vörös-deres* a.) (↑); **2.** 1405 k. 'fagy; derült idő | Frost; klares Wetter im Winter' (SchlSzej. 88.) (↑) **Sz: deres** 1291 [szN.] 'őszes hajú, szakállú | grauhaarig, graubärtig' (Oklsz. *vörös-deres* a.) (↑); 1577 'fagyos, dérral lepett | bereift' (KolGl.); 1591 'szürkés szőrű (ló) | eisgrau ⟨Pferd⟩' (SzT.); 1697 'szürke ló | Grauschimmel' (Radvánszky: Csal. 3: 359) | **deresedik** 1786 *Derefedni* [sz.] 'öszül | ergrauen' (MNy. 70: 96)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 2. jelentés metonímia. A *deres* származék leginkább lovakkal kapcsolatban használatos.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *deres, vas*<sup>-1</sup>

**derce** × **A:** 1234–1270 ? *Durche* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 600); 1314 ? *Derche* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 600); 1550–1552 *derzessegek* [sz.] (NySz.); 1863 *dörceje* (Kriza [szerk.] Vadr. 113); 1872 *dércze* (NSz.); NYJ. *dérce* (MTsz.) **J: 1.** 1550–1552 'ellenszegülés; nyakasság | Widersetzlichkeit; Störrigkeit' (NySz.) (↑); **2.** 1588 'a daránál finomabb, a lisztnél durvább szemű őrlemény | Kleie; Grobmehl' (SzT.); **3.** 1621 '⟨főleg házastársak között:⟩ összezördülés, perpatvar | laute Auseinandersetzung ⟨besonders zwischen Eheleuten⟩' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1763 'különféle termények hüvelye, pelyvéje | Hülsen und Spreu von versch. Früchten' (EtSz.); **5.** 1816 'korpás liszt | Mehl mit Kleie' (Gyarmathi: Voc.); **6.** 1915 'fekete, durva kenyér | Kleiebrod' (Nyr. 44: 452)

■ Szláv, valószínűleg déli szláv jövevényszó. | ⊕ Blg. *mpuuu* [többes szám] 'korpa'; mac. *mpuuu* [többes szám] 'ua.; butaság, ostobaság'; szbhv. *trice* [többes szám] 'ua.'; – or.-e. szl *mpuua* [többes szám] 'korpa' [< szláv \**tr-* 'tör']. ⊗ Megfelelőjük a rom. *tărîte* [többes szám] 'korpa'. ⊕ A származtatás nehézsége, hogy a magyarban nem adatolható szó eleji *t-s* változat, valamint a szláv és magyar jelentések sem fedik egymást teljesen. Az 1. jelentéshez vö. esetleg a macedón adatot (↑). Valószínűleg a 2. jelentés az eredeti. Az 5. jelentés a *dercekenyér* 'korpakenyér' (1588: SzT.) összetételből keletkezett önállósulással. A 3. jelentés kialakulásában talán a *durca* (→*durcás*) játszott szerepet.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 151; TESz.; EWUng. • Vö. *ontora*

**dérdúr** → *dérrel-dúrral*

**dereglye** × **A:** 1627 *dereghle* (MNy. 79: 512); 1786/ *Dereglyéjeket* (Nyr. 95: 99); 1798 *deregyékre* (NSz.); 1805 *dërëglye* (NSz.) **J:** 1. 1627 'vesszőfonásos, saroglyaféle eszköz | Art Schragen mit Flechtwerk' (MNy. 79: 512) (↑); 2. 1786/ 'lapos fenekű, nagyméretű csónakszerű szállítóhajó | Prahm' (Nyr. 95: 99) (↑); 3. 1794 'tengeri hajóhoz tartozó, partraszállásra használatos ladik | Beiboot' (NSz.); 4. 1833 'révhajó, komp | Fähre' (Kassai: Gyökerésző 1: 423); 5. 1862 '(tréfás használatban) ócska hintó, batár | wackeliges Gefährt (scherzhaft)' (CzF.); 6. 1959 'vízimalom talpa | Ponton einer Wassermühle' (NéprKözl. 4/3: 106)

■ Jövevénytyszó, ám az átadó nyelv és az átvétel körülményei bizonytalanok. | ⊕ Nagy valószínűséggel a →*taroglya* szláv vagy német elődjével függ össze. Ez a hangalak az átvételkor lezajlott palatális irányú hangrendi átcsapással kerülhetett a magyarba. Ezzel a folyamattal együtt más hangtani (pl. a szó eleji *t > d*), ill. jelentéstani változás (pl. 'vontató (részben szárazföldön, részben vízen)') is bekövetkezett. Így a *dereglye* és →*taroglya* bizonyos szempontból szóhasadásos párjai egymásnak. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *dereglyija* 'nagyobb fajta csónak'; cseh (morva) *deregl'a* 'a kocsí elején lévő saroglya'.

📖 TESz.; Nyr. 95: 99; Hadrovics: UELSk. 187; EWUng. • Vö. *taroglya*

**derék** **A:** 1291–1296 ? *Derekce* [sz.] [HN.] (MNy. 32: 300); 1307 *derekas* [sz.] [HN.] (MNy. 10: 40); 1400 *derekal* (OkISz.); 1470 *derekanal* (SermDom. 2: 214); 1490 *Feghwerdrek* (OkISz.); 1524 *derÿk* (MNy. 13: 124); 1526 *dereek* (SzékK. 100); 1553 u. *dirik* [?] (MonÍrók. 3: 95); 1581 *darék* (SzT.); 1725–1764/ *derkának* (NSz.); 1778 *Dérékában* (SzT.); 1805 *Dérék* (NSz.); 1840 *dorék* (NSz.); 1875 *déréka* (Nyr. 4: 94); NYJ. *dërok* (MTsz.); *dörökam* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1. 1307 ? 'az emberi v. állati test törzse | Leib, Rumpf' (MNy. 10: 40) (↑), 1400 'ua.' (OkISz.) (↑); 2. 1405 k. 'hát; keresztcsont | Rücken; Kreuz' # (SchlSzej. 433.); 3. 1512 k. 'középső rész; legfőbb rész | Mitte; Hauptteil' (WeszprK. 108); 4. 1527 'lényeg; tartalom | Wesen; Inhalt' (ÉrdyK. 22); 5. 1566 'szekérderék | Wagenkasten' (OkISz.); 6. 1585 'fatörzs | Baumstamm' (Cal. 173); 7. 1793 '(női) fűző | Mieder' (Nsz.); 8. 1793 'a háznak egy szakasza | Bauwerksteil eines Hauses' (Nsz.); 9. 1799 'ruhaderék | Taille (am Kleid)' # (Nsz.); 10. 1928 'időszakos vízfolyás, ér; száraz folyómeder | Regenbett, Wasserlauf; trockenés Flußbett' (ÚMTsz.) | <MN> 1. 1427 ? 'jól megtermett | stattlich, wohlgebaut' # (Csánki: TörtFöldr. 1: 680), 1777 'ua.' (Nsz. 17); 2. 1519 k. 'fő-; igazi, valódi | Haupt-; echt, wirklich' (DebrK. 143); 3. 1577 'teljesen, teljes mértékben | völlig, vollständig' (SzT.); 4. 1581 'szép, kedves | schön' (SzT.) (↑); 5. 1582 'nagy; erős | groß; kräftig' (SzT.); 6. 1603 'jó, helyes | gut' (SzT.); 7. 1772 'becsületes; jóra való | brav; tüchtig' # (Nsz.); 8. 1799 'helyes | richtig' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Vortreflich* a.) **Sz:** **derekas** 1307 [szn.] (MNy. 10: 40) (↑); 1604 *Derekas* 'termetes | stattlich' (Szenczi Molnár: Dict.); 1650 *derekassok* 'kitünő, igen jó | vortreflich' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szláv jövevénytyszó. | ⊖ Vö. szbhv. (Kaj) *drék* 'lőcs; ponyvás kocsiderék', (Ča) *drik* 'kocsiderék'; szlk. *driek* 'a test törzse, dereka; termet; fatörzs; középső rész; ruhaderék'; (N.) 'tőke', (N.) *driek*, *drik* 'folyó', *drieka* 'folyómeder'; ukr. (Kárp.) *ðpik* 'csípő, törzs', (N.) 'az ing egy része'; stb. [esetleg szláv eredetű; vö. még litv. *draikas* 'hosszúra nyújtott']. ⊕ E származtatás gyengéje, hogy a magyar szó korábbi adatoltságú és fogalmi tekintetben szélesebb körű, átfogóbb, mint a szláv szavak. További nehézséget jelent a szláv szó bizonytalan eredete, továbbá az a körülmény, hogy csak azokban a szláv nyelvjárásokban fordul elő, amelyek közvetlenül határosak a magyar nyelvterülettel. Így azt sem lehet kizárni, hogy a szó a magyarból került a szláv nyelvekbe. Ebben az esetben viszont nincs magyarázat arra, hogy miért esik ki a magyar *derék* első szótagi *e*-je, míg egy szláv \**drékъ* alakból a magyarban szabályosan *derék* lenne. Ha a szláv szavak mégis a magyarból származnak, a *derék* a magyarban ismeretlen eredetű lenne. Az 1725–64 között keletkezett forrásból adatolt változat a [4]-es tőtípus hatását mutatja. A melléknévi jelentések jelzői használatban alakultak ki, leginkább az eredeti főnévi 1. jelentésből. A további főnévi jelentések metaforikusan, ill. jelzős

összetételek előtagjának önállósulásával keletkeztek. (△⇒) Esetleg a magyarból: rom. *dric* 'kocsiderék; halottaskocsi; egy évszak közepe; stb.'

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 151; TESz.; Hadrovics: UEISk. 195; EWUng. • Vö. *derékalj*, -szög

**derékalj** **A:** 1400 *derekal* (OkISz.); 1586 *Derékaly* (SzT.); 1602 *darakalj* (SzT.) **J:** 'fekvőhelyre terített, lószőrrel v. tengeri fűvel kitömött, meleg, lapos dunyhaféle ágynemű | Unterbett'

■ Összetett szó. | (△) A →*derék* 'has; törzs' + →*al* 'alsó rész' jelöletlen, birtokos jelzős alárendelő összetétele. Hasonló szemléletű összetételhez vö. →*fej**al*. A *derékalj* alak az *alj* 'alsó rész' (→*al*) hatására jött létre.

📖 NyK. 42: 402; TESz.; EWUng. • Vö. *al*, *derék*

**derékszög** → -szög

**derelye** **A:** 1736 *Derellyét* (MNY. 75: 378); 1780 e. *derejéket* (Nsz.); 1786 *derelye* (NySz.); 1872 *dörölyével* (Nsz.); NYJ. *deregle* (MNY. 50: 214); *déréje*, *derejje*, *déréle* (Nyatl.) **J:** 'lekvárral, túróval, mákkal stb. töltött, kis tasakokból álló, főtt tésztaétel | mit Marmelade, Quark, Mohn usw. gefüllte Teigtasche' #

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A →*dereglye* szóhasadásos párjaként való magyarázata téves.

📖 TESz.; EWUng.

**dereng** → *derít*

**deres** **△ A:** 1743 *Deresben* (MNY. 70: 96) **J:** 'olyan pad, amelyre a botozásra ítélt személyt a büntetés végrehajtásakor ráfektetik | Prügelbank'

■ Jelentéskülönülés. | (△) A *deres* 'szürkés szőrű ló' (→*dér*) szóból keletkezett. Tréfás-gúnyos szóhasználatban keletkezhetett. A jelentésfejlődéshez vö. →*bak*, →*boksa*; vö. még fr. *cavalletto*; ol. *chevalet*: 'állvány, festőállvány', tkp. 'lovacska'. (⊙) Csupán történettudományi és történeti tárgyú művekben használatos. (△⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *dereš*; szlk. *dereš*; stb.: 'deres'.

📖 MNY. 9: 241; TESz.; EWUng. • Vö. *dér*

**derít** **A:** 1585 Meg *deritóm* (Cal. 332) **J:** **1.** 1585 ? 'világosság tesz | hell machen' (Cal. 332) (↑), 1750 'ua.' (NSz.); **2.** [főleg *fel*~ <IK>-vel] 1773 'vidít | aufheitern' # (Nsz.); **3.** 1775 'nyilvánvalóvá tesz | offensichtlich machen' (Nsz.); **4.** [főleg *fel*~ vagy *ki*~ <IK>-vel] 1832 'kikutat; tisztáz | ausforschen; klarstellen' # (NSz.); **5.** 1862 '(folyadékot) bizonyos eljárással tisztít | klären (Flüssigkeit)' # (CzF.)

**derül** **A:** 1615 *Földerült* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1615 'tisztul (gondolat) | sich klären (Gedanke)' (NySz.) (↑); **2.** 1633–1634 'világosodik; felhőtlené válik (ég) | es wird hell; es klärt sich auf' # (NySz.); **3.** [főleg *fel*~] 1748 'vidámodik; vidám hangulatban van | fröhlich werden; fröhlich sein' # (NySz.); **4.** [főleg *ki*~ <IK>-vel] 1776 'kitudódik; nyilvánvalóvá válik | bekannt werden;

ans Tageslicht kommen' # (Nsz.); **5.** 1784 e. 'virágzik (társadalom, tudomány stb.) | blühen, prosperieren (Gesellschaft, Wissenschaft usw.)' (Nsz. *derület* a.) **Sz:** ~**t** 1615 (NySz.) (↑) | ~**tség** 1818 *derültség* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Hiläritas* a.)

**derű A:** 1780 ? *derű* (MNY. 12: 134); 1817 *derű* (Szily: NyÚSz. 29) **J:** **1.** 1780 ? 'vidám kedélyállapot | Lustigkeit' # (MNY. 12: 134) (↑), 1824 'ua.' # (Nsz.); **2.** 1817 ? 'derült idő; világosság | klares Wetter; Helle' # (Szily: NyÚSz. 29) (↑), 1818 k. 'ua.' (Nsz.) **Sz:** ~**s** 1839 *derüs* (Nsz.)

**dereng A:** 1808 *derengni* [sz.] (Nsz.); 1815 *dereng* (Nsz.) **J:** **1.** 1808 'arc, szem} némi derüt sugároz | Heiterkeit ausstrahlen (Gesicht, Augen)' (Nsz.); **2.** 1814 'tisztulni kezd (gondolat); homályosan felmerül (gondolat, érzés) | sich zu klären beginnen (Gedanke); aufdämmern (Gedanke, Gefühl)' # (Nsz.); **3.** 1815 'halványan látszik (fény) | matt schimmern (Licht)' # (Nsz.) (↑); **4.** 'világosodni kezd | dämmern (der Morgen)' (Nsz.)

■ A szócsalád alapjai, a **derít** és a **derül** fiktív töből keletkezett származékszók. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű. A végződés deverbális műveltető, ill. visszaható képző.

■ A **dereng** származékszó. | ⊕ A fenti igék alapján keletkezett gyakorító képzővel.

■ A **derű** elvonás. | ⊕ A *derül*-ből jött létre, a szóvég az *-ú*, *-ű* végű szavak mintájára keletkeztetett; vö. →*keserű*, →*szomorú* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Mind a →*dereng*, mind a →*derű* nyelvújítási szóalkotás, feltehetőleg a →*borít* szócsaládjának mintájára. ⊖ Idetartozik: (R.) *derhenyő* 'tisztta, derült idő(járás)' ((1416<sup>2</sup> *dèrhenø* (MünchK. 22rb)), amelyben a szó belseji *-h* valószínűleg denominális igeképző, az *-n* mozzanatos képző, a szóvégi *-ő* pedig a folyamatos melléknévi igenév képzője, így főnevesült igenévről van szó. ⊕ A →*dér*-rel való összefüggése aligha valószínű.

📖 EtSz. *derül* a.; MNY. 23: 8; TESz.; MNY. 69: 73; EWUng.

**dermed A:** 1577 k. *dermedé* [sz.] (OrvK. 210) **J:** **1.** 1577 k. 'merevvé válik | erstarren' # (OrvK. 210) (↑); **2.** 1621 'elpusztul | zugrunde gehen' (Szenczi Molnár: Dict.); **3.** [főleg *meg~*] 1804 'rémülettől) megmerevedik | (vor Schreck) erstarren' # (NSz.); **4.** 1838 'nagyon fázik | durch und durch frieren (Mensch)' (Nsz.)

**dermeszt A:** 1635 *dermesztené* ki (MonTME. 4: 249) **J:** **1.** [főleg *ki~*] 1635 'elpusztít | vernichten' (MonTME. 4: 249) (↑); **2.** [főleg *meg~*] 1836 'dermedtté tesz | erstarren machen' # (NSz.)

■ Relatív fiktív tö származékai. | ⊕ A relatív tö *m* mozzanatos képzővel keletkezett; az alaktanhoz vö. *futamik* (→*fut*), *villamik* (→*villám*) stb. Az abszolút tö ismeretlen eredetű. A végzések kezdő-gyakorító, ill. műveltető képző. A jelentések alakulását a →*dér* is befolyásolhatta. ⊕ A →*dér*-rel való etimológiai összefüggés kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; MNY. 23: 8; TESz.; EWUng.

**dermeszt** → *dermed*

**derogál A:** 1583 *derogálna* [✍] (Nyr. 94: 470); 1799 *dérogálják* (I.OK. 30: 257) **J:** **1.** 1583 'megszégyenül; hátrányba kerül | zur Schande gereichen; zum Nachteil werden' (Nyr. 94: 470) (↑); **2.** 1592 'módosít, megváltoztat (bírói ítéletet, rendeletet, törvényt) | abändern (Urteil, Verordnung, Gesetz)' (Nyr. 94: 228); **3.** 1597 'ellentmond | widersprechen' (SzT.); **4.** 1607

'méltóságán alulinak látszik számára | für unter seiner Würde halten' (Nyr. 95: 470); **5.** 1645 'gyaláz vkit | schmälern' (Nyr. 95: 470)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *derogare* 'elkér, követel; kisebbít; hatályon kívül helyez, módosít <törvényt, rendeletet>' [vö. lat. *rogare* 'kérek, kér, felkér']. ⊗ Megfelelői: ném. *derogieren*; fr. *déroger*; stb.: 'kisebbit, módosít <törvényt, rendeletet stb.>'. ⊕ A 2. és 5. jelentés lehetett az eredeti. Ma csak a 4. jelentésében ismert.

📖 EtSz.; Nyr. 65: 131, 66: 21; TESz.; EWUng. • Vö. *regula*

**dérrel-dúrral** **A:** 1550 *dérrel-dúrral* [♣] (RMKT. 5: 138); 1604 *derrel durral* (Szcnczi Molnár: Dict. *Pertumultuose* a.); 1618 *dérrel durral* [♣] (NySz. *dér-dúr* a.); 1636 *dirrel durral* (Thaly: VÉ. 2: 32); 1743 *dérrel durral* (TESz.); 1750 *dérrel-dúrral* (TESz.) **J:** **1.** 1550 'haragosan méltatlankodva, zúgolódva | ärgerlich, grämlich <als Adverb>' (RMKT. 5: 138) (↑); **2.** 1604 'zajosan, lármásan | mit Getöse' (Szcnczi Molnár: Dict. *Pertumultuose* a.)

**dérdúr** **Δ A:** 1579 *der dürral* (SzT.); 1649 *dérdúr* [♣] (NySz.); 1719 *dérdur* (NSz.); 1742/ *dir-dur* (NSz.); 1817 *dil-dúl* (NSz.); 1894 *dirr, durr* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1579 'zúgolódás, zsémbelődés | mürrisches Gekeife' (SzT.) (↑); **2.** 1719 'lövöldözés; verekedés | Schießerei; Schlägerei' (NSz.) (↑); **3.** 1784 'marconaság, haragosság | Grimmigkeit' (Baróti Szabó: KisdedSz. 17); **4.** 1784 'makacsság | Hartnäckigkeit' (Baróti Szabó: KisdedSz. 17) | <MSZ> 1825 '(lövöldözés, ismétlődő durrogás hangjának utánzására használt szóként) | <zur Nachahmung von wiederholtem Knallen>' (Nsz. *dirr-durr* a.)

■ A szócsalád alapja, a **dérdúr** játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | ⊕ A *dur(r)*-ből jött létre, amely azonos a →*durrog* szócsaládjának tövével. A keletkezés módhoz vö. →*diribdarab*, →*nyimnyám*. Az *r > l* hangváltozáshoz vö. →*iringál*, →*paragrafus* stb.

■ A **dérrel-dúrral** ragszilárdulás eredménye. | ⊕ A *dérdúr*-ből keletkezett oly módon, hogy a *-val* módhatározórag mind az előtaghoz, mind az utótaghoz hozzátapadt.

📖 EtSz.; TESz. *dérdúr* a., *dirr-durr* a. is; EWUng. • Vö. *durrog*

**derű** → *derít*

**derül** → *derít*

**dervis** **A:** 1549 *Derwy Zbek* [SZN.] (LevT. 1: 11); 1559 *derwys* (RMNy. 2/2: 180) **J:** 'muszlim kolduló szerzetes | Derwisch'

■ Oszmán-török eredetű. | ⊖ Oszm. *derviş* 'muszlim kolduló szerzetes' [< újperzsa *darweš*, *därviš* 'szegény; dervis']. Európa-szerte elterjedt vándorszóvá vált; vö. szbhv. *derviš*; le. *derwisz*; fr. *derviche*; stb.: 'muszlim kolduló szerzetes'. ⊕ Csak történettudományi és történeti tárgyú művekben használatos.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 123; EWUng.

**despota** **A:** 1594 *deszpotát* (MNy. 61: 484); 1783 *Despoták* (Nsz.) **J:** <FN> **1.** 1594 'Szerbia fejedelme <főleg a középkorban> | Fürst von Serbien <besonders im Mittelalter>' (MNy. 61: 484) (↑); **2.** 1788 'kényúr; zsarnok | Gewaltherrscher; Tyrann' (NSz.) | <MN> 1790 'önkényuralmat megvalósító <személy> | tyrannisch' (Nsz.)

**despotizmus** A: 1789 *Despotizmusnak* (Nsz.); 1790 *Despotismus* (Nsz.); 1816 *despotismusza* (NSz.) J: 'önkényuralom | Despotismus'

**despotikus** A: 1831 *despoticus* (Nsz.); 1870 *despotikus* (NSz.); 1893 *deszpotikusan* (PallasLex.) J: 'zsarnoki | tyrannisch'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **despota** latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.h.) *Despota (Serviae)* 'Szerbia középkori fejedelme' [< gör. *δεσπότης, δεσπότης* [vokativusz] 'családfő, úr, uralkodó']. (⊕) A magyar szó belseji *s*-hez vö. →*alabástrom*, →*árestál* stb. A *deszpot*a változat a (R.) *deszpot* (↓) hatását mutatja.

■ A **despotizmus** és **despotikus** nemzetközi szók. | (≈) Vö. ném. *Despotismus*; ang. *despotism*; fr. *despotisme*; stb.: 'zsarnokság' | ném. *despotisch*; ang. *despotic*; fr. *despotique*; stb.: 'zsarnoki'; – vö. még gör. *δεσποτικός* 'úrhoz tartozó, úri'. Az angolból, ill. a franciából terjedtek el. (⇒) A magyarba francia és német közvetítéssel kerültek át latinus végződéssel; vö. még lat. (h.) *despoticus* 'parancsol(gat)ó, fennhéjázó'.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: (R.) *deszpot* 'fejedelem; Szerbia fejedelme <különösen a középkorban>'; vö. 1467 *Dezpoth* [SZN.] (Oklsz.), *dezpoth* (1510 k.: Oklsz.), amely a szbhv. *despot* 'a szerb uralkodó címe; falusi bíró; stb.' külön átvétele.

📖 EtSz. *dészpot* a., *dészpota* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *potentát*

**despotikus** → *despota*

**despotizmus** → *despota*

**destruál** A: 1588 *destrual* (SZT.); 1822 *destruált* [sz.] (Nsz.) J: 1. 1588 'érvénytelenít | ungültig machen' (SZT.) (↑); 2. 1822 'elront, tönkretesz | verderben, zugrunde richten' (Nsz.) (↑); 3. 1851 ? 'vminek az erkölcsi hitelét aláássa | moralisch zersetzen' (Nsz.), 1900 'ua.' (Tolnai: MagySz.)

**destrukció** A: 1619/ *destrukciójáról* (MNy. 74: 508) J: 1. 1619/ 'rombolás | Zerstörung' (MNy. 74: 508) (↑); 2. 1843 'erkölcsi romlás | moralische Zersetzung' (Nsz.)

**destruktív** A: 1835 *destructiv* (MNy. 69: 496); 1847/ *destruktiv* (NSz.); 1907 *destruktív* (Nsz.) J: 'erkölcsileg romboló, bomlasztó | moralisch zersetzend'

■ A szócsalád korábbi tagjai, a **destruál** és **destrukció** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *destruere* 'lebont, lerombol, elpusztít' [vö. lat. *struere* 'összeilleszt; egymásra rak; elkészít'] | lat. *destructio* 'lebontás, lerombolás'. (≈) Megfelelői: ném. *destruieren, Destruktion*; ol. *distuggere, distruzione*; stb.: 'lerombol, bomlaszt', 'rombolás, bomlasztás'. (⊕) A magyar szó belseji *s*-hez vö. →*instrukció*, →*konstrukció* stb. A *destruál* ál végződéséhez vö. →*ágál*, →*dominál* stb. A *destruál* 3. és a *destrukció* 2. jelentése a *destruktív* (↓) hatására keletkezhetett.

■ A **destruktív** német jövevényszó. | (≡) Ném. *destruktiv* 'pusztító, romboló' [< fr. *destructif* 'ua.' (lat. *destructivus* 'ua.')] (≈) Megfelelői: ang. *destructive*; ol. *distuttivo*; stb.: 'romboló, pusztító'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *instrukció*

**destrukció** → *destruál*

**destruktív** → *destruál*

**deszka** **A:** 1469 *dezkas* [sz.] [szn.] (MNy. 57: 362); 1498 *sýndezka* (MNy. 10: 328); 1545 *dozka* (MNy. 6: 449); 1597 *deeszkat* (SzT.); 1721 *Deczka* mecző (HOKISzj. 27); 1805 *dészka* (NSz.) **J:** **1.** 1498 'fatörzsből fűrészelt lap | Brett' # (MNy. 10: 328) (↑); **2.** 1841 'színpad | Bühne (im Theater)' (Nsz.); **3.** 1996 'deszka alakú sporteszköz | als Sportgerät dienendes Brett' (Nsz.); **4.** 1962 'kenyér(szelet) | Brotscheibe' (Pajtás 1962. aug. 22.: [10]) **Sz:** ~s 1469 [szn.] (MNy. 57: 362) (↑) | ~z 1560 k. megh *deszkaszom* (GyöngySzt. 2305.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *dъska* 'asztal; falap; tábla'; szbhv. *daska* 'falap; tábla', (Kaj) *deska*'ua.'; szlk. *doska* 'ua.', (Ny.K.) *deska* 'ua.'; or. *δοσκα* 'ua.'; stb. [germán eredetű; vö. ném. (ófn.) *tisc*; ang. (óang.) *disc*: 'asztal; tál, csésze'; stb.]. Forrása a gör. *δίσκος* 'diszkosz'. (⊕) A *decka* változat *sz* > *c* affrikálódással keletkezett. A 2. jelentés metonímia, a 4. pedig tréfás metafora. Ez utóbbi jelentés lényegesen korábbi, mint azt adata mutatja.

📖 MNy. 6: 444; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 153; TESz.; EWUng. • Vö. *diszkosz, söntés*

**desszert** **A:** 1795 *deszert* (MNy. 30: 32); 1808 *dessert* (Nsz.); 1837 *Deserhez* (SzT.); 1908 *desszertté* (Nsz.) **J:** **1.** 1795 'édes csemege, édesség (mint étkezési egység) | Dessert' (MNy. 30: 32) (↑); **2.** 1933 'egy fajta, csokoládéval bevont édesipari termék | Art Pralinen' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Dessert* 'utóétel' [< fr. *dessert* 'ua.; utolsó fogás' < fr. *desservir* 'terítéket leszed, asztalt bont']. (≈) Megfelelői: ang. *dessert*; ol. *dessert*; stb.: 'utóétel'. (⊕) A bécsi cukrászok nyelvéből kerülhetett át a magyarba. A 2. jelentés metonímia.

📖 EtSz. *deszert* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *szervíroz*

**desztillál** **A:** 1570 k. *diftillald* (MNy. 79: 512); 1690 *destilláld* (NSz.); 1772 *defztillált* [sz.] (Nsz.); 1794 *destilálják* (NSz.) **J:** 'lepárol | destillieren'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *destillare, distillare* '(le)csepeg' [vö. lat. *stillare* 'csepeg' < lat. *stilla* 'csepp']. A tárgyatlan latin ige az alkímisták szóhasználatában válhatott tárgyassá. (≈) Megfelelői: ném. *destillieren*; fr. *distiller*; stb.: 'lepárol, desztillál', a franciában '(le)csepeg' is. (⊕) A korábbi változatok szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*árestál*, →*lajstrom* stb.; az *sz*-szel ejtett alakhoz vö. →*adminisztrátor*, →*amnesztia* stb. – A (R.) *distillíroz* 'lepárol, desztillál' (1795: NSz.) a németből (↑) származik.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *góstyán*

**detektív** **A:** 1869 *detectiv* (Nsz.); 1877 *detektív* (NytudÉrt. 93: 47) **J:** 'rendőrségi nyomozó | Detektiv'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Detektiv*; ang. *detective*; fr. *déetective*; stb.: 'nyomozó'. Az angolból terjedt el [< ang. *detective policeman* 'a rendőrség nyomozó tisztviselője', az ang. *detect* 'felderít, feltár' alapján]. (⊕) A magyarba angol és német közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *manusz, politika, radar, téglá*

**dettó** Δ **A:** 1600 *detto, dito* (EWUng.); 1763 *deto* (MNy. 60: 225) **J:** <MN> 1600 ? 'ugyanaz; ugyanolyan | derselbe; ebensolcher' (EWUng.) (↑), 1636 'ua.' (MNy. 64: 351) | <PARTIKULA> 1600 ? 'ugyancsak, szintén | ebenfalls' (EWUng.) (↑), 1810 'ua.' (Nsz.)

■ Olasz jövevényszó, valószínűleg német (au.) közvetítéssel is. | ☹ Ol. *detto*, (N.) *det*, *dit*, *dito*: 'a mondott, (fent) említett, (fent) nevezett'; – vö. még ném. *dito*, (au.) *detto*: 'szintén, ugyancsak'. Az olaszban a lat. *dictum* 'a mondott, az említett dolog' alapján keletkezett. ☹ Megfelelői: fr. *dito*; cseh *detto*; stb.: 'ugyanaz; ugyancsak'. ☹ Elsősorban a kereskedelem nyelvhasználatából került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *diktál*

**dévaj** A: 1678–1679 *dévaj* (Thaly: Adal. 1: 81) J: 1. 1678–1679 'hitvány; hazug | nichtswürdig; lügenhaft' (Thaly: Adal. 1: 81) (↑); 2. 1779 e. 'féktelenül jókedvű; lármázva mulatozó | unmäßig froh; ausgelassen zechen' (Nsz.); 3. 1784 'pajzán; feslett | frivol; liederlich' (Baróti Szabó: KisdedSz. 17) Sz: ~**kodik** 1763 *dévajkodol* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☹ A dunántúli nyelvjárásokból a nyelvújítás korában került az irodalmi nyelvbe. A korábban erősen pejoratív árnyalatú szónak ma leginkább a 3. jelentése ismert. ☹ A →*diadalom*, →*díj*, →*dísz*, →*divat* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**dévánkodik** → *dévánkozik*

**dévánkozik** × A: 1689/ *dévánkoztam* (MNY. 74: 509); 1694 *díványkoznék* [▽] [?✍] (Monírók. 15: 441) J: 1. 1689/ 'tanácskozok; tanakodik | ratschlagen; zaudern' (MNY. 74: 509) (↑); 2. 1788 'dorbézol | schlemmen' (MNY. 2: 323); 3. 1872 'habozik; tűnődik | zögern; grübeln' (NépkGy. 2: 416)

**dévánkodik** Δ A: 1799 *déványkodunk* (Nsz.); 1838 *Dévánkodni* [sz.] (Tsz.); 1862 *dévánkodik* [▽] (CzF.) J: 1. 1799 'késlekedik; habozik | säumen; zögern' (Nsz.) (↑); 2. 1833 'dévajkodik; dorbézol | Mutwillen treiben; schlemmen' (Kassai: Gyökerésző 1: 431); 3. 1838 'tanácskozok; tanakodik | ratschlagen; zaudern' (Tsz.)

**déványoz** Δ A: 1838 *Déványozni* [sz.] (TudGyűjt. 6: 31) J: 1. 1838 'mulatozik | sich belustigen' (TudGyűjt. 6: 31) (↑); 2. 1860 ? 'tunyul, lustálkodik | faulzen' (MNszyet. 5: 161), 1893–1896 'ua.' (MTsz.); 3. 1899 'gyűlésezik | Sitzung halten' (AkÉrt. 10: 514)

■ Származékszók. | ☹ A →*dívány*-nak (R.) *déván* változatából keletkezett az analógiásan használt deverbális *-kozik* és *-kodik* visszaható képzővel, ill. a *-z* denominális igeképzővel. A visszaható képzős igékhez vö. *fohászkodik* (→*fohász*), →*szabadkozok* stb. A *dévánkozok* és a *dévánkodik* 2. jelentése, ill. a *déványoz* 1. jelentése a *dévajkodik* (→*dévaj*) hatására keletkezhetett.

📖 EtSz. *dívány* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *dívány*

**déványoz** → *dévánkozik*

**dévér** × A: 1214/ *dewers* [ɔ: *dewerus*] [sz.] [HN.] (MNYTK. 53: 8); 1545 *devert* (OkISz.); 1821 *Divéres* Fark [sz.] [HN.] (MNYTK. 53: 8) J: 'keszegfajta | Brachsen (Abramis brama)'

■ Ismeretlen eredetű. | ☹ A *dévérkeszeg* 'dévérkeszeg' (1702: NySz.), *dévérponty* 'ua.' (1803: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Weissfisch* a.) összetételekben biológiai szakszó.

**deviza** **A:** 1788/ *devise* [-e: birtokos személyjel] (Nsz.); 1838 *deviseje* (Nsz.); 1908 *deviza* (Nsz.) **J:** **1.** 1788/ 'jelige; jelmondat | Losung; Wahlspruch' (Nsz.) (↑); **2.** 1877 'külföldi pénznemre kiállított váltó, csekk v. utalvány | Zahlungsanweisungen in fremder Währung' (Nsz.)

■ Francia jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ⊖ Fr. *devise* 'jelmondatos jelkép; jelmondat, jelige; fizetőeszköz'; – vö. még ném. *Devise* 'ua.'. A francia főnév a fr. *deviser* 'feloszt' igéből keletkezett. ⊗ Megfelelői: ol. *divisa*; le. *dewiza*; stb.: 'jelszó, jelige; fizetőeszköz'. ⊕ A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye. Ma főleg pénzügyi szakszóként csak 2. jelentésében él.

EtSz.; EWUng.

**devla** × **A:** 1812 *devla* (Nsz.); 1871 *dévla* (NSz.); NYJ. *děbla* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1812 'Isten | Gott' (Nsz.) (↑); **2.** 1865 'ártó szellem, ördög | böser Geist, Teufel' (NSz.)

■ Cigány jövevényszó. | ⊖ Cig. *devěl, děl* 'Isten; Jézus Krisztus <a keresztény cigányok nyelvében>', (h.) *devla* [vokatívusz] 'Isten!' [indoeurópai eredetű; vö. óind *dēva, dēvá-h*; litv. *dėvas, diėvas*; stb.: 'Isten']. ⊕ A magyarban a cigány vokatívuszi alak honosodott meg. A 2. jelentés pejoratív metafora. A szó bizalmas vagy tréfás használatban is jellemzően a cigányokkal összefüggésben fordul elő.

MNy. 23: 54; TESz.; EWUng. • Vö. *doh, dunszt, tuja*

**dezentor** × **A:** 1708/ *desentér* (MNy. 69: 496); 1786 *Dézentor* (MNy. 60: 225); 1804 *dezentír* (I.OK. 30: 263); 1872 *dezentort* (Nsz.) **J:** <FN> **1.** 1708/ 'katonaszökevény; szökevény | Deserteur; Ausreißer' (MNy. 69: 496) (↑); **2.** 1872 'csatangoló személy; rosszkedő gyermek | herumstreifende Person; Schelm <Kind>' (Nsz.); **3.** 1875 'csavargó; zshivány | Strauchdieb; Schurke' (Nyr. 4: 477) | <MN> **1.** 1898 'gonosz | bösartig' (Nyr. 27: 414); **2.** 1899 'erős, vállas; marcona | kräftig, breitschulterig; martialisch' (Nyr. 28: 368); **3.** 1913 'pajkos, játékos; hamiskás, hamis | mutwillig; schelmisch' (NyF. 69: 17)

■ Latin (h.) jövevényszó. | ⊖ Lat. (h.) *desentor* 'szökevény <katona, szerzetes>' [a lat. *desertor* 'cserben hagyó személy, katonaszökevény' változata; vö. →*dezertőr*]. Az *n*-es alakhoz vö. még ném. (N.) *desenteur* 'katonaszökevény', *desentieren* 'elhagy, elmegy'. ⊕ A szó belseji *z*-hez vö. →*ambrózia*, →*bazilika* stb. A *dezentér* változat hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dezertőr*

**dezertál** → *dezertőr*

**dezertőr** **A:** 1707 *desertérek* (Horváth M.: NEI.); 1707 *dezertőrök* [?✍] (RákFLev. 9: 464); 1785 *Desertorok* (Nsz. *dezentor* a.); 1848 *deserteurök* (Nsz.); 1862–1863 *dezertor* (Nsz. *dezentor* a.); 1910 *dezertőr* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** **1.** 1707 'katonaszökevény | Fahnenflüchtiger' (Horváth M.: NEI.) (↑); **2.** 1911 'vmely ügy árulója; hite- v. pártjahagyott személy | Verräter einer Sache; Renegat' (Nsz.)

**dezertál** A: 1748 *desertáltanak* (NSz.); 1792 *dezertálni* [sz.] (Nsz.) J: 1. 1748 '(katonaságtól) megszökik; az ellenséghez átpártol, átszökik | fahnenflüchtig werden; zum Feind überlaufen' (NSz.) (↑); 2. 1866 'elpártol vmitől | einer Sache untreu werden' (Nsz.)

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *Deserteur*; fr. *déserteur*; or. *dezepmup*; stb.: 'dezertőr'; – vö. még lat. *desertor* 'vmit elhagyó személy; katonaszökevény' [< lat. *deserere* 'elhagy'] | ném. *desertieren*; fr. *désertes*; or. *dezepmupovamь*; stb.: 'dezertál'; – vö. még lat. (k.) *desertare* 'elhagy'. A franciából terjedtek el, amelyben mindkét szó a katonai szaknyelvben élt. ⇒△ A magyarba a *dezertőr* alak főleg német közvetítéssel került át, a *desertor* változat a latinból, a *dezertál* a latinból, esetleg a németből származik. Vö. még (R.) *dezertíroz* 'átpártol, áll az ellenséghez' (1796: NSz.), amely a ném. *desertieren* 'ua.' átvétele.

📖 TESz. *dezertál* a.; EWUng. • Vö. *dezentor, széria*

**dézsza** A: 1558 *Dese* [lat. végződéssel] (EWUng.); 1566 *dézsát* [✍] (NySz.); 1575 *déba* (Heltai: Krón. 8a); 1630 *Gyesa* (MNY. 79: 512); 1716 *Disa* (MNY. 75: 378); NYJ. *dézsza* (MTsz.) J: 1. 1558 'nagyobb méretű, tető nélküli, kétfülű faedény (korábban mértékegységként is) | Bottich, Schaff (früher auch als Maßeinheit)' (EWUng.) (↑); 2. 1575 'fejőedény | Melkeimer' (Heltai: Krón. 8a) (↑); 3. 1773 '(túrós)bödön | Fäßchen (für Käse, Butter)' (Nsz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szln. *deža* 'fejősajtár; zsíros-, vajasbödön; dagasztóteknő; stb.'; szlk. *dieža* 'dagasztóteknő; dézsza, sajtár'; or. (N.) *дежа* 'dagasztóteknő'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *dégdhi* 'beken, betapaszt'; örm. *dizanim* 'felgyülemlik, (össze)gyűlik'; stb.]

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 153; TESz.; EWUng.

**dézsma** Δ A: 1261/ *Dezmaszykzou* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 210757); 1416 u./<sup>2</sup> *dezmat* (MünchK. 76vb); 1502 *Desmabirosag* (SzT.); 1562 *dýzmayayerth* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 256); 1604 *Dézmálom* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Addécimo* a.); 1704 *Dézmábúl* [✍] (RákFLv. 1: 276) J: 1. 1261/ 'tized mint egy fajta adó, szolgáltatás | Zehent' (MNL (OL) Dl. 210757) (↑); 2. 1656 'tized(rész) | Zehntel' (SzT.) Sz: ~s 1261/ [HN.] (MNL (OL) Dl. 210757) (↑); 1511/ *Dézmássa* 'dézsaszedő | Einnehmer des Zehenten' (TESz.) | ~1 [főleg meg~] 1416 u./<sup>2</sup> m[e]g *dezmal'latoc* 'tizedet beszéd | den Zehenten einnehmen' (MünchK. 27vb); 1867 'lop(kod), (el)csen, fosztogat | mausen, plündern' (CzF.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊕ Ol. (tr.) *dézima*, (giul.) *dèsima*, (fri.) *děžimo*, *děžimo*, (trent.) *dježuma*: 'tizedik, tized'; lat. *decima*, *decimae* [többes szám] 'ua.' [< lat. *decimus* 'tizedik']. ≈ Megfelelői: fr. (ófr.) *disme*; ukr. (N.R.) *діжма*; stb.: 'tized'. △ A változatok többszöri átvétellel utalnak. – A köz- és irodalmi nyelvben ma csak a (meg)dézmál 'lop(kod), kárt okozva fogyaszt, fosztogat' származék él, a *dézsma* leginkább történettudományi és történeti tárgyú művekben használatos. ⇒△ A magyarból: szbhv. (R. Kaj) *dežma*, *dižma*; rom. (R.) *dijmă*: 'tized'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 626; TESz.; EWUng. • Vö. *dékán*

**diadalom** Δ [4] A: 1372 u./ *dyadalmat* (JókK. 50); 1550 k. *dyadalm* (KolGl.); 1560 k. *Dyadalóm* (GyöngySzt. 834.) J: 1. 1372 u./ 'küzdelem | Kampf' (JókK. 50) (↑); 2. 1416 u./ 'győzelem | Sieg' (BécsiK. 270); 3. 1831 '(elsöprő) siker | (überragender) Erfolg' (Nsz.) Sz: **diadalmaz** 1416 u./<sup>1</sup> *mégdýadalmazna* 'megvéd' (BécsiK. 12); 1416 u./<sup>1</sup> *dýadalmaz* 'bosszút áll' (BécsiK. 40); 1416 u./<sup>1</sup> *dýadalmazic* 'győzedelmeskedik' (BécsiK. 270) | **diadalmazás** 1416 u./<sup>1</sup> *diadalmazafaert* (BécsiK. 179) | **diadalmas** 1518 k. *dyadalmazfaghy* [sz.] (PeerK. 335) | **diadalmaskodik** 1653 *diadalmaskodik* (Nyr. 40: 404)

**diadal** A: 1710 *diadallal* (MNY. 1: 415) J: 1. 1710 'győzelem | Sieg' (MNY. 1: 415) (↑); 2. 1734 'küzdelem | Kampf' (NSz.); 3. 1843 '(elsőprő) siker | (überragender) Erfolg' (Nsz.)

■ A szócsalád alapja, a **diadalom** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű. A végződés a *-dalom* névszóképző; vö. *aggodalom* (→*aggik*<sup>1</sup>), *birodalom* (→*bír*) stb.

■ A **diadal** szórövidülés. | (△) A *diadalom*-ból keletkezett, valószínűleg a *viadal* (→*vív*) analógiájára.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Mindkét szó eredeti jelentése 'harc, küzdelem' lehetett, a 'győzelem, diadal' jelentés metonímia. (△) A →*díj*-jal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**diadém** Δ A: 1527 *dyademaya* (ÉrdyK. 493); 1648/ *diadémot* (Horváth M.: NEI.); 1804 *diadéme* (ItK. 15: 201) J: 'párta formájú drágaköves ékszer; a fejen körbefutó aranypánt (uralkodói jelvényként) | Kopfbinde; Stirnreif (als Herrscherabzeichen)'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *diadema* 'ékköves fejdísz, diadém'; – vö. még ném., (au.) *Diadem* 'ua.'. A latinban a gör. *διάδημα* 'ua.', tkp. 'az, amellyel a perzsa uralkodók turbánja körül van kötve' átvétele. (≈) Megfelelői: ang. *diadem*; fr. *diadème*; stb.: 'ékköves fejdísz, diadém'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**diák** A: [1237–1240] *Dyaqui* [sz.] [HN.] (PRT. 1: 783); 1337 *Roazdyak* (KárOkl. 1: 125); 1337 *Gyakteluk* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 878); 1402 *Deeak* [SZN.] (OklSz.); 1414 *Deakkutha* [HN.] (OklSz.); 1416 u./<sup>1</sup> *deyakol* (BécsiK. 213); 1525 Byrtold *diack* (SzapolyaiOkl. 601.); 1805 *déák* (NSz.); NYJ. *dihák* (ÚMTsz.); *gyivák* (MTsz.) J: <FN> 1. [1237–1240] 'tanult ember; írnok, titkár | Studierter; (Geheim)schreiber' (PRT. 1: 783) (↑); 2. 1372 u./ 'diakónus | Diakon' (JókK. 155); 3. 1533 'tanuló | Schüler' # (Murm. 2251., 2276.); 4. 1533 ? 'ókori római ember | Römer (im Altertum)' (Murm. 421.), 1588–1589 'ua.' (MNY. 75: 384); 5. 1631 'egyházfi | Mesner' (MonTME. 1: 24); 6. 1636 '⟨a görögkeleti egyházban⟩ kántor | Kirchensänger (in der orthodoxen Kirche)' (SzT.); 7. 1795 '⟨vmely munkaterületen⟩ tanuló v. kisegítő személy | Lehrling od. Helfer (auf einem Arbeitsgebiet)' (NSz.) | <MN> 1. 1416 u./<sup>1</sup> 'latin | lateinisch' (BécsiK. 213); 2. 1774 'római katolikus (egyház, pap) | römisch-katholisch (Kirche, Priester)' (Nsz.) Sz: ~i [1237–1240] [HN.] (PRT. 1: 783) (↑)

■ Bolgár vagy szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Blg. (N.) *ѡѡѡ* 'iskolás gyermek; diakónus'; szbhv. *đak* 'iskolai tanuló, egyetemi hallgató', (R.) *dijak* 'írnok' [a szlávban a gör. (biz.) *διάκός* 'diakónus' átvétele]. Vö. még óe. szl. *dijakъ* 'ua.; pap'; szln. *dijak* 'iskolai tanuló, egyetemi hallgató'; ukr. *ѡѡѡ* 'sekrestyés, kántor', (R.) 'írnok, titkár'; stb. (≈) Megfelelői: rom. (N.R.) *diac* 'ua.; kántor, előénekes'. (△) A szó a görögkeleti egyházhoz tartozó egyik déli szláv nép nyelvéből származik. Az eredeti jelentése feltehetőleg a főnévi 2. jelentés. A 3. jelentés a *tanuló diák* (1513: NagyszK. 1) szerkezetből keletkezett önállósulással. A 6. jelentés román vagy ukrán hatásra utalhat. A szó a 19. században a főnévi 4., valamint melléknévi jelentésében háttérbe szorult a →*latin*-nal szemben. A *deák* változat ma csak történettudományi és történeti tárgyú művekben fordul elő, ám korábban a főnévi 1., ill. a melléknévi jelentésben igen jellemző volt, így a *diák* és a *deák* változat között részleges szóhasadás ment végbe. (△⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *dijak* 'latin <mn>'.

📖 EtSz. 1. *deák* a.; Kniezsa: SzlJsz. 154; FilKözl. 4: 671; TESz.; EWUng. • Vö. *diakónus*, *ős-*

**diakonissza** → *diakónus*

**diakónus** A: 1416 u.<sup>2</sup> *Dyaconus* (MünchK. 3v); 1519 *dyaconofa* (CornK. 354); 1519 k. *diakonos* (DebrK. 94); 1527 *deakonofokkal* (ÉrdyK. 330); 1603 *diáconus* (Farkas: GLEl.); 1747 *diákónus* (Farkas: GLEl.); 1908 *diakónus* (NSz.) J: 'szerpap | Diakon'

**diakonissza** A: 1747 *diákónissa* (Farkas: GLEl.); 1760 *Diakonífsák* (MNy. 63: 102); 1912 *Diakonisszák* (RévaiLex.) J: 'egyházi szolgálatot hivatásszerűen végző nő | Diakonisse'

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat., (e.h.) *diaconus* 'egyházi szolgáló; diakónus' [< gör. *διάκονος* 'szolga, felszolgáló, hírnök'] | lat. (e.) *diaconissa* 'egyházi szolgáló; diakonissza' [< gör. *διακόνισσα* 'szolgáló', amely mind a hím-, mind a nőnemű használatú *διάκονος* (↑) párhuzamos megfelelője]. ⊗ Megfelelői: ném. *Diakon, Diakonus, Diakonisse, Diakonissin*; ang. *deacon, deaconess*; stb.: 'diakónus', 'diakonissza'. ⊕ A *diakónus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A *diakonissza* szó belseji *sz*-éhez vö. →*amnesztia*, →*asszisztál* stb. A *diakonissza* főleg a protestáns egyházak nyelvhasználatában fordul elő. – A (R.) *diakon* 'diakónus' (1650: NSz.) a lat. *diacon* 'ua.' külön átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *diák*

**dialektika** A: 1559 *Dialecticaiat* (Székely I.: Krón. 182b); 1570–1571/ *Dialektikát* (MNy. 69: 496) J: **1.** 1559 'filozófiai módszer | Dialektik als philosophische Methode des Denkens' (Székely I.: Krón. 182b) (↑); **2.** 1570–1571/ ? 'vitatkozásban való ügyesség; beszédkésztség | Disputierkunst; Redefertigkeit' (MNy. 69: 496) (↑), 1847/ 'ua.' (NSz.); **3.** 1848 'a mozgásnak és fejlődésnek ellentmondáson alapuló folyamata; az e folyamatot vizsgáló tudományos módszer | Gegensätzlichkeit der Erscheinungen; ihre Rolle in den Entwicklungsprozessen' (Nsz.)

**dialektikus** A: 1604 *Dialecticusnak* (Szenczi Molnár: Dict. *Analogífmus* a.); 1867 *dialektikus* (Nsz.) J: <FN> 1604 'dialektikával foglalkozó személy | Dialektiker' (Szenczi Molnár: Dict. *Analogífmus* a.) (↑) | <MN> **1.** 1614 'érvelni jól tudó | gut argumentierend' (Farkas: GLEl.); **2.** 1847/ 'a dialektika törvényeinek megfelelő | dialektisch' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *dialectica* 'a vitatkozás mestersége; a filozófiának ezt tanító ága' [< gör. *διαλεκτική* 'ua.']. | lat. *dialecticus* 'dialektikai; vitázó; a vitázás mestere' [< gör. *διαλεκτικός* 'dialektikai, ügyesen vitázó, helyesen gondolkodó']. E szavak Zénón (i. e. 490 k.–430) működése óta használatosak filozófiai szakszóként. ⊗ Megfelelői: ném. *Dialektik, dialektisch*; fr. *dialectique*; or. *διαλεκτική, διαλεκτικεσκι*; stb.: 'dialektika', 'dialektikus'. ⊕ A *dialektikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dialektus, lexikon*

**dialektikus** → *dialektika*

**dialektológia** → *dialektus*

**dialektus** A: 1749 *Dialectus* (Farkas: GLEl.); 1759/ *dialektusban* (MNy. 69: 496); 1813 *dialekt* (SzT.) J: 'nyelvjárás | Mundart'

**dialektológia** **A:** 1843 *dialectológiával* (Nsz.); 1893 *Dialektologia* (PallasLex.); 1949 *dialektológia* (Nyr. 76: 235) **J:** 'nyelvjárás | Dialektologie'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Dialekt*; ang. *dialect*; fr. *dialecte*; stb.: 'nyelvjárás, tájnyelv'; – vö. még lat. *dialectos* 'ua.', (ú.h.) *dialectus* 'ua.' [< gör. *διάλεκτος* 'beszélgetés; beszéd mód, stílus; nyelv, nyelvhasználat; nyelvjárás'] | ném. *Dialektologie*; ang. *dialectology*; fr. *dialectologie*; stb.: 'nyelvjárás'. E tudományág neve a franciában keletkezett a fr. *biologie* 'biológia', *géologie* 'geológia' stb. mintájára. (⊕) A *dialektus* a latinból származik, a *dialekt* változat és a *dialektológia* német közvetítéssel került át a magyarba, utóbbi latinosított végződéssel. (⊙) Mindkettő elsősorban nyelvtudományi szakszó, bár egyes művészeti ágak területileg elkülönülő változatainak jelölésére a néprajzban is használatos.

📖 TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng. • Vö. *dialektika*

**dialógus** **A:** 1552 *Dialogus* (Heltai: Dial. A1b, címlap); 1785 *diálogus* (Farkas: GLEl.); 1790 *dialógusához* (Nsz.); 1815 *dialógot* (NSz.) **J:** **1.** 1552 'párbeszédes formában írt értekezés | Abhandlung in Dialogform' (Heltai: Dial. A1b, címlap) (↑); **2.** 1790 'párbeszéd (irodalmi műben is) | Zwiegespräch (auch im literarischen Werk)' (Nsz.) (↑); **3.** 1911 'párbeszéd, eszmecsere (politikai értelemben is) | Dialog (auch im politischen Sinn)' (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *dialogus* 'filozófáló beszélgetés, párbeszéd' [< gör. *διάλογος* 'párbeszéd']. Platón (i. e. 427–347) párbeszédes formában írt művei nyomán terjedt el. (≈) Megfelelői: ném. *Dialog*; fr. *dialogue*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A *dialóg* változat német vagy francia hatásra utalhat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *logika*

**diárium** **Δ A:** 1663–1673 *diarium* (MNy. 74: 509); 1734 *diariumomba* (Magyary-Kossa: OrvEml. 4: 95); 1797 *Diáriomból* (MNy. 60: 225); 1823 *Dearium* (SzT.) **J:** **1.** 1663–1673 'napló | Tagebuch' (MNy. 74: 509) (↑); **2.** 1694 'számviteli könyv | Rechnungsbuch' (SzT.); **3.** 1805 'jegyzetfüzet | Notizheft' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *diarium* 'napi élelemadag katonák, rabszolgák, rabok számára; napló' [< lat. *dies* 'nap']. (≈) Megfelelői: ném. *Diarium*; fr. *diare*; stb.: 'napló', a németben 'jegyzetfüzet; fogalmazvány; írásfüzet' is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *diéta*<sup>1</sup>

**dibdáb** × **A:** 1586 *dib dabiákat* (SzT.); 1597 *Déb Dabott* (MNy. 50: 206); 1604 *Dibdab* (Szenczi Molnár: Dict.); 1613 *dib-dáb* (NySz.) **J:** <FN> 1586 'haszontalan, jelentéktelen dolog | Kram; Krimskrams' (SzT.) (↑) | <MN> 1613 'hitvány; jelentéktelen | nichtig; unbedeutend' (NySz.) (↑)

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (⊕) A *dib*--ből keletkezhetett, keletkezés módjához vö. →*csigabiga*, *csenkabonka* (→*csonka*) stb. A *dib* ismeretlen eredetű. Önálló szóként való használatára nincsenek adatok, talán azonos a →*díbol* tövével.

📖 MNy. 55: 458; TESz.; EWUng. • Vö. *díbol*

**díbol** × **A:** 1799–1800 *débolja* (MNy. 33: 17); 1814 *díbolást* [sz.] (NSz.); 1816 *débbola* (NSz.); 1817 *díbbolod* (Nsz.) **J:** **1.** 1799–1800 'gázol; tipor | niederrennen; niedertreten' (MNy. 33: 17) (↑); **2.** 1814 'rombol; túr | verheeren; aufwühlen' (NSz.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ⊕ Alapszava talán a →*dibdáb* ikerszó előtagja. A végződés denominális igeképzőnek látszik. ⊕ Összefüggése a →*dob*<sup>1</sup>, ill. →*tipor* szóval alig valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dibdáb*

**dics** → *dicső*

**dicsekedik** → *dicső*

**dicsér** → *dicső*

**dicső** **A:** 13. sz. eleje/ *dichev* (KTSz.); 1278 *Tycheu Sent Martun* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 561); 1372 u./ *gyčzefeg* [sz.] (JókK. 19); 1463 u. *dichwuen* (MNY. 23: 36); 1526 *dvlōsegheben* [sz.] (SzékK. 2) **J:** <MN> **1.** 13. sz. eleje/ 'tiszteletre méltó | ruhmvoll' (KTSz.) (↑); **2.** 1772 'fenséges | erhaben' (NSz.) | <FN> 1750 'dicsőség; dicséret | Ehre; Lob' (Wagner: Phras. *Gloria* a.) **Sz:** ~**ség** 13. sz. eleje/ *dichev feg* (KTSz.) | ~**séges** 1372 u. *gyčzewfeges* (JókK. 44) | ~**sít** 1372 u. *gyčzewfejyt* (JókK. 35) | ~**ül** 1372 u. *gyčzewltetek* [sz.] (JókK. 59) | ~**ít** 1416 u./<sup>1</sup> *diloueiticvala* (BécsiK. 130) | ~**s** 1490 ? *dýche*[f] (NagyvGl. 186.); 1577 *Dýches* (RMNY. 2/2: 284)

**dicsér** **A:** 1372/ *gyčzer* (JókK. 36); 1416 u./<sup>1</sup> *dilernèc* (BécsiK. 102); 1510 *dýchýrný* [sz.] (MargL. 29); 1546/ *dúchúryúc* (HoffgreffEn. d2b); 1595 *Decherni* [sz.] (Ver. 82.); 1754 *décsérés* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1372 u./<sup>1</sup> 'dicsőít; imádva magasztal | verherrlichen; vergötternd rühmen' # (JókK. 36) (↑); **2.** 1372 u./ 'megdicsér; méltányol | loben; anerkennen' # (JókK. 36); **3.** 1750 'ajánl | vorschlagen' (Wagner: Phras. *commendatio* a.); **4.** 1767 'vkinek megbecsülést szerez | jmdm Ehre machen' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Artifex* a.) **Sz:** ~**et** 1372 u./ *gyčzeret* 'vki v. vmi értékének, érdemének elismerése; dicsőség, hírnév | Lob; Ruhm' (JókK. 32) | ~**etes** 1372 u./ *gyčzereteft* (JókK. 145)

**dicsekedik** [2/3] **A:** 1372 u./ *gyčzekedhetewnk* [sz.] (JókK. 31); 1372 u./ *gyčzewlkewgýek* [∇] [*d-j*] (JókK. 128); 1416 u./<sup>1</sup> *dilèkedik* (BécsiK. 115); 1575 *dúczókeduén* [sz.] (Heltai: Krón. 43a); 1770 *dicsekszik* (MNY. 60: 225); 1789 *ditsekevők* [sz.] (NSz.); 1804/ *ditsekeszik* (NSz.); 1833 *dicsekvőleg* (NSz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'vmivel kérkedik | prahlen' # (JókK. 31) (↑); **2.** 1529 e. 'vminek birtokában van | besitzen' (VirgK. 66) **Sz:** **dicsekvés** 1834 *dicsekvés* (Nsz.)

**dics** Δ **A:** 1760 *dics* (MNY. 1: 423); 1804 *dücsének* (Nsz.) **J:** **1.** 1760 'dicsőség | Ruhm' (MNY. 1: 423) (↑); **2.** 1763 'dicséret | Lob' (NSz.); **3.** 1845 'dicsfény | Glorie' (Nsz.) **Sz:** ~**telen** 1806 *Dicstelen* (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád korábbi tagjai egy fiktív tő származékszavai. | ⊕ Az igenévszói jellegűnek látszó tő ismeretlen eredetű. A végzések a folyamatos melléknévi igenév -ő képzője, az -r gyakorító és a -kedik gyakorító-visszaható képző.

■ A **dics** elvonás. | ⊕ A nyelvújítás korában a *dicső*-ből, ill. a *dicséret* származékból keletkezett. Ma csak a *dicstelen* származékában, ill. különböző összetételek előtagjaként él; vö. *dicsfény* 'hírnév, tekintély' (1838: Tzs.); *dicshimnusz* 'dicsőítő szózat <pejoratív használatban is>' (1862: Nsz.) stb.

📖 EtSz.; MNY. 58: 408; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 120, 180; EWUng.

**didaktika** → *didaktikus*

**didaktikus** **A:** 1804/ *didacticus* (NSz.); 1865 *didaktikus* (Babos: KözhSzt. *didaktik* a.) **J:** <MN> 1804/ 'oktató, tanító; az oktatással kapcsolatos | lehrhaft; die Didaktik betreffend' (NSz.) (↑) | <FN> 1913 'didaktikával foglalkozó szakember, kutató | Didaktiker' (Nsz.)

**didaktika** **A:** 1828 *Didaktika* (Nsz.); 1865 *didaktik* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.) **J:** 'tanítástan | Didaktik'

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *didaktisch*; ang. *didactic*; fr. *didactique*; stb.: 'didaktikus'; vö. még lat. (tud.h.) *didacticus* 'az oktatást, tanítást érintő' [< gör. *διδασκτικός* 'ua.'] | ném. *Didaktik*; fr. *didactique*; ol. *didattica*; stb.: 'didaktika, oktatástan'; – vö. még lat. (tud.h.) *didactica* 'ua.' [< gör. *διδασκτική (τέχνη)* 'az oktatás tudománya']. ⊕ A magyarba a latinból, ill. német közvetítéssel került át. A *didaktikus* melléknévi használata leginkább francia, míg a főnévi alkalmazás német hatásra utalhat.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dászkál*

**didereg** [1] **A:** 1508 *dedergo* [sz.] (NádK. 109); 1552 *dedereg* (Heltai: Dial. D7a); 1575 *dóderegue* [sz.] (Heltai: Krón. 179b); 1577 k. *dédérgé* [sz.] (OrvK. 494); 1717 *dideregjenek* (SzT.); 1787 *dödörög* (NSz.); 1792 *düdörög* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1805 *dődörg* (NSz.); 1862 *diderég* (CzF.) **J:** **1.** 1508 'a hidegtől reszket, remeg | vor Kälte bibbern' # (NádK. 109) (↑); **2.** 1575 'dadog; reszketve, akadozva beszél | stottern; zitternd reden' (Heltai: Krón. 179b) (↑); **3.** 1805 'mormog | murmeln' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ Eredetileg a fázó ember ajkának és fogainak összeverődését, ill. a fázást kísérő mozgás, reszketés hangját stb. jeleníti meg. A tő összefügg a →*dadog*-éval: emellett szól a *dedeg* ~ *dödög* 'elégedetlenül morog; halkán maga elé motyog, mormog' (1828/: Kreszn.), 'a hidegtől reszket, remeg' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 418) nyelvjárási szó is. A végződés gyakorító képző.

📖 TESz., *dödörög* a. is; EWUng. • Vö. *dadog*

**diéta**<sup>1</sup> Δ **A:** 1557 *dietan* (LevT. 1: 233); 1784 *Diétának* (Nsz. *diéta*<sup>2</sup> a.); 1847 *déta* (NSz.) **J:** **1.** 1557 'országgyűlés | Reichstag; Landtag' (LevT. 1: 233) (↑); **2.** 1898 'perpatvar; pletykázás | Zänkerei; Geklatsche' (Nyr. 27: 478)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. (k.) *dieta*, *diaeta* 'egynapi út; napidíj; egyházi szolgálat, amelyet naponként a reggeli órákban végeznek; gyülekezet; jogszolgáltatásra kijelölt nap', (h.) *dieta*, *diaeta* 'gyülekezet; országgyűlés' [< lat. *dies* 'nap']. ⊗ Megfelelői: ang. *diet*; fr. *diète*; stb.: 'országgyűlés, birodalmi gyűlés <főleg a Német-Római Birodalomban>'. ⊕ Kezdetben a magyar szó is a német birodalmi gyűlésre vonatkozhatott. A 2., népnyelvi jelentése tréfás metafora. ⊕ Az 1. jelentésében ma csak történettudományi és történeti tárgyú művekben fordul elő.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *diárium*, *tuja*, *zsúr*

**diéta**<sup>2</sup> **A:** 1585 *diétáual* (Cal. 317); NYJ. *Détán* (ÚMTsz.) **J:** 'megszabott, különleges étrend | Diät' # **Sz:** ~**s** 1793 *diaetafabbak* (Nsz.) | ~**zik** 1953 *diétázik* (Ország: MAngSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *diaeta* 'megszabott életmód, diéta; tartózkodási hely, lakószoba', (h.) *diaeta*, *dieta* 'ua.' [< gör. *δίαιτα* 'ua.' szóból]. ⊗ Megfelelői: ném. *Diät*; fr.

*diète*; stb.: 'diéta'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**differencia** **A:** 1563–1571 *differentia* (MNy. 79: 124); 1821 *differenciájok* (SzT.); 1959 *diferencia* (ÉrtSz.) **J:** **1.** 1563–1571 'nézeteltérés, véleménykülönbség | Meinungsverschiedenheit' (MNy. 79: 124) (↑), 1630 'ua.' (SzT.); **2.** 1563–1571 ? 'különbség; különbözet | Unterschied; Abweichung' (MNy. 79: 124) (↑), 1747 'ua.' (SzT.) **Sz:** ~1 1826 *differenzialva* [sz.] 'elkülönített részekre bont | ' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *differentia* 'különbség, eltérés; különbözés', (h.) 'véleménykülönbség, civakodás' [< lat. *differens* 'különböző' < lat. *differre* 'egymástól eltávolít, elválaszt; eltér, különbözik']. ⊗ Megfelelői: ném. *Differenz* 'különbség, eltérés'; ang. *differentia* 'különös ismertetőjegy, megkülönböztető jel'; fr. *différence* 'különbség; megkülönböztetés; különbözet'; stb. ⊖ Idetartozik: *difi* 'különbség, eltérés; nehézség, gond; bűncselekmény' (1958: NSz.), amely szórövidüléssel és *-i* kicsinyítő képzővel keletkezett a *differencia* alakból; vö. *cigi* (→*cigaretta*), *csoki* (→*csokoládé*) stb.; a bizalmas nyelvhasználat szava.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *referál*

**diftéria** **A:** 1865–1866 *diphtheria* [ES. NEM M.] (MNy. 69: 362); 1891 *diphtheria* (MNy. 69: 362); 1893 *Diftéria* (PallasLex.) **J:** 'torokgyík (betegség) | Diphtherie'

■ Latin (tud.) jövevényszó. | ⊕ Lat. (tud.) *diphtheria* 'torokgyík' [tudatos szóalkotás a gör. *διφθέρα* 'lenyűzött és kikészített (állat)bőr; íráshoz használt pergamen' alapján]. A megnevezést az magyarázza, hogy a betegség elsősorban a légutak nyálkahártyáját támadja meg, és hártyaszerű lepedéket, ill. duzzanatokat okoz rajta. ⊗ Megfelelői: ném. *Diphtherie*; fr. *diphthérie*; stb. 'torokgyík'. ⊖ A (R.) *difteritisz* 'ua.' (1882: MNy. 69: 362) a lat. (tud.) *diphtheritis* 'ua.' külön átvétele.

📖 EtSz.; TESz. *difteritisz* a.; EWUng. • Vö. *defter*

**digó** **A:** 1835 k. *Diga* (Nyr. 26: 74); 1880 *digók* (Bálint: SzegSz.) **J:** **1.** 1835 k. 'olasz ember; olasz kubikos | Italiener; italienischer Erdarbeiter' (Nyr. 26: 74) (↑); **2.** 1898 'kubikoskordé | Karren eines Erdarbeiters' (Nyr. 27: 412); **3.** 1914 'törökméz; cukorka | türkischer Honig; Bonbon' (MNy. 10: 73); **4.** 1920 'olasz, szerb fagylaltos | italienischer, serbischer Speiseeishändler' (Nyr. 49: 127) **Sz:** ~z 1925 *digózással* [sz.] 'egy fajta talajjavítási eljárás | Art Verfahren bei Bodenverbesserung' (Nsz.) | ~zik 1971 *digóznak* '⟨nő⟩ olasz férfival flörtöl | mit Italiener(n) flirten (Frau)' (EstiH. 1971. szept. 7.: [2])

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊕ Ol. (tr.) *digo* 'hallja csak! hé!', (fri.vel.) *digo* 'mondom!; figyelj ide!; megértette(d)?', – ol. *dico* 'mondom' [< ol. *dire* 'mond' (lat. *dicere* 'ua.')] ⊖ A szó közvetlen népi érintkezés útján Észak-Itáliában állomásozó magyar katonák, ill. Magyarországon dolgozó föld- és építőmunkások, cukrászok nyelvéből került a magyarba: a gyakran hallott olasz (indulat)szó maguknak az olaszoknak a bizalmas nyelvhasználatú, pejoratív megnevezőjévé vált. Hasonló jelenséghez vö. m. (N.R.) *csujes* 'szláv paraszt' (1920: Nyr. 49: 44) < szbhv. *čuješ* 'hallod-e?; érted?'; m. (N.R.) *nuscsu* 'román' (Bakos F.: REL. 451) < rom. *nu știu* 'nem tudom'; stb. A származékok jelentése más-más alapon kapcsolódik az olaszokhoz.

📖 EtSz.; MNy. 42: 61; TESz.; GPann. 1: 21, 151, 2: 111; EWUng. • Vö. *diktál*

**díj** **A:** 1510 *dýaval* (NyK. 28: 74–75); 1519 *dýýa* (JordK. 445); 1577 Ember *diú* (KolGl.); 1621 *Div* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Díjja* (Pápai Páriz: Dict.); 1718 *dejjad* (SzT.) **J:** 1. 1510 'a vérbosszú váltságdíja; váltságdíj | Lösegeld der Blutrache; Lösegeld' (NyK. 28: 74–75) (↑); **2.** 1570 'pénzbírság, pénzbüntetés | Geldbuße' (SzT.); **3.** 1591 'ár; fizetés | Preis; Bezahlung' # (SzT.); **4.** 1781 'jutalom; bér | Belohnung; Lohn' # (Nsz.); **5.** 1789 'sors | Schicksal' (Nsz.); **6.** 1793 'kimagasló teljesítmény jutalmazása | Belohnung hervorragender Leistung' (Nsz.); **7.** 1793 '(hatósági) szolgáltatás ellenértéke | Gebühr' (MHírm. 1793. máj. 24.: 724) **Sz:** ~**as** 1801 *Díjas* ? 'erőteljes | kraftvoll' (Nsz.); 1833 'olyan vmi, amelynek értéke, ára van | einen Wert od. Preis habend' (Kassai: Gyökerésző 1: 432) | ~**az** 1823 *díjzás* [sz.] (Nsz.) | ~**nok** 1833 *Díjnok* (Szily: NyÚSz.) | ~**talán** 1834 *díjtalanság* [sz.] (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *dí* változat látszik eredetinek. A szóvégi *j* és *v* hiátustöltő lehetett, de később mindkettő egybeolvadt a tövel; vö. →*ij*. Az eredeti jelentés feltehetőleg 'értékes dolog' volt, amelyből a jelentések főleg metaforikusan alakultak ki. A *díjtalan* származékszóhoz vö. (R.) *Díjatlan* 'erőtlen, vagyontalan' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.), 'fizetség nélkül' (1832: Nsz.). ⊕ A →*diadalom*-mal való összefüggése, valamint török származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *divat, ösztöndíj*

**dikics** × **A:** 1767 *Dikis* (Pápai Páriz–Bod: Dict. Addenda); 1801/ *dikits* (Nsz.); 1833 k. *Ditsik* (Nsz.); NYJ. *dükis* (MTsz.); *gyikics* (ÚMTsz.) **J:** 'bőrvágó, talpkerekítő görbe kés a csizmadiáknál, cipészeknél | Kneif'

■ Bizonytalan eredetű, talán oszmán-török jövevényszó. | ⊖ Vö. oszm. (R.) *dikiš* 'varrat, varrás', (N.) *dikeč* 'cölöp, karó' [< török \**tik-* 'szúr, bök, döf']. Vö. még kipcs. *tikič* 'tüske'; ktör. *tiküč*: '? tollseprű v. fémfogazatú eszköz, amellyel a pék a kenyeret ütögeti'. ⊕ A magyar szó kései felbukkanása szólhat az oszmán-török eredet mellett, de a származtatásnak így is vannak időrendi és jelentéstani nehézségei. ⊕⇒ A magyarból: rom. (N.) *dichici* 'cipészkés'.

📖 NyK. 51: 280; TESz.; EWUng.

**dikta** × **A:** 1558 *dikra* hayath [ɔ: *dikta*] (RMNy. 2/2: 149); 1635 *dikta* (OkI Sz.) **J:** 'egy fajta vászon | Art Leinwand'

■ Jövevényszó, valószínűleg a csehől. | ⊖ Cseh (R.) *dykyta, tykyta* 'selyemszövet, taft' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szlk. (R.) *dykyta* 'ua.'. ⊕ A magyar alak a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével keletkezett. ⊕ Az Ipoly menti palóc nyelvjárás elavulóban levő szava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tafota*

**diktál** **A:** 1575 *diktálnac* vala (Heltai: Krón. 54b) **J:** 1. 1575 'parancsol; előír | befehlen; vorschreiben' (Heltai: Krón. 54b) (↑); **2.** 1604 'tollbamond | ansagen, diktieren' # (Szenczi Molnár: Dict. *Dictatio* a.); **3.** 1643 'sugall | suggerieren' (SzT.); **4.** 1835 'mondogat | wiederholt sagen' (Kunoss: Gyal.); **5.** [*bele~*] 1879 '⟨ételt, italt stb.⟩ belekényszerít | hineinzwingen ⟨Speise, Getränk usw.⟩' (Nsz.)

**diktátum** **A:** 1807 *dictatumait* (Nsz.); 1879 *diktátumot* (Nsz.) **J:** 1. 1807 'rendelkezés; parancs | Verfügung; Befehl' (Nsz.) (↑); **2.** 1879 'tollbamondás után írt szöveg | diktierter Text' (Nsz.) (↑); **3.** 1939 'vkire rákényszerített kötelezettség | aufgezwungene Pflicht' (Nsz.)

**diktandó** Δ **A:** 1842 *dictando* [ES. NEM M.] (NSz.); 1872 *diktandója* (Nsz.); 1905 *diktandókat* (Nsz.) **J:** 1. 1842 ? 'tollbamondás | das Diktieren eines Textes' (NSz.) (↑), 1872 'ua.' (Nsz.) (↑); 2. 1900 'vonalas füzet | liniertes Heft' (Tolnai: MagySz.)

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *dictare* 'mond(ogat); tollbamond; (meg)parancsol; előimádkozik', (k.) 'beszédet, levelet (meg)szerkeszt; (ki)hirdet', (h.) 'ua.; előír, törvény szerint meghatároz' [< lat. *dicere* 'mond; meghatároz'] | lat. *dictatum* 'előírás, rendelkezés', *dictata* [többes szám] 'iskolai fogalmazás, tollbamondás, feladat' | lat. (k.) *dictando* 'tollbamondás utáni írás'. ⊗ Megfelelői: ném. *diktieren*, *Diktat*; fr. *dicter*, *dictée*; stb.: 'diktál', 'tollbamondás; parancs'. ∼ Ugyanerre az etimonra megy vissza: *dikció* 'szónoklat' (1797: NSz.); 'kifejezőmód; stílus' (1809: Nsz.), amely a lat. *dictio* 'beszéd; beszédmód; szónoklat' átvétele.

📖 EtSz.; TESz., *dikció* a. is; EWUng. • Vö. *cégér*, *dedikál*, *dettó*, *digó*, *diktátor*, *dizőz*, *index*, *prédikáció*, *reváns*

**diktandó** → *diktál*

**diktátor** **A:** 1559 *dictator* (Székely I.: Krón. 56a); 1604 *Dictatori* [sz.] (Szenczi Molnár: *Dict. Dictatúra* a.); 1788 *Diktátort* (Nsz.) **J:** 1. 1559 'a köztársasági Rómában rendkívüli alkalmakkor kinevezett, korlátlan hatalmú tisztviselő | Diktator zur Zeit der römischen Republik' (Székely I.: Krón. 56a) (↑); 2. 1788–1789 'korlátlan hatalmú személy | Person von unbeschränkter Macht' (NSz.)

**diktatúra** **A:** 1763 *dictaturája* (SzT.); 1862 *diktatúra* (NSz.); 1912 *Diktatúra* (RévaiLex.) **J:** 1. 1763 'tollbamondás | Diktat, Ansage <Text>' (SzT.) (↑); 2. 1806 'korlátlan hatalom | unbeschränkte Gewalt, Vollmacht' (Nsz. *diktatúra*<sup>1</sup> a.); 3. 1811 'iratok másolásával foglalkozó hivatal | Registratur <als Amt>' (Nsz. *diktatúra*<sup>2</sup> a.); 4. 1842 'parancsuralmi rendszer | Diktatur <Staat>' (Nsz. *diktatúra*<sup>1</sup> a.)

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *dictator* 'a szenátus által választott, korlátlan hatalommal felruházott (ókori) római főtisztviselő', (h.) 'zsarnok; vezér; levélíró' [< lat. *dictare* 'mond, közöl; tollbamond; stb.'; vö. →*diktál*] | lat. *dictatura* 'a zsarnok teljhatalma', (h.) 'ua.; írásmód, levélírás módja'. ⊗ Megfelelői: ném. *Diktator*, *Diktatur*; fr. *dictateur*, *dictature*; stb.: 'diktátor, zsarnok', 'diktatúra'. ⊕ Ma a *diktátor* a 2., a *diktatúra* a 4. jelentésében használatos. A *diktatúra* mára már elavult 1. és 3. jelentése a hazai latinság hatására keletkezett. ∼ Idetartoznak: *diktatórius* 'diktatori, zsarnoki' (1865: Babos: KözhSzt. *dicta* a.); *diktatórikus* 'ua.' (1921: Nsz.); ezekhez vö. lat. *dictatorius* 'diktátorra jellemző' és ném. *diktatorisch* 'parancsoló, önkényes'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *diktál*

**diktátum** → *diktál*

**diktatúra** → *diktátor*

**dilemma** **A:** 1784 *dilema*-kaptos-beszéded (NSz.); 1807 *dilemmát* (Nsz.) **J:** 1. 1784 'téves v. hamis okoskodás, következtetés | Art Vernunftschluß' (NSz.) (↑); 2. 1807 'két lehetőség közötti választási kényszer | Dilemma' (Nsz.) (↑)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *dilemma* 'kettős tétel', (h.) 'téves v. hamis okoskodás, következtetés' [< gör. *δίλημμα* 'kétértelmű tétel, állítás']. ⊗ Megfelelői: ném. *Dilemma*; fr. *dilemme*; stb.: 'dilemma, kényszerhelyzet'. ⊕ A köznyelvben a 2. jelentésben használatos.

📖 TESz.; EWUng.

**dilettáns** A: 1789 *Dilettant* (Nsz.); 1808/ *Dilettántnak* (NSz.); 1796 *Dilettánsok* (Nsz.) J: 'műkedvelő | Dilettant'

**dilettantizmus** A: 1835 *Dilettantismus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1844 *dilettantismus* (Nsz.); 1846 *dilettantizmusból* (Nsz.) J: 'kellő szakértelem v. tehetség nélkül végzett tevékenység | Dilettantismus'

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *Dilettant*; ang. *dilettante*; fr. *dilettante*; ol. *dilettante*; stb.: 'dilettáns'; – az olaszból terjedt el [< ol. *dilettarsi* 'gyönyörködik'; vö. lat. *delectare* 'gyönyörködtet, mulattat'] | ném. *Dilettantismus*; ang. *dilettantism*; fr. *dilettantisme*; ol. *dilettantismo*; stb.: 'dilettantizmus'. ⊕ A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át. A *dilettáns* alak latinosított végződésű.

📖 Szily-Eml. 86; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *delikát*

**dilettantizmus** → *dilettáns*

**dili** → *dilinós*

**dilinós** × A: 1894 *dilinós* (Nyr. 23: 578); NYJ. *dilinyós* (ÚMTsz.); *dilingós* (Bálint: SzegSz.) J: 1. 1894 'féleszű; bolondos | halbwitzig; närrisch' (Nyr. 23: 578) (↑); 2. 1917 'irigy | neidisch' (MNY. 13: 60)

**dili** A: 1908 *dilije* (Zolnay–Gedényi) J: <FN> 1. 1908 'hóbort | Rappel' (Zolnay–Gedényi) (↑); 2. 1930 'megbolondulás | Verrücktwerden' (NSz.); 3. 1957 'lármas jelenet, balhé | Spektakel' (Nsz.) | <MN> 1909 'féleszű; bolond | halbwitzig; verrückt' (Nyr. 38: 334) Sz: ~zik 1924 *dilizni* [sz.] 'bolondnak tetteti magát' (Szirmay: TolvSz.)

**dilis** A: 1908 *dilis* (Zolnay–Gedényi) J: 'féleszű; bolondos | halbwitzig; närrisch'

■ A szócsalád alapja, a **dilinós** cigány jövevényszó, magyar képzéssel. | ⊕ Vö. cig. (erd.) *dilyino*, (szb.hv.) *dilino*, *denilo*, (cseh) *dilino*, *denilo*: 'buta, örült; bolond ember' [indoeurópai eredetű; vö. óind *diná* 'gyenge, erőtlen; szegény']. ⊕ A végződés -s melléknévképző; vö. →*ármányos*, →*csámpás* stb. A 2. jelentés az argóban keletkezett.

■ A **dili** elvonás eredménye. | ⊕ A *dilinós*-ból keletkezett.

■ A **dilis** származékszó. | ⊕ A *dili*-ből keletkezett -s melléknévképzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊗ Valószínűleg idetartoznak: (N.) *dellán* 'bolond', *dilló* 'rossz hírű nőszemély' (MTsz.), *dulló* 'akadémikus, durcás gyerek; hülye, félkegyelmű ember' (NyF. 33: 26).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**dilis** → *dilinós*

**dinamika** A: 1835 *Dynamica* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1839 *dynamikai* [sz.] (NSz.); 1893 *Dinamika* (PallasLex.) J: 1. 1835 ? 'a mechanikának az a része, amely a mozgásokkal mint erők okozataival foglalkozik | Dynamik (Teilgebiet der Mechanik)' (Kunoss: Gyal.) (↑), 1854 'ua.' (Nsz.); 2. 1839 'dinamizmus a filozófiában | Dynamismus (in der Philos)' (NSz.); 3. 1893 'akusztikai és zenei diszciplína, amely a hangerősségeket vizsgálja | akustische und musikalische Disziplin der Tonstärke' (PallasLex.) (↑); 4. 1907 'lendület(esség) | Elan' (Nsz.)

**dinamizmus** A: 1841 *dynamismus* (MNy. 69: 497); 1893 *dinamizmus* (PallasLex.) J: 1. 1841 'dinamikai elmélet a filozófiában | Dynamismus (in der Philos)' (MNy. 69: 497) (↑); 2. 1912 'lendület(esség); erőteljesség | Elan; Kraftfülle' (Nsz.)

**dinamikus** A: 1841 *dynamicus* (Nsz.); 1865 *dynamikus* (Babos: KözhSzt. *dynameter* a.); 1893 *dinamikus* (PallasLex.) J: 1. 1841 'lendületes; erőteljes | schwunghaft; dynamisch' (Nsz.) (↑); 2. 1865 'az erőtanhoz tartozó | die Dynamik betreffend' (Babos: KözhSzt. *dynameter* a.) (↑)

■ Nemzetközi szók. | ⊕ ném. *Dynamik*; ang. *dynamics* [többes szám]; fr. *dynamique*; stb.: 'dinamika'; – vö. még lat. *dynamice*, (h.) *dynamica*: 'ua.' [< gör. \*δυναμική (τέχνη) 'erőtan, az erővel, az erő hatásával foglalkozó tudomány'] | ném. *Dynamismus*; ang. *dynamism*; fr. *dynamisme*; stb.: 'dinamizmus' | ném. *dynamisch*; ang. *dynamic*; fr. *dynamique*; stb.: 'dinamikus'; – vö. még gör. *δυναμικός* 'erőteljes, hatékony'. A görög szavak a gör. *δύναμις* 'erő, képesség' szóra mennek vissza. A franciából terjedt el. ⊕ A magyarba főleg német közvetítéssel került át, részben latinosított végződéssel. ~ Ugyanerre az etimonra megy vissza: *din* 'az erő mértékegysége' (1893: PallasLex.), amely nemzetközi szóként leginkább a ném. *Dyn* 'ua.' közvetítésével került át a magyarba.

📖 TESz., *din* a. is; EWUng. • Vö. *dinamit*, *dinamó*, *dinasztia*

**dinamikus** → *dinamika*

**dinamit** A: 1869 *dynamit* (Nsz.); 1881 *dinamittal* (NSz.) J: 'nitroglicerinnel és porózus anyagoknak elegyéből álló robbanóanyag | Dynamit'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Dynamit*; ang. *dynamite*; fr. *dynamite*; stb.: 'dinamit'. ⊕ Tudatos szóalkotás a gör. *δύναμις* 'erő, képesség, hatalom' alapján a kémiai szaknyelvben gyakori *-it(e)* képzővel. A megnevezés a svéd kémikustól, A. Nobeltől 1833–1896 származik. ⊕ A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dinamika*

**dinamizmus** → *dinamika*

**dinamó** A: 1883 *dynamo* gépeknek (MNy. 69: 362); 1895 *dinamóknál* (PallasLex.); 1900 *dinamógép* (NSz.) J: 'az öngerjesztés elve alapján működő elektromos generátor | Dynamo'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Dynamo*; ang. *dynamo*; fr. *dynamo*; stb.: 'dinamó'. A megnevezés a német fizikustól, W. von Siemenstől 1816–1892 származik; vö. ném. *dynamoelektrische Maschine*, *Dynamomaschine* 'áramfejlesztő, generátor'. Ennek a szószerkezetnek, ill. összetételnek az előtagja tudatos szóalkotás a gör. *δύναμις* 'erő' alapján. Vö. még ang. *dynamo-machine*; or. *динамо-машина*; stb.: 'elektromos generátor'. Az angoltól terjedt el, ahol az önállósulás is történt. ⊕ A magyarba főleg német közvetítéssel került át. ⊕

Kezdetben főleg a *dinamógép* (↑) összetétel volt használatos, amely a német megfelelő (↑) részfordítása.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dinamika, masina*

**dinasztia** **A:** 1792 *dynaftia* (Farkas: GLEI.); 1810 *Dinasztia* (NSz.) **J:** **1.** 1792 'uralkodócsalád; uralkodóház | Herrscherfamilie; Herrscherhaus' (Farkas: GLEI.) (↑); **2.** 1805/ 'nemzedék | Generation' (NSz.); **3.** 1843 'nemzedékeken át fontos szerepű, nagy hatalmú, ill. amely szakmában, hivatásban több nemzedéken át tevékenykedő, nagy tiszteletnek örvendő család | hervorragende, Einfluss ausübende Familie'

**dinasztikus** **A:** 1842 *dynasticus* (Nsz.); 1893 *dinasztikus* (PallasLex. *Dinasztia* a.) **J:** **1.** 1842 'az uralkodóházzal kapcsolatos | das Herrscherhaus betreffend' (Nsz.) (↑); **2.** 1868 'befolyásos családdal kapcsolatos | Einfluss ausübende Familie betreffend' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Dynastie*; ang. *dynasty*; fr. *dynastie*; stb.: 'dinasztia'; – vö. még lat. (k.) *dynastia* 'uralkodóház, uralkodócsalád', (h.) 'hatalom' [< gör. *δυναστεία* 'uralom, hatalom; arisztokrácia'] | ném. *dynastisch*; ang. *dynastic*; fr. *dynastique*; stb.: 'dinasztikus'; – vö. még gör. *δυναστικός* 'az uralkodócsaláddal kapcsolatos; önhatalmú, önkényes'. ⊕ A *dinasztia* a latinból származik, a *dinasztikus* pedig német és francia közvetítéssel került át, latinosított szóvéggel. ⊖ A (R.) *dinaszta* 'fejedelem; a dinasztia, az uralkodócsalád feje' (1815: NSz.) a lat. *dynasta* 'a hatalom birtokosa' [< gör. *δυνάστης* 'ua.'] átvétele.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dinamika*

**dinasztikus** → *dinasztia*

**dinka** × **A:** 1780 *Dinka* (Nsz. *dinka*<sup>1</sup> a.); 1795 k. *denka* (NSz.); 1829 *dinga* (MNy. 2: 374) **J:** <FN> **1.** 1780 'egy fajta szőlő | Art Weintraube' (Nsz. *dinka*<sup>1</sup> a.) (↑); **2.** 1838 'pirosas szín | rötliche Farbe' (Nsz. *dinka*<sup>1</sup> a.) | <MN> 1904 'pirospej (ló) | rotbraun (Pferd)' (Nyr. 39: 183)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *dinka*, (N.) *dīnjka*: 'egy fajta szőlő' [a szbhv. *plovdivka* 'ua.' népetimológiás téves tagolásából keletkezett; vö. szbhv. *plav* 'kék' + *dinja* 'sárgadinnye' szóból]. A szőlőfajta megnevezése tulajdonképpen a blg. *Пловдин* [HN.]-re, Plovdiv város nevének változatára megy vissza. ⊕ Főnévi 1. jelentésében borászati szakszóként is él. Melléknévi jelentése metafora. ⊕ A *dinka* 'úritök, sütőtök' (1807: Nsz. *dinka*<sup>2</sup> a.) a szlk. *dynka* 'kis dinnye', (N.) 'kis tök' átvétele.

📖 MNy. 2: 148; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 155; TESz.; NyK. 70: 403; EWUng. • Vö. *dinnye*

**dínomdánom** **A:** 1660 k./ *dánom dánom* (NySz.); 1736 *dinom dánom* (MonÍrók. 11: 339); 1789 *dínomdánom* (Nsz.); 1793/ *dinumdánomok* (NSz.); 1833 *Dínom-Danom* (Kassai: Gyökerésző 1: 410); 1879 *dinom-dinom* (NSz.) **J:** <FN> 1660 k./ 'mulatozás | Zecherei, fröhliches Gelage' # (NySz.) (↑) | <MSZ> 1736 '(kurjantás mulatozás közben a jókedv kifejezésére) | (Gejohle, Schrei beim Gezeche)' (MonÍrók. 11: 339) (↑)

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *dánom*-ból jött létre; keletkezés módjához vö. → *ipiapacs*, → *nyimnyám* stb. Az előtag töve összefügghet a *dalol* ~ *danol* (→ *dal*) tövével. A végződés mibenléte bizonytalan, esetleg az E/1. személyű személyragra mehet vissza. Az ikerszó eredeti szófaja indulatszó volt, a főnévi jelentés metonimikusan keletkezett. ⊕ Indulatszóként feltehetőleg idetartozik: *Haidenum haidenum*

'kurjongatás tivornya közben' (16. sz.: MNy. 21: 66) (⇒) A magyarból: szlk. *dinom-dánom* 'kurjongatástánc közben'.

📖 MNy. 24: 203; TESz.; EWUng. • Vö. *dal*

**dinsztel A:** 1810 *Tintzölöm* (Simai: VSzót. 2: 150); 1825 *tinstelni* [sz.] (Bernolák: LexSl. 1: 517); 1833 *dinsztoltak* (NSz.); 1869–1872 *dinsztelve* [sz.] (Nsz.); NYJ. *cincélt* [sz.] (ÚMTsz.); *dinctöllik* (ÚMTsz.) **J:** 'húst, zöldséget' párol | (Fleisch, Gemüse) dünsten'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *tinst'n*, (h. baj.-osztr.) *dinstŋ*, – ném. *dünsten*: 'párol <húst, zöldséget>' [< ném. *Dunst* 'homály; pára'].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dunszt*

**dinnye A:** 1086 *Dinna* [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1216/ *Dina* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 413); 1305/ *Dinneberki* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 297); 1328 ? *Dennaberke* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 297); 1391 *Dynnyes* [sz.] [SZN.] (MNy. 63: 366); 1395 k. *dýne* (BesztSzj. 417.); 1551 *gýnye* (TörtTár 1910: 398); 1552 *Dúnnyés* [sz.] (NySz.); 1631 e. *gyenének* (Nyr. 33: 278); NYJ. *dénnye* (Nyatl.); *Dönnye* (MTsz.) **J:** 1. 1086 ? 'dinnyeföld | Melonenfeld' (Györffy: DHA. I: 252) (↑), 1579 'ua.' (SzT.); 2. 1305/ ? 'sárgadinnye; görögdinnye | Zuckermelone; Wassermelone (Cucumis melo; Citrullus lanatus)' # (Györffy: ÁMTF. 1: 297) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 417.) (↑); 3. 1890 'sütötök | Backkürbis' (Nyr. 19: 143); 4. 1969 'bolond(os) ember | närrischer Mensch' (KisU. 1933. nov. 26.: [1]) **Sz:** ~s 1391 [SZN.] (MNy. 63: 366) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *dinja* 'sárgadinnye'; szlk. *dyňa* 'dinnye', (N.) 'tök'; or. *дыня* 'sárgadinnye'; stb. [? < szláv \**du-* 'felfúj']. (⊕) A *dinya* változat, ill. a 2. jelentés az eredeti. A *dinnye* alak hangrendi kiegyenlítődéssel és mássalhangzónyúlással keletkezett. A 4. jelentés tréfás metafora. (⊖) Idetartozik: *sárgadinnye* 'cukordinnye' (1604: Szenczi Molnár: Dict.), amely a →*sárga* + *dinnye* jelzős alárendelő összetételeként keletkezett a korábbi adatoltságú →*görögdinnye* párjaként. Hasonló megnevezéshez vö. szlk. *žlta dyňa* 'sárgadinnye'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 155; TESz.; EWUng. • Vö. *dinka, doh, görögdinnye, királydinnye*

**dió A:** 1093/ ? *Gyoka* [HN.] (MNL (OL) Dl. 208291, 77. old.); [1200 k.] *Gyoyg* [sz.] [HN.] (An. 46.); 1221/ *Gyad* [sz.] [HN.] (VárReg. 226.); 1264 *Gyofa* (Oklsz.); 1307 *Dyozeg* [HN.] (Oklsz.); 1360–1362 *Aldyusfolua* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 601); 1536 *dýio* (Pesti: Fab. 58b); 1706 *Divófa* (MNy. 2: 322) **J:** 1. [1200 k.] 'gerezdes, olajos magot tartalmazó csonthéjas gyümölcsöt termő fa | Walnußbaum (Juglans regia)' (An. 46.) (↑); 2. [1200 k.] 'gerezdes, olajos magot tartalmazó csonthéjas gyümölcs | Walnuß' # (An. 46.) (↑); 3. 1808 'kézi lőfegyver v. zárszerkezet egyik alkatrésze | Drückernuß (Schlosserei, Waffentechnik)' (SzT.); 4. 1862 'adámcsutka | Adamsapfel' (CzF.); 5. 1912 'comb legjava | Nuß (Fleischstück)' (Freckay: MestSz. 436)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ötörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāšy. *yaḡāq*; tob. *yaḡak*; ujj. (mod.) *yaḡaq*; stb.: 'dió'. (≈) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók; vö. mong. *ji'aq*; monguor *džiag*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyarba átkerült alak – a köztörök adatokból kikövetkeztethetően – egy csuvasos típusú \**jiyaγ* vagy esetleg \**jaγaγ* lehetett; a hangtanhoz vö. →*ács*, ill. →*apró*. A magyarban szokatlan *gy* > *d* depalatalizálódáshoz és az *i* > *i* hanghelyettesítéshez vö. →*disznó*. A szó belseji *v*-s változat a hiátus megszüntetésével keletkezett. A 4. jelentés metafora. A 3. és 5. jelentés a ném. *Nuß* 'dió; zár, kilincs alkatrésze; comb legjava' alapján keletkezett.

📖 KSz. 9: 294; EtSz.; NyK. 48: 242; ALH. 2: 394; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

**diploma** A: 1614 *diplomot* (MNy. 79: 124); 1620 *Diplomáját* [?] (EWUng.); 1783 *Diplómának* (Nsz.); 1845 *diflóma* (Nsz.) J: 1. 1614 'vmely jogi tényről szóló irat | Diplom, das ein Rechtsgeschäft bekundet' (MNy. 79: 124) (↑); 2. 1789 'főiskola stb. elvégzéséről szóló bizonyítvány | Urkunde, die das Absolvieren einer Hochschule usw. bekundet' # (Nsz.) Sz: ~s 1759 *Diplomás* <MN> (NSz.); 1924 'főiskolai v. egyetemi végzettségű ember | Akademiker' (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *diploma* 'kettéhajtott lapra írt oklevél; hivatalos kézirat, okirat, diploma, pápens' [< gör. *δίπλωμα* 'menlevél, ajánlólevél, oklevél', tkp. 'kétrét hajtott irat']. ⊗ Megfelelői: ném. *Diplom*; fr. *diplôme* stb.: 'oklevél'. ⊕ A *diplom* változat német hatásra utal. ~ Idetartozik: *diplomatika* 'oklevéltan' (1805: Nsz.); a nemzetközi megfelelőkhöz vö. ném. *Diplomatik*; fr. *diplomatie*; stb.: 'ua.'

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *diplomácia, dupla*

**diplomácia** A: 1791/ *diplomatiában, diplomátiát* (MNy. 69: 497) J: 1. 1791/ 'a külügyek intézésével kapcsolatos tevékenység, testület | Diplomatie' # (MNy. 69: 497) (↑); 2. 1791/ ? 'ravaszság; ügyeskedés | Schlaueit; Kniff' (MNy. 69: 497) (↑), 1842 'ua.' (NSz.) Sz: ~i 1811 *Diplomatiai* (Nsz.)

**diplomátikus** A: 1796 *Diplomatikusok* (NSz.) J: <FN> 1. 1796 'diplomata | Diplomát' (NSz.) (↑); 2. 1805 'oklevéltannal foglalkozó személy | Diplomtiker' (Nsz.) | <MN> 1. 1797 'a diplomáciával kapcsolatos | zur Diplomatie gehörend' (Nsz.); 2. 1815 'a diplomatikával kapcsolatos | zur Diplomatik gehörend' (Nsz.); 3. 1844 'ravasz; ügyeskedő | schlau; geschickt manövrierend' (NSz.); 4. 1848 'óvatos, tartózkodó | vorsichtig, zurückhaltend' (Nsz.)

**diplomata** A: 1832 *diplomataink* (Nsz.) J: 1. 1832 'külügyi szolgálatot végző politikus, tisztviselő | Diplomát' # (Nsz.) (↑); 2. 1845 'ügyes, ravasz ember | geschickter, schlauer Mensch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Diplomatie*; ang. *diplomacy*; fr. *diplomatie*; stb.: 'diplomácia' | ném. *diplomatisch*; ang. *diplomatic*; fr. *diplomatique*; stb.: 'diplomátikus'; – a franciában keletkezett a lat. (ú.) *diplomaticus* 'az oklevélre, diplomára vonatkozó, azt érintő' alapján [< lat. *diploma* 'oklevél, diploma'; vö. → *diploma*] | ném. *Diplomat*; ang. *diplomát*; fr. *diplomate*; stb.: 'diplomata', a franciában 'diplomátikus, óvatos, ravasz, ügyes' is. A franciából terjedtek el. ⊕ A magyarba francia és német közvetítéssel került át, latinositott végződéssel.

📖 TESz. *diplomátikus* a.; EWUng. • Vö. *diploma*

**diplomata** → *diplomácia*

**diplomátikus** → *diplomácia*

**direkt** → *direkte*

**direkte** Δ A: 1563–1571/ *directe* (MNy. 79: 124); 1863 *direkte* (NSz.) J: <HSZ> 1. 1563–1571/ 'világosan, egyértelműen | klar, eindeutig' (MNy. 79: 124) (↑); 2. 1586 'egyenesen; közvetlenül | gerade; unmittelbar' (MNy. 69: 497); 3. 1831 'szándékosan, készakarva |

absichtlich' | <PARTIKULA> **1.** 1905 'kimondottan (nyomatékosításként) | ausgesprochen (zur Intensivierung)' (Nsz.); **2.** 1900 'éppen(séggel) | geradezu, regelrecht' (Tolnai: MagySz.)

**direkt A:** 1831 *directek* (Nsz.); 1861 *direkt* (NSz.); NYJ. *dilekt* (ÚMTsz.) **J:** <MN> **1.** 1831 'egyenes, közvetlen | direkt' (Nsz.) (↑); **2.** 1962 'áttétel nélküli (pl. váltómű) | ohne Transmission (z. B. Gangschaltung)' (Nsz.) | <HSZ> **1.** 1868 'közvetlenül; egyenesen | unmittelbar; gerade' (Nsz.); **2.** 1888 'szándékosan, készakarva | absichtlich' # (Nsz.) | <PARTIKULA> 1901 'éppen(séggel) | geradezu, regelrecht' # (NSz.) | <FN> 1963 'közvetlen, áttétel nélküli sebesség | Direktgang (in Kraftfahrzeugen)' (Ország: MAngSz.)

■ A szócsalád korábbi tagja, a **direkte** latin jövevényt. | ⊕ Lat. *directe* 'egyenesen', (h.) 'ua.; világosan, pontosan' [< lat. *directus* 'egyenes (irányú)' < lat. *dirigere* 'egyenes irányban felállít; irányít, vezet'; vö. →*dirigál*].

■ A **direkt** német jövevényt. | ⊕ Ném. *direkt* 'egyenes, közvetlen; egyenesen, nyíltan' [< lat. *directus* (↑)]. ⊗ Megfelelői: ang. *direct* 'egyenes(en)'; fr. *direct* 'egyenes'; stb. ⊕ Melléknévként a magyarban leginkább különféle szakkifejezésekben használatos. A főnévi jelentés önállósulással keletkezett, feltehetőleg a *direkt sebesség* 'áttétel nélkül, közvetlenül kapcsolt erőátvitel a gépjárműben' (1962: Nsz.) jelzős szerkezetből; ehhez vö. ném. *Direktgang* 'ua.'

📖 TESz. *direkt* a.; EWUng. • Vö. *dirigál*

**direktor A:** 1555 *Director* (MNY. 79: 512); 1584 *directort* (ErdTörtAd. 1: 265); 1586 *dyrettor* (SzT.); 1590 *Dilectornak* (SzT.); 1763 *Dilektar* (SzT.); 1865 *direktor* (Nsz.) **J:** **1.** 1555 ? 'főügyész | Oberstaatsanwalt' (MNY. 79: 512) (↑), 1566 'ua.' (SzT.); **2.** 1555 ? '(városi) közügyigazgató | Stadtverwalter' (MNY. 79: 512) (↑), 1586 'ua.' (SzT.) (↑); **3.** 1584 'igazgató | Direktor' (ErdTörtAd. 1: 265)

■ Latin jövevényt. | ⊕ Lat. *director* 'vezető; (ügy)intéző; igazgató' [< lat. *dirigere* 'egyenes irányban felállít; irányít, vezet'; vö. →*dirigál*]. ⊗ Megfelelői: ném. *Direktor*; fr. *directeur*; stb.: 'igazgató'. ⊖ A *diri* '(iskola)igazgató' (1907: Nyr. 36: 361) szórövidüléssel és -i kicsinyítő képzővel keletkezett a *direktor* szóból; vö. *cigi* (→*cigaretta*), *csoki* (→*csokoládé*) stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dirigál, direktorium*

**direktórium Δ A:** 1761 *directorium* (SzT.); 1808/ *direktorium* (NSz.); 1813/ *Direktórium* (NSz.); 1875 *direktórium* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1761 'utasítás, előírás | Vorschrift' (SzT.) (↑); **2.** 1790 ? 'egy fajta irányító testület, igazgatóság | Art leitendes Gremium, Direktion' (MNY. 79: 124), 1794 'ua.' (Nsz.); **3.** 1795 'államhatalmat gyakorló kormányzó testület | Kollegialorgan als Regierungsform' (Nsz.); **4.** 1813 'útmutató a mise és a breviáriumolvasás rendjére az év minden egyes napján | Offizienkalender' (Nsz.)

■ Latin jövevényt. | ⊕ Lat. (h.) *directorium* 'igazgatás, kormányzás', (e.) *directorium divini officii* 'útmutató a mise és a breviáriumolvasás rendjére az év minden egyes napján', – lat. *directorium* 'meghatározott (út)irány' [< lat. *dirigere* 'egyenes irányban felállít; irányít, vezet'; vö. →*dirigál*]. Az 'irányító testület; főhatóság' jelentés a lat. *director* 'vezető; igazgató' (vö. →*direktor*) hatására keletkezett, és főleg a franciából terjedt el. ⊗ Megfelelői: ném. *Direktorium*; fr. *directoire, (le) Directoire*; stb.: 'irányító testület; a legfőbb állami hatóság Franciaországban 1795–99 között'. ⊕ A szó ma csupán 3. jelentésében fordul elő történettudományi és történeti tárgyú művekben.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *direktor, dirigál*

**diribdarab A:** 1372 u./ *Dereblefdarablafbalol* [sz.] (JókK. 131); 1572 *dyryb darab* (SzT.); 1631 *derib darab* (SzT.); 1635 *Deréb-darabra* (NySz.); 1824 *dirab darab* (SzT.) **J:** <FN> 1372 u./ '(több) kisebb-nagyobb darab | tausend Stücke' # (JókK. 131) (↑) | <MN> 1572 'apró, kicsi résznyi | klein, winzig' (SzT.) (↑)

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (⊕) A →*darab*-ból, ennek 'kisebb része vminek' jelentéséből jött létre; keletkezés módjához vö. →*dínomdánom*, →*hórihorgas* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *darab*

**dirigál A:** 1559 *dirigala* (RMNy. 2/2: 152); 1599/ *dirigálja* (MNy. 69: 497) **J:** 1. 1559 'irányít | lenken, richten' (RMNy. 2/2: 152) (↑); 2. 1572 'igazgat; parancsol(gat) | verwalten; Befehle austeilen' (SzT.); 3. 1858 'vezényel {kórust, zenekart} | dirigieren {einen Chor, ein Orchester}' (Nsz.)

**dirigens A:** 1790 *dirigens* (Nsz.) **J:** 1. 1790 'irányító, vezető személy | leitende Person' (Nsz.) (↑); 2. 1795 'uradalmi intéző | Gutsverwalter' (NSz.); 3. 1879 'karmester, karnagy | Dirigent' (Nsz.)

■ Latin jövevényszók. | (⊖) Lat. *dirigere* 'egyenes irányban felállít; irányít, vezet' [< lat. *dis* (igekötő) + *regere* 'vezet, igazgat, kormányoz'] | lat. *dirigens* 'rendező, irányító'. (⊗) Megfelelői: ném. *dirigieren, Dirigent*; le. *dyrygować, dyrygent*; stb.: 'kormányoz, irányít, vezet; vezényel <zenét>', 'karmester'. (⊕) A *dirigál ál* végződéséhez vö. →*ágál, dominál* stb. A *dirigens* szóvégi *s*-éhez vö. →*agens, →evidens* stb. A 3. jelentés mindkét szó esetében német hatásra keletkezett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *direkte, direktor, direktorium, dressz, regula, volán*

**dirigens** → *dirigál*

**diskurál** → *diskurzus*

**diskurzus A:** 1584 *discurfufath* (EWUng.); 1806 *diskurzust* (ItK. 15: 341); 1865 *diskurzus* (NSz.); 1870 *diskurzusba* (NSz.) **J:** 1. 1584 'tárgyalás | Verhandlung' (EWUng.) (↑); 2. 1694 'beszélgetés; társalgás | Gespräch; Unterhaltung' (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 438); 3. 1757 'vitatkozás | Auseinandersetzung' (SzT.); 4. 1794 'értekezés mint írott nyelvi anyag | Abhandlung' (Nsz.)

**diskurál A:** 1618 *discurála* (SzT.); 1619/ *discurráltunk* (MNy. 74: 509); 1767 *diskuralván* [sz.] (SzT.); 1795/ *diskurála* (NSz.) **J:** 1. 1618 'alkudozik, tárgyal | verhandeln' (SzT.) (↑); 2. 1661 'beszél, beszélget; társalog | sich unterhalten, plaudern' (SzT.)

■ Latin jövevényszók. | (⊖) Lat. *discursus* 'szétszóródás; szaladgálás, rohanás; közlés, vmiről szólás, értekezés', (k.) 'társalgás; bőbeszédűség', (h.) 'gondolkodás, megfontolás | lat., (h.) *discurrere* 'szétfut, szétszóródik; össze-vissza rohangál; vmin futva keresztülmegy; közöl, vmiről beszél', (k.h.) 'beszélget, társalog' [vö. lat. *currere* 'fut, szalad']. (⊗) Megfelelői: ném. *Diskurs* 'megvitatás, beszélgetés', *diskurrieren* 'élénken megvitat, cseveg'; fr. *discours* 'beszélgetés; megvitatás; fecsegés', *discourir* 'beszél, fecseg'; stb. (⊕) A szó belseji *s*-hez vö. →*alabástrom, →árestál* stb.; a *diskurzus* szóvégi *s* végződéséhez vö. →*ámbitus, →glóbus* stb. A *diskurál ál* végződéséhez vö. →*ágál, →dominál* stb. Ma mindkét szó csak 2. jelentésében ismert. (⊖) A (R.) *diskura* 'beszélgetés, társalgás' (1873: NSz.) elvonás a *diskurál*-ból; vö. *disputa* (→*disputál*).

**disputa** → *disputál*

**disputál** Δ **A:** 1517 *disputal* vala (DomK. 118); 1575 *disputálhatni* [sz.] (Heltai: Krón. 102b); 1604 *disputalafnak* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Dialéctica* a.) **J:** 1. 1517 'vitatkozik | disputieren' (DomK. 118) (↑); 2. 1722 'megbeszél, megtárgyal | besprechen' (SzT.); 3. 1761 'kijelent, állít | behaupten' (SzT.)

**disputa** Δ **A:** 1804 *disputának* (Nsz.) **J:** 'vita, vitatkozás | Streitgespräch'

■ A szócsalád alapja, a **disputál** latin jövevénytiszta. | ⊕ Lat. *disputare* 'leszámol, tisztáz, elrendez; meggondol, megfontol; vitatkozik, értekezik' [vö. lat. *putare* '(meg)tisztít; gondol; szétválaszt, vág; stb.']. ⊗ Megfelelői: ném. *disputieren*; fr. *disputer*; stb.: 'vitázik, vitatkozik'. ⊕ A magyar szó belseji *s*-hez vö. → *alabástrom*, → *árestál* stb.

■ A **disputa** elvonás. | ⊕ A *disputál*-ból keletkezett; vö. *diskura* (→ *diskurál*); de vö. még ném. *Disput*; fr. *dispute*; stb.: 'vita'.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ A (R.) *disputáció* 'vita, vitázás' (1548: EWUng.) a lat. *disputatio* 'ua.' átvétele.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *amputáció, deputál, komputer, pöce*

**dísz** **A:** 1372 u./ *Djzseffeknek* [sz.] (JókK. 61); 1575 *dűzses* [sz.] (Heltai: Krón. 47b) **J:** 1. 1372 u./ 'ékesség; csinosító, díszítő elem | Zierde; Zier' # (JókK. 61) (↑); 2. 1493 k. 'szépség | Schönheit' (FestK. 60); 3. 1767 'dicsőség | Ruhm' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *aeternum decus* a.); 4. 1799/ ? 'bőség; bő termés | Überfluß; reiche Fechsung' (I.OK. 30: 260), 1816 'ua.' (Nsz.); 5. 1819 'ünnepélyes külsőség; ünnepélyes öltözet | Festlichkeit; feierliche Kleidung' (Nsz.); 6. 1897 'szokás, hagyomány | Tradition' (Nyr. 26: 521) **Sz:** ~**es** 1372 u./ [sz.] (JókK. 61) (↑) | ~**esség** 1372 u./ (JókK. 61) (↑) | ~**telen** 1506 *dyztelembnek* (WinklK. 214) | ~**ít** 16. sz. második fele *diszítványok* [sz.] (MNy. 55: 540) | ~**let** 1604 ? *Difzlet* [jelentése nem világos] (Szenczi Molnár: Dict. *Prépon* a.); 1838 'kulissza (színházban) | Kulisse' (Nsz.) | ~**eleg** 1813 *diszelgő* [sz.] (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az elavulóban levő szót a nyelvújítás idején élesztették föl. ⊕ A → *díj*-jal való összefüggése alaktani és jelentéstani okok miatt aligha valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fej-*

**diszciplína** **A:** 1474 *disciplinat* (BirkK. 4); 1931 *diszciplína* (ZeneiLex. *Stiluskritika* a.) **J:** 1. 1474 'fegyelem; rend(tartás) | Disziplin; Ordnung' (BirkK. 4) (↑); 2. 1789 'ostor mint testsanyargató eszköz | Art Geißel (zur Askese)' (Nsz.); 3. 1835 ? 'tudományszak; tudományág | Fachgebiet; Wissenschaftszweig' (Kunoss: Gyal.), 1865 'ua.' (Babos: KözhSzt.)

■ Latin jövevénytiszta. | ⊕ Lat. *disciplina* 'tanítás, tudomány; fegyelem, fenyítőeszköz, fegyelmi eszköz', (e.) 'korbáccsal való fenyítés, vezeklés; rendtartás, szabály' [< lat. *discipulus* '(férfi) tanuló']. ⊗ Megfelelői: ném. *Disziplin* 'tudományág, fegyelem, fegyelmezés'; fr. *discipline* 'ua.; korbácsolás, ostromozás'; stb. ⊕ A korábbi változatok szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. → *alabástrom*, → *árestál* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. → *adminisztrátor*, → *amnesztia* stb. A 2. jelentés francia hatásra keletkezhetett. Ma inkább csak a 3. jelentésben használatos.

📖 TESz.; EWUng.

**diszkó A:** 1978 *diszkó* (Nsz.) **J:** 'táncos szórakozóhely, ill. rendezvény | Tanz- und Unterhaltungsveranstaltung für Jugendliche; Räumlichkeit für diese Veranstaltung'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Disko*; ang., (am.) *disco*; fr. *disco*; stb.: 'táncos, szórakoztató rendezvény fiatalok számára; e rendezvény helyisége, terme'. Az amerikai angolból terjedt el [szőrövidülés az ang., (am.) *discothèque* 'ua.; hanglemezyűjtemény' szóból]. (⇒△) A magyarba angol és német közvetítéssel került át. A szó az 1970-es évek első felében jelent meg a magyarban.

📖 NyDiv. 76; EWUng. • Vö. *diszkosz, téka*

**diszkosz A:** 1809 *discust* (Bánhidi: Sportny. 223); 1857/ *diskos* (NSz.); 1871 *diszkuszokkal* (Bánhidi: Sportny. 223); 1893 *Diszkosz* (PallasLex.) **J:** 1. 1809 'hajítókorong (mint sporteszköz) | Diskus' (Bánhidi: Sportny. 223) (↑); 2. 1893 '(kisebb) lapos (fém)tányér | (kleinerer) Teller (aus Metall)' (PallasLex.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Diskus*; ang. *discus*; fr. *disque*; stb.: 'diszkosz'. Vö. még lat. *discus* 'ua.' [< gör. *δίσκος* 'ua.']. (⇒△) A magyarba a latinból, ill. német közvetítéssel került át. A *diszkosz* görögösített alak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *deszka, diszkó, söntés*

**diszkréció A:** 1639 *discretio* [ES. NEM M.] (MNy. 79: 512); 1659/ *discre ioja* [o: *discretioja*] (MNy. 64: 351); 1678/ *discretiójok* (MNy. 64: 351); 1768 *dicrecziokat* (SzT.); 1862/ *diszkrécióból* (NSz.) **J:** 1. 1639 ? 'kíméletesség | Rücksicht' (MNy. 79: 512) (↑), 1835 'ua.' (Kunoss: Gyal.); 2. 1659/ 'eltérés, különbség | Unterschied' (MNy. 64: 351) (↑); 3. 1678/ 'megítélés; belátás | Ermessen; Einsicht' (MNy. 64: 351) (↑); 4. 1708 '(meg)vesztegetésül adott ajándék | Bestechnungsgeschenk' (SzT.); 5. 1847 'titoktartás | Verschwiegenheit' (Nsz.)

**diszkrét A:** 1672 *discretus*, (*diskrétus*) (MNy. 68: 337); 1815 *diskrét* (Nsz.); 1876 *diszkrétül* (NSz.) **J:** 1. 1672 ? 'tapintatos; kíméletes | taktvoll; rücksichtsvoll' (MNy. 68: 337) (↑), 1815 'ua.' (Nsz.) (↑); 2. 1672 ? 'titoktartó | verschwiegen' (MNy. 68: 337) (↑), 1845 'ua.' (Nsz.); 3. 1864 'nem feltűnő; finom | unauffällig; fein' (NSz.); 4. 1872 'bizalmas | intim' (Nsz.); 5. 1893 'elkülönült, nem folytonos, nem folyamatos | nicht kontinuierlich, un stetig' (PallasLex.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *discretio* 'elkülönítés, elválasztás', (k.) 'ítélőképesség', (h.) 'különbség; belátás; stb.', tkp. 'megkülönböztetésre, differenciálásra való képesség' | lat. *discretus* 'elkülönített, elválasztott', (k.) 'megkülönböztetésre, elkülönítésre képes', (h.) 'különböző; okos, eszes' [< lat. *discernere* 'elválaszt, szétválaszt, megkülönböztet']. (≈) Megfelelői: ném. *Diskretion, diskret*; fr. *discrétion, discret*; stb.: 'diszkréció', 'diszkrét'. (△) A korábbi változatok szó belseji, ill. szóvégi s-es ejtéséhez vö. →*ámbitus*, →*instrukció* stb. A *diszkrét* hangalakját nemzetközi alakok is befolyásolták. A *diszkréció* 4. jelentéséhez vö. lat. (h.) *discretio* '(meghatározott) jutalom, borra való'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kréta*

**diszkrét** → *diszkréció*

**disznó [6] A:** 1055 *gífnav* [HN.] (TA.); 1228/ *Gyznoowl* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 574); [1237–1240] ? *goznoov, guznoov* (PRT. 1: 786); 1251/ *Gecznoud* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF.

2: 639); 1266/ *gesnov* [HN.] (Oklsz.); 1283/ *Dyznopaztorwelge* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 788); 1395 k. *emegizno* (BesztSzj. 1033.); 1508 *diznanac* (NádK. 2); 1510 k. *kewergeysno* (Oklsz.); 1557 *distopastornak* (MNy. 62: 370); 1559 *disznó* aprólékot [✂] (MNy. 67: 487); 1569 *dyznayat* (SzT.); 1657 *Diszno* Arolekis (SzT.); 1838 *Gyisznó* (Tsz.); 1873 *désztut* (Nyr. 2: 41) **J:** <FN> **1.** 1055 'sertés; vaddisznó | Schwein; Wildschwein' # (TA.) (↑); **2.** 1568 'visszatetszést keltő ember | Schweinskerl' # (NySz.); **3.** 1808 'ász a magyar kártyában | As im ungarischen Kartenspiel' (Nsz.); **4.** 1852 'maszlag tüskés termése | stachelige Frucht des Stechapfels' (NSz.); **5.** 1860 'egy fajta kártyajáték, durák | Art Kartenspiel' (NSz.); **6.** 1862 'tintafolt | Tintenklecks' (CzF.) | <MN> **1.** 1789/ 'trágár | unflätig' (NSz.); **2.** 1890 'nagy, óriási (szerencse) | riesengroß (Glück)' (Nsz.) | <PARTIKULA> 1804 'rettenetesen, nagyon | schrecklich, sehr' (Nsz.) **Sz:** ~**lkodik** 1791 *disznólkodni* [sz.] 'disznót öl | Schwein schlachten' (ItK. 3: 470); 1833 *Disznólkodi* 'becstelen dolgokat művel; trágárkodik | sich unanständig benehmen' (Kassai: Gyökerésző 1: 440) – De vö. 1783 *difznózkodnak* (Nsz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊕ Csu. *sisna* (< *sisna*) 'disznó' [tisztázatlan eredetű; más török nyelvekből nem mutatható ki]. A magyarba átkerült alak ócsuv. \**jisnay* (~ köztörök \**yasnay*). ⊕ A hangtanhoz vö. →*dió*. A disznót már a honfoglalás előtt háziállatként tarthatták a magyarok; vö. még az 1. jelentést. A főnévi 2., 4. és 6. jelentés metafora. A 3. jelentést az magyarázza, hogy a régi kártyajáték egyik nagy ütőerejű lapja vaddisznót ábrázolt; az 5. jelentés is ezzel függ össze. A melléknévi jelentések jelzői használatban keletkeztek: az 1. jelentés a disznó tisztátalanságán alapszik; a 2. jelentéshez, ill. a partikula jelentéséhez vö. →*marha*.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; NyK. 42: 45; EtSz.; MNy. 56: 296; TESz.; Ligeti: TörK. 45; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *vad-*, *verő-*

**diszpécser A:** 1951 *diszpetcser* (Hevesi: MOrMűszSz. 205); 1952 *diszpécser* (Nyr. 76: 201) **J:** 'munkafolyamatokat összehangoló, munkairányító személy | Dispatcher'

■ Orosz jövevényszó. | ⊕ Or. *ducnemcep* 'munkairányító' [< ang. *dispatcher* 'ua.; forgalomirányító']. ⊕ Megfelelői: ném. *Dispatcher*; fr. *dispatcher*; le. *dyspeczer* stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng.

**disszertáció A:** 1620 *dissertatiot* (MNy. 64: 351); 1789/ *dissertatiókat* (NSz.); 1861 *disszertációt* (NSz.) **J:** **1.** 1620 '(hosszadalmas) magyarázat | Erörterung; umständliche Erklärung' (MNy. 64: 351) (↑); **2.** 1780 'doktori értekezés | Doktordissertation' (Nsz.); **3.** 1789/ 'dolgozat, értekezés | Abhandlung' (NSz.) (↑)

**disszertál A:** 1787 *Dissertált* (Nsz.); 1879 *disszertálni* (Nsz.); 1893 *disszertált* (NSz.) **J:** **1.** 1787 '(körülményesen) magyaráz | (umständlich) erläutern' (Nsz.) (↑); **2.** 1842 'írásban értekeznek, elmélkedik | schriftlich erörtern' (Nsz.); **3.** 1910 'doktori disszertációt ír | dissertieren' (Kelemen B.: IdSz.)

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *dissertatio* 'magyarázat, fejtegetés' | lat. *dissertare* 'részletesen kifejti, taglal' [< lat. *disserere* 'részletesen kifejti']. ⊕ Megfelelői: ném. *Dissertation*, *dissertieren*; fr. *dissertation*, *disserter*; stb.: 'disszertáció', 'disszertál'. ⊕ A korábbi változatok szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*mise*, →*passió* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*asszisztál*, →*eszencia* stb. A *disszertáció* 2. jelentése, ill. a *disszertál* 3. jelentése német hatásra alakulhatott ki.

📖 TESz. *disszertál* a.; EWUng. • Vö. *széria*

**disszertál** → *disszertáció*

**disszidál** → *disszidens*

**disszidens** A: 1656/ *dissidensek* (MNy. 69: 497); 1893 *Disszidensek* (PallasLex.) J: 1. 1656/ 'vmely közösségből kilépő személy | aus einer Gemeinschaft (wegen Uneinigkeite) austretende Person' (MNy. 69: 497) (↑); 2. 1952 'hazájából elszökő személy | Landesflüchtiger' (Nyr. 76: 256)

**disszidál** A: 1904 *dissidál* (Radó: IdSz.); 1910 *disszidál* (Kelemen B.: IdSz.) J: 1. 1904 'másként gondolkodik; vmely közösségből kilép | anders denken; aus einer Gemeinschaft austreten' (Radó: IdSz.) (↑); 2. 1949 'hazájából engedély nélkül külföldre távozik | illegal das Land verlassen' (Nyr. 73: 104)

■ A szócsalád alapja, a **disszidens** latin jövevényszó. | ⊕ Lat. (h.) *dissidens* 'különböző, eltérő', (e.h.) *dissidentes* [többes szám] 'más vallású, hitű emberek' [< lat. *dissidere* 'különbözik valamitől, más véleményen van', tkp. 'távol ül egymástól']. Eredetileg inkább az egymástól elkülönülő vallási szekták tagjaira vonatkozólag használták. ⊗ Megfelelői: ném. *Dissident*; fr. *dissident*; stb.: 'szakadár, átpártoló <személy>'. ⊕ A korábbi magyar változatok szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*mise*, →*passió* stb.; a szó belseji *sz*-es alakhoz vö. →*asszisztál*, →*eszencia* stb. A sz végi *s*-hez vö. →*agens*, →*evidens* stb.

■ A **disszidál** valószínűleg belső keletkezésű. | ⊕ Az →*asszisztál*, *delegál*(→*delegátus*) stb. analógiájára keletkezhetett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Mindkét szó 2. jelentése a 20. sz. 2. felében még pejoratív értelmű volt, amelyet az *emigráns*, *emigrál* (→*emigráció*) tudatos elkerülésének szándéka hozott létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsöllye*

**disztíngvál** A: 1618 *distingualtattanak* [sz.] (MNy. 69: 362); 1722 *distingválta* (SzT.); 1816 *disztíngválják* (SzT.); 1879 *disztíngvál* (NSz.) J: 1. 1618 ? 'elkülönít; körülhatárol | absondern; begrenzen' (MNy. 69: 362) (↑), 1620 'ua.' (Nyr. 92: 342); 2. 1618 ? 'megkülönböztet | unterscheiden' (MNy. 69: 362) (↑), 1627/ 'ua.' (MNy. 64: 351); 3. 1801/ 'megtisztel, kitüntet | auszeichnen' (NSz.) Sz: ~t 1859 *distingvál* 'finom, előkelő | distinguiert' (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *distinguere* 'szétválaszt, megkülönböztet; megjelöl; változatosan alakít; díszít, ékesít', tkp. 'hegyes eszközzel pontokat szűrva szétválaszt' [indoeurópai eredetű; gör. *στίζω*; ném. *stechen*; stb.: 'szúr']. ⊗ Megfelelői: ném. *distinguieren*; fr. *distinguer*; stb.: 'megkülönböztet, különbséget tesz'. ⊕ A korábbi változatok szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*instrukció*, →*konstrukció* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*amnesztia*, →*eszencia* stb. A 3. jelentés, továbbá a származék jelentése a németből került a magyarba.

📖 TESz.; Nyr. 92: 342; EWUng. • Vö. *sajt*

**dívány** A: 1577–1598/ *diván* (MNy. 74: 509); 1587 *divány* [✓] (BudBLEv. 388); 1618 *déván* [✓] (TörtTár 1879: 758); 1722 *díványban* (Thaly: Adal. 2: 339) J: 1. 1577–1598/ 'török (állam)tanács | türkischer Staatsrat' (MNy. 74: 509) (↑); 2. 1610 'ülésre és fekvésre alkalmas kárpitozott bútor, kerevet | Sofa' (Radvánszky: Csal. 2: 140); 3. 1702 'tanácskozás | Beratung' (NySz.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | ⊕ Oszm. *divan* '(török) államtanács, tanácskozás; költemények gyűjteménye; kerevet' [< újperzsa *dīvān* 'állami számadáskönyv; költemények gyűjteménye; kormányzó hivatal; államtanács' < arab *dīwān* 'ua.']. Az oszmán-törökben keletkezett 'kerevet' jelentés az eredetileg a tanácskozhelyiségben körbefutó, szőnyegekkel takart, párnákkal díszített padkára vonatkozott. ⊗ Megfelelői: újgör. *τυβάρι*; fr. *divan*; stb.: 'kerevet; (állam)tanács'. ⊕ Ma a köznyelvben csak a 2. jelentése ismert. ⊙ 1. jelentésében történettudományi és történeti tárgyú művekben fordul elő.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 127; EWUng. • Vö. *dévánkozik*

**divat** **A:** 1611 *Divat* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** **1.** 1611 'érték; megbecsülés | Wert; Schätzung' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1647 'általánosan elterjedt szokás, gyakorlat | Gebrauch' # (NySz.); **3.** 1697/ ? 'bőség; kelendőség | Überfluß; Absatz' (NSz.), 1702 'ua.' (NySz.); **4.** 1792 'tömegesen követett, felkapott új szokás (főleg öltözködésben, külsőségekben) | Mode' # (MNY. 8: 275) **Sz:** ~**os** 1788 *divatos* 'értékes | wertvoll' (MNY. 9: 363); 1831 'a divatnak megfelelő | modisch' (Szily: NyÚSz.); 1833 'érvényes; hatályos | gültig; rechtskräftig' (Nsz.) | ~**ozik** 1830 *divatozik* 'általános használatban van | in Gebrauch sein' (Nsz.); 1833 'divatban van (főleg öltözék) | in Mode sein (haupts. Kleidung)' (Nsz.)

**divik** **A:** 1808 ? *Divni* [sz.] (Nsz.); 1843 *divik* [▽] (NSz.); 1847 *divik* (NSz.) **J:** **1.** 1843 'általános szokásban van | in Gebrauch sein' (NSz.) (↑); **2.** 1872 'divatban van (ruházat, tárgy stb.) | in Mode sein (Kleidung, Gegenstand usw.)' (Nsz.)

■ A szócsalád korábbi tagja, a **divat** belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ⊕ Az alapszó a →*dij* alakváltozata, a *div* lehet. A végződés *-t* névszóképző; vö. →*evet*, →*sziget* stb. A 2. jelentés lehetett az eredeti, az 1. jelentés ebből fejlődött ki. A 4. jelentés a nyelvújítás korában keletkezett a 3. jelentésből.

■ A **divik** tudatos szóalkotás. | ⊕ Nyelvújítási szó, amely az *-ik* végű igék mintájára jött létre a *div* (↑) alakváltozattól. Hasonló jelentéshez vö. *dijjad* (↓).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Idetartoznak: (N.) *déványos* 'ereje teljében levő; virulóban levő; becses, pompás' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 443); (R.) *dijjad* 'élénken nő, díszlik <vetés>' (1838: TudGyűjt. 6: 31); mindkét szó a szócsalád alapszavának származéka lehet.

📖 EtSz.; TESz., *déványos* a. is; EWUng. • Vö. *dij*

**divik** → *divat*

**dizőz** Δ **A:** 1911 *dizőze* (RévaiLex. 5: 602) **J:** 'kabaréban, bárban fellépő énekesnő | Diseuse'

■ Francia jövevényszó, talán német közvetítéssel is. | ⊕ Fr. *diseuse* 'előadóművésznő, sanzonénekesnő'; – vö. még ném. *Diseuse* 'ua.'. A franciában a *dire* 'mond' származéka, eredeti jelentése tkp. 'elmondónő'. ⊗ Megfelelői: ang. *diseuse*; rom. *diezeuză*; stb.: 'dizőz'. ⊕ Ma főleg a választékos nyelvhasználatban fordul elő.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *diktál*

**dob**<sup>1</sup> **A:** 1211 ? *Doba* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 505); 1213/ ? *Dubam* [sz.] [szN.] [lat. végződéssel] (VárReg. 266.); 1307 *dobofeu* [sz.] [HN.] (MNY. 10: 40); 1621 *Tobd* le; *Letopni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** **1.** 1307 'hajít; vet | schleudern; werfen' # (MNY. 10: 40) (↑); **2.** [főleg *meg~*] 1763 'eldobott tárgygal eltalál | jmdn treffen (Hieb, Stein usw.)' (NSz.); **3.** 1846

'taszít | stoßen' (Nsz.) **Sz:** ~**ál** 1783 *dobálák* (Nsz.) | ~**álódzik** 1807 *Dobálódzni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Örökség az ugor korból. | ⊖ Vog. (FL.) *tāmp-* 'földre veti magát', *pisäl' tāmpi* 'a fegyver hangosan lő' (*pisäl'* 'puska') [ugor \**tšmpz-* 'csattanó hanggal ledob, üt']. ⊕ A szó eleji \**t* > *d* zöngésüléshez vö. →*domb*; a szó belseji \**mp* > m. *b* változáshoz vö. →*eb*, →*hab* stb. A *top* változat talán a →*top* hatására is keletkezhetett.

📖 EtSz.; NyK. 64: 66; MSzFE.; TESz.; EWUng.

**dob<sup>2</sup> A:** 1138/ ? *Dubos* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 134); 1193 ? *dobof* [sz.] [HN.] (MNL (OL) DL 27); 1271 *Dobulou* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 369); 1338 *Dubuereuhyg* [HN.] (OkISz.); 1405 k. *dop*; *dobos* [sz.] (SchlSj. 2019., 2010.) **J:** 1. 1271 ? 'verővel megszólaltatható, vékony falú, üres belsejű hangszer | Trommel' # (Wenzel: ÁÚO. 8: 369) (↑), 1338 'ua.' (OkISz.) (↑); 2. 1429 'ládácska | Schachtel' (ZichyOkm. 8: 400); 3. 1655 'dobhártya | Trommelfell' (NySz.); 4. 1780 'daganat; daganatot okozó betegség | Geschwulst; Geschwulst verursachende Krankheit' (Nsz.); 5. 1789 ? 'dobhoz hasonló tárgy; dobszerű alkatrész | walzenförmiger Teil einer Maschine od. eines Gerätes' (Nsz.), 1833 'ua.' (Nsz.) **Sz:** ~**os** 1138/ ? [SZN.] (MNY. 32: 134) (↑); 1405 k. *dobos* <FN> 'dobon játszó zenész | Trommler' (SchlSj. 2019., 2010.) (↑) | ~**ol** 1271 [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 369) (↑); 1476 k. *doboltatny* [sz.] (SzabV.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Feltehetőleg egy üreges belsejű tárgy ütögetése során keletkező hang, zaj megjelenítésére keletkezett. A →*dobog* szócsaládjának tövével lehet azonos. Hasonló onomatopoetikus szavak: cser. *tümbâr*; oszm. *davul*, *tabul*; rom. *tobă*; stb.: 'dob'. ⊕ Az 1. jelentés az eredeti, a többi ebből keletkezett metaforikus úton. ⊕ A →*domb*--bal való összefüggése aligha valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; NytudÉrt. 105: 17; EWUng. • Vö. *dobhártya*, *dobog*, *dobostorta*, *top*

**dobban** → *dobog*

**dobbant** → *dobog*

**dobhártya A:** 1782 *dobhártya* (Nsz.) **J:** 'a fül külső hallójáratát a dobüregtől elválasztó hártya | Trommelfell'

■ Latin mintájú tükörfordítás, összetett szó. | ⊖ Vö. lat. (tud.) *membrana tympani* 'dobhártya', tkp. 'a dobnak mint hangszernek a bőre, hártyája'. A latin szó szerkezet tudatos metaforaként keletkezett az anatómiai szaknyelvben. Hasonló tükörfordítás: finn *rumpukalvo*; or. *барабанная перепонка*; stb.: 'dobhártya'. ⊕ – A magyarban: →*dob<sup>2</sup>* + →*hártya* összetételi tagokból áll. ⊕ Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dob<sup>2</sup>*, *hártya*

**dobog A:** 1430 *dobogohalm* [sz.] [HN.] (OkISz.); 1519 k. *dobogafaval* [sz.] (DebrK. 562); 1793 *dobogott*, *dubagást* [sz.] (Nsz.) **J:** 1. 1430 'tompá, mély hangot ad | dröhnen' # (OkISz.) (↑); 2. 1519 k. 'lüktet {szív} | pochen {Herz}' # (DebrK. 562) (↑) **Sz:** ~**ó** 1430 [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (OkISz.) (↑); 1798 'fahíd, gyaloghíd | Laufsteg' (Nsz.); 1862 'emelvény | Gerüst; Podium' (Hölgyfutár 1862. máj. 10.: 444)

**dobbant A:** 1526 *dobanthe* [sz.] [szN.] (MNY. 25: 235); 1645 *dobbantani* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1526 'lábával dobbanó hangot kelt | stampfen' # (MNY. 25: 235) (↑); 2. 1645 'megdőbönt, megijeszt | bestürzt machen' (NySz.) (↑); 3. 1929 'ugorva elrugaskodik | wegspringen, sich abstoßen' (Nsz.); 4. 1989 'bejelentés nélkül távozik, lelép | sich davonmachen, abhauen' (Nsz.)

**dobban A:** 1531 *dobbanaa* (ÉrsK. 453); NYJ. *dubban* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1531 'odatoppan | (plötzlich) hintreten' (ÉrsK. 453) (↑); 2. 1584 'dübörög | dröhnen' (SzT. *dobbanás* a.); 3. 1584 '⟨szív⟩ egyet üt ⟨ijedségtől, örömtől⟩ | ⟨Herz⟩ eins schlagen ⟨vor Schreck, Freude⟩' # (NySz.); 4. 1664 'megijed | einen Schreck bekommen' (MonÍrók. 8: 376); 5. [főleg *le~*] 1796 'lerogy; elájul | niedersinken; ohnmächtig werden' (Nsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | ⊕ A tö azonos lehet a →*dob*<sup>2</sup> szóval. A végződések különféle igeképzők. A *dobban* 4. jelentése metonímia a 3. jelentés alapján, az 5. pedig egy lepuftava leeső tárgy, test akusztikai hatását érzékelteti. ⊖ Ugyanebből a tőből névszóképzővel keletkezett a *dobaj* 'tompá hang, zaj' (1734: OklSz.).

📖 EtSz.; Grétsy: Szóhas. 101; TESz.; EWUng. • Vö. *dob*<sup>2</sup>, *dübög*, *top*

**dobostorta A:** 1885 *Dobostorta* (BorsszemJ. 1885. máj. 31.: [1]) **J:** 'egy fajta grillázsos tetejű torta | Dobostorte ⟨Art Cremetorte⟩'

■ Összetett szó. | ⊕ A *Dobos* családnév + →*torta* jelzői alárendelő összetétele. Az előtag Dobos József cukrászmester (1847–1924) nevére utal, aki ezt a tortafajtát bemutatta. Hasonló összetételhez vö. *jonatánalma* (→*jonatán*), →*székelygulyás* stb. ⊕⇒ A magyarból: ném. (au.) *Dobostorte*; szbhv. *dobostorta*; stb.: 'dobostorta'.

📖 MNy. 32: 249; TESz.; EWUng. • Vö. *dob*<sup>2</sup>, *torta*

**doboz A:** 1075/? *Duboz* [HN.] (MonStrig. 1: 59); 1138/? *Doboz* [HN.] (MNY. 32: 204); 1372 ? *Toboz* [szN.] (OklSz.); 1528 *tobos* (MNY. 31: 277); 1565 *kobozba* [? o: *tobozba*] (NySz. *koboz* a.); 1792 *Dobozka* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1842 *dobozban* (NSz.) **J:** 1. 1528 'fenyőgyanta tárolására szolgáló (fedeles) tartó | Behälter für Kien-, Tannenhaz' (MNY. 31: 277) (↑); 2. 1528 'merev falú, rendszerint fedeles tárolóeszköz | Schachtel' # (MNY. 31: 277) (↑); 3. 1627 'börzacskó | Lederbeutel' (NytudÉrt. 50: 58); 4. 1792 'szalmából v. gyékényből font kosárka v. edény (főleg tojás tartására) | Behälter aus Stroh oder Binse (haupts. für Eier)'; (Baróti Szabó: KisdedSz. *toboz* a.); 5. 1893 'műszaki védőburkolat | Schutzhülle' (PallasLex.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | ⊕ Talán a →*toboz* 'fenyőgyanta' szóból jött létre metonímiával. A jelentésbővüléssel keletkezett 2. jelentésben a nyelvjárási szó a nyelvújítás korában került a köznyelvbe. ⊖ A (N.)*döböz* 'doboz, skatulya' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *toboz* a.) hangrendi átcsapással keletkezett a *doboz*-ból. ⊕ A →*dob*<sup>2</sup> szóból való magyarázata aligha valószínű, szláv származtatása nem meggyőző.

📖 EtSz.; MNy. 55: 367; TESz.; EWUng. • Vö. *toboz*

**docens A:** 1846 *docensek* (Nsz.) **J:** '(egyetemi v. főiskolai tanárnál egy fokozattal alacsonyabb beosztású) egyetemi v. főiskolai oktató | Dozent'

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *Dozent* 'felsőfokú tanintézmény oktatója' [< lat. *docens*, *docentis* [birtokos eset] 'tanító, oktató <személy>' < lat. *docere* 'tanít, oktat']. ⊕ Megfelelői: szbhv. *docent*; cseh *docent*; stb.: 'docens'. ⊕ Az *ns* végződés latinositás eredménye; vö. →*adjutáns*, →*briliáns* stb.

**dogma** **A:** 1573 *dogmájokat* [?] (EWUng.) **J:** **1.** 1573 'hittétel; erkölcsi tétel | Glaubenssatz; moralischer Lehrsatz' (EWUng.) (↑); **2.** 1808 'biztosnak tartott (merek) (tan)tétel | starre Lehrmeinung' (Nsz.); **3.** 1812 'elfogadott tudományos elv | anerkanntes wissenschaftliches Prinzip' (Nsz.)

**dogmatika** **A:** 1790 *dogmatikája* (Nsz.) **J:** **1.** 1790 'rendszeres teológia | Dogmatik' (Nsz.) (↑); **2.** 1883–1884 'a jog fogalmi rendszere | Begriffssystem des Rechtes' (Nsz.)

**dogmatizál** **Δ A:** 1791 *Dogmatizálják* (Nsz.) **J:** 'vmely tételt, elméletet dogmává merevít | dogmatisieren'

**dogmatikus** **A:** 1810 *Dogmaticus* (Nsz.); 1853 *dogmatikus* (Nsz.) **J:** <FN> 1810 'hittudós, a dogmatika tanítója | Lehrer der Dogmatik' (Nsz.) (↑) | <MN> **1.** 1830 'hittételre vonatkozó, vele kapcsolatos | die Glaubenslehre betreffend' (Nsz.); **2.** 1871 'merek tételeken alapuló, azzal kapcsolatos (álláspont stb.) | streng an Lehrsätze gebunden (Standpunkt usw.)' (Nsz.)

**dogmatizmus** **A:** 1813 *dogmatismusba* (Nsz.); 1893 *Dogmatizmus* (PallasLex.) **J:** 'merek ragaszkodás a (tan)tételekhez; kritikátlan gondolkodás(mód) | starres Festhalten an Lehrmeinungen; unselbständiges, von Lehrmeinungen abhängiges Denken'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *dogma* 'vélemény, nézet; filozófiai tantétel' (e.) 'hittétel' [< gör. *δόγμα* 'ua.' < gör. *δοκέω* 'látszik, (fel)tűnik; gondol, vél'] | lat. (e.) *dogmatica* 'rendszeres teológia' | lat. *dogmatizare* 'tantételeket ad elő, tanít' [< gör. *δογματίζω* 'ua.']. | lat. *dogmaticus* 'dogmával kapcsolatos, arra vonatkozó' [< gör. *δογματικός* 'ua.']. | lat. (k.) *dogmatismus* 'megbeszélés, megvitatás, tételekbe foglalás; előadásmód' [< gör. (biz.) *δογματισμός* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Dogma, Dogmatik, dogmatisieren, Dogmatiker, dogmatisch, Dogmatismus*; fr. *dogme, dogmatique, dogmatiser, dogmatisme*; stb.: 'dogma', 'dogmatika', 'dogmatizál', 'dogmatikus <ember>', 'dogmával kapcsolatos, arra vonatkozó', 'dogmatizmus'. (△) A pejoratív jelentésmozzanatok kialakulásában német, esetleg francia hatás is közrejátszhatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. doktor, ortodox

**dogmatika** → *dogma*

**dogmatikus** → *dogma*

**dogmatizál** → *dogma*

**dogmatizmus** → *dogma*

**doh** **A:** 1214/ *Duh* [SZN.] (VárReg. 300.); 1456 k. *dohofba* [sz.] (SermDom. 1: 395); 1470 *dohal* (SermDom. 2: 660); 1717 e./ *doha* [□] (NySz.) **J:** 'penészgombáktól származó kellemetlen szag | Modergeruch, Muff' **Sz:** ~**os** 1456 k. 'penészgombáktól kellemetlen szagú (levegő) | muffig (Luft)' (SermDom. 1: 395) (↑) | ~**osít** 1456 k. *dohosejtottak* woth (SermDom. 2: 138) | ~**osság** 1495 e. *dohoffag* (GuaryK. 7) | ~**osodik** 1750 *dohofodom* (Wagner: Phras. Puteo a.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *duchъ* 'szellem, lélek; lehelet; fuvallat'; szbhv. *dah* 'lehelet, lélegzet; fuvallat; szájszag', *duh* 'szellem', (Kaj) *düha* 'szag'; szlk. *duch* 'szellem, lélek'; or. *dux* 'ua.; lehelet, lélegzet; illat, bűz'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. gör. *θεός* 'isten'; gót *dius* 'vadállat'; stb.] ⊕ A *doh* ma főleg a *dohszag* 'áporodott, kellemetlen szag' (1826: Nszt.) összetételben fordul elő. A köznyelvben a *dohos* és *dohosodik* származék gyakoribb használatú, mint az alapszó. A *doha* változat vagy a szlávból származik, vagy a szóvégi a birtokos személyjeles szóalak megszilárdulásával keletkezett; az utóbbihoz vö. →*moha*.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 156; TESz.; EWUng. • Vö. *devla, dinnye, dunszt, dunyha, duska, dusnok, nátha, tuja*

**dohány** A: 1647 *dohánt* [♣] (NySz.); 1657–1658 *dohány* [♣] (Kakuk: ÉIOsm. 133); 1781 *duhánt* (SzT.) J: 1. 1647 'nikotintartalmú növény, amelynek leveleiből cigaretta stb. készül | Tabak (Pflanze und Genußmittel)' # (NySz.) (↑); 2. 1862 'pénz | Geld' (Nsz.) Sz: ~**zik** 1669 *dohányozást* [sz.] (NySz.) | ~**os** 1725 *dohányos* 'Raucher' (NSz.); 1757 'dohányfüsttől szennyezett | von Tabakrauch schmutzig' (NSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | ⊕ Oszm. (R.) *duhan, duḡān, duhān* 'füst; dohány' [< újperzsa *duḡ(ḡ)ān* 'füstgomolyag, dohányfüst' < arab *duḡ(ḡ)ān* 'ua.']. Megfelelői a balkáni nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A 2. jelentés az argóban keletkezett metafora a dohánylevélköteg és a bankjegyköteg hasonlósága alapján. ~ A (N.) *dovány* 'dohány' (Nyr. 34: 49) a szbhv. *duvan* 'ua.' külön átvétele lehet. ⊕⇒ A magyarból: szlk. (N.) *dohán*; rom. (N.) *dohán*: 'ua.'

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 628; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 133; EWUng.

**dohog** A: 1785 *dohogni* [sz.] (Nsz.); 1791 *duhog* (NSz.) J: 1. 1785 'morgolódik; zúgolódik | murren, seiner Unzufriedenheit lauten Ausdruck geben' (Nsz.) (↑); 2. 1833 'tompá, fújtató hangot ad | schnauben' (NSz.); 3. 1863 'lobogva, ropogva ég | lodern' (NyK. 2: 375); 4. 1891 'dörög (ágyú) | donnern, brüllen (Kanone)' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ Eredetileg a tompa, morgáshoz, fújtatáshoz hasonló természeti vagy emberi hangokat jelenítette meg. A fő összefügghet a →*duhaj* tövével; vö. még *duhhan* 'hirtelen erős, tompa hangot hallat' (1900: NSz.). A végződés -g gyakorító képző. A legelterjedtebb 1. jelentés másodlagos keletkezésű. ~ Palatális párhuzamos alakja a *döhög* 'mérgeződik, bosszankodik, morog' (1805 e./: I.OK. 30: 263).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *duhaj*

**dóka** × A: 1687 *dókájok* [♣] (MNy. 61: 485) J: 1. 1687 'rövid, dolmányszerű meleg kabát | kurzer, warmer Rock' (MNy. 61: 485) (↑); 2. 1931 'egybeszabott kislány- v. női ruha | in einem geschnittenen Kleid für Mädchen od. Frauen' (NéNy. 3: 239)

■ Bizonytalan eredetű, talán latin jövevényszó. | ⊕ Vö. lat. *toga* 'lepelszerű ruha, tóga' [< lat. *tegere* '(be)takar']. ⊕ A hangalak a mássalhangzók zöngességének módosulásával keletkezhetett; vö. *dókás diák* 'palástszerű ruhát viselő diák' (19. sz. e.: Ruzsiczky: KazTájsz. 215). E származtatás szerint a szó a diáknyelvből kerülhetett a nyelvjáráásokba. ~ Idetartozik: *dokány* 'rövid, meleg kabát' (1848: MNy. 70: 96); ez a nyelvjárási szó valószínűleg szóvegyülés a *dóka* és →*dolmány* szavakból. ⊕ A →*daku*-val való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tóga*

**doktor** **A:** 1372 u./ *doctor* (JókK. 95); 1536 *dactor* (Ballagi A.: RNySz. 349); 1552 *doktor* (MNY. 67: 487) **J:** **1.** 1372 u./ 'tudós | Gelehrter' (JókK. 95) (↑); **2.** 1536 'orvos | Arzt' # (Ballagi A.: RNySz. 351); **3.** 1570 'tanító | Schulmeister; Lehrer' (SzT.); **4.** 1587 'egyetemi, ill. akadémiai doktori fokozattal rendelkező személy | Träger der Doktorwürde' (SzT.)

**doktorál** **A:** 1760 *Doctoraltatott* [sz.] (NSz.); 1785 *Doktoráltotta* [sz.] (Nsz.) **J:** **1.** 1760 'doktorrá avat | jmdn promovieren' (NSz.) (↑); **2.** 1924 'doktori címet, fokozatot szerez' (Nsz.)

**doktorátus** **A:** 1788 *Doktoratusságra* [sz.] (NSz.); 1877 *doktorátust* (NSz.) **J:** **1.** 1788 'a legmagasabb egyetemi, ill. akadémiai fokozat | Doktorgrad' (NSz.) (↑); **2.** 1834 'doktori szigorlat, ill. disszertáció | Doktorprüfung bzw. Dissertation' (Nsz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *doctor* 'tanító, tanár', (k.) 'teológus; jogtudós', (h.) 'tanító, tanár; tudós; doktori cím viselője; orvos' [< lat. *docere* 'tanít, oktat'] | lat. (k.h.) *doctorare* 'doktori fokozatot nyer' | lat. (k.) *doctoratus* 'doktori fokozat', (h.) 'ua.; jeles tudósság, tanárság'. (≈) Megfelelői: ném. *Doktor, Doktorat*; fr. *docteur, doctorat*; stb.: 'doktor <cím>, orvos', 'doktori fokozat'. (⊖) A *doki* 'orvos' (1972: ÉKsz.) szórövidüléssel és *-i* kicsinyítő képzővel keletkezett a *doktor*-ból.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dekorál, docens, dogma, dokumentum*

**doktorál** → *doktor*

**doktorátus** → *doktor*

**dokumentáció** → *dokumentum*

**dokumentál** → *dokumentum*

**dokumentum** **A:** 1597/ *documentumot* (MNY. 69: 498); 1781 *dokumentumi* (Nsz.); 1796 *documentomok* (NSz.); 1817/ *documentok* (NSz.) **J:** **1.** 1597/ 'hivatalos irat (mint vmely eljárásban használatos bizonyíték) | amtliches Schriftstück' (MNY. 69: 498) (↑); **2.** 1812 'vmit bemutató dolog | Beweisstück, Zeugnis' (Nsz.)

**dokumentál** **A:** 1803 *documentálhattja* [sz.] (Nsz.); 1893 *dokumentálni* [sz.] (PallasLex. *Dokumentum* a.) **J:** **1.** 1803 '«(ok)irattal» igazol | durch Dukumente beweisen' (Nsz.) (↑); **2.** 1812 'adatokat gyűjt, megőriz | Dokumente sammeln, aufbewahren' (Nsz.)

**dokumentáció** **A:** 1877 *Dokumentáció* (Nsz.) **J:** 'tudományos bizonyító anyag bemutatása, illetőleg ez az anyag maga | Dokumentation'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **dokumentum** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *documentum* 'bizonyíték, tanújel, figyelmeztetés', (h.) 'oklevél, bizonyító levél' [< lat. *docere* 'tanít, oktat']. (≈) Megfelelői: ném. *Dokument*; fr. *document*; stb.: 'okmány, okirat, bizonyíték'. (⊖) A *dokument* változat német hatásra utal.

■ A **dokumentál** és a **dokumentáció** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *dokumentieren*; ang. *document*; fr. *documenter*; stb.: 'bizonyít, tanúsít, igazol'; – vö. még lat. *documentare* 'bemutat; emlékeztet', (h.) 'okirattal bizonyít; tanít, oktat' | ném. *Dokumentation*; ang. *documentation*; fr. *documentation*; stb.: 'bizonyító anyag; dokumentációs szolgálat'; – vö. még

lat. *documentatio* 'ábrázolás, bemutatás; figyelmeztetés'. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át, részben latinosított végződéssel.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *doktor*

**dollár A:** 1753 *dollárt* (Nyr. 46: 150) **J: 1.** 1753 'ezüst tallér (különféle, főleg Angliában, Spanyolországban, az amerikai angol és spanyol gyarmatokon forgalomba hozott pénzermék elnevezéseként) | Silbermünze, Taler (haupts. in England und Spanien und in deren Kolonien in Amerika)' (Nyr. 46: 150) (↑); **2.** 1799 'az Amerikai Egyesült Államokban használt pénznem | US-Dollar' # (MKurir 1799. aug. 20.: 229); **3.** 1893 'más (modern) államok pénzneme | Währung anderer (moderner) Staaten' (PallasLex.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Dollar*; ang. *dollar*; fr. *dollar*; stb.: 'az Amerikai Egyesült Államok pénzegysége <és más államoké is>'. vö. még ang. (R.) *daller, doler* 'tallér'. Az angolból terjedt el [< aln. *dāler* 'ua.']. (⇒△) A magyarba valószínűleg különböző nyelvekből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tallér*

**dolmány A:** 1405 k. *doman* korzouag (SchlSzt. 601.); 1504 *Dolomaan* (OklSz.); 1511 *dolman* (OklSz.); 1525/ *dolmány* (TörtTár 1908: 84); 1527 *doleman* [ES. NEM M.]; *dolleman* [ES. NEM M.] (Bartal: Gloss.); 1530 *Dalman* (OklSz.); 1661 *dolimán* (Kakuk: ÉlOsm. 131); 1873 *dómán* (Nyr. 2: 518); 1905 *dolománt* [□] (Nsz.) **J:** 'zsinórozással díszített zubbony, kabát | Dolman' **Sz:** ~**os** 1585 *Dolmanyos* (Cal. 1023)

■ Oszmán-török eredetű. | (≡) Oszm. (R.) *dolaman, dolman* 'a janicsárok posztóruhája; vörös posztóköpeny' [< oszm. *dola-* 'körülteker']. (≈) Megfelelői a balkáni nyelvekben is megtalálhatók. (⇒△) A magyarba katonai ruhadarabként került át. A szó első magyar írásos adata előtti létezése mellett szólhat a lat. (h.) *dulmanica* 'egyházi ruhadarab'. (∼) A (R.) *dolama* 'dolmány' (1520: OklSz.) a szbhv. *dolama* 'ua.' átvétele. (△⇒) A magyarból: ném. *Dolman*; ang. *dolman*; ol. *dolman*; or. *долман*; finn *dolmaani*; stb.: 'huszárdolmány'.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 130; EWUng. • Vö. *atilla*

**dolog [4] A:** 1372 u./ *dolgodra, dologra* (JókK. 16, 56); 1528 *dogom* (SzékK. 309); 1569 *dolhomat* (ComBal. A1b) **J: 1.** 1372 u./ 'munka, teendő; kötelesség, feladat | Arbeit; Aufgabe' # (JókK. 16); **2.** 1372 u./ 'tett, cselekedet | Tat' # (JókK. 14); **3.** 1416 u./ 'ügy; eset | Sache, Angelegenheit; Begebenheit' # (BécsiK. 18); **4.** 1519 'életkörülmények; sors | Lebensverhältnisse; Schicksal' (JordK. 387); **5.** 1533 'gondolati, képzeleti tárgy | abstrakter Gegenstand' # (Murm. 2.); **6.** 1577 k. 'székelés; vizelés | Stuhlgang; Harnen' (OrvK. 38); **7.** 1585 'kézzelfogható tárgy, holmi, eszköz | konkretes Ding; Zeug' # (Cal. 642 [c: 643]); **8.** 1748 'vmi nagy dolog | etw Großes' (NySz.) **Sz: dolgos** 1470 *dolgus* <FN> 'intéző, ispán | Verwalter' (SermDom. 2: 534); 1519 e. *dolgof* <MN> 'elfoglalt | vielbeschäftigt' (DebrK. 38); 1576 'szorgalmas | arbeitsam' (MSZA. 5: 25) | **dolgozik** 1560 k. *Dolgozok* (GyöngySzt. 2715.) | **dolgozó** 1560 k. *dolgozo* <FOLY MN-I IGENÉV> (GyöngySzt. 2817.); 1785 *dolgozó* <FN> 'munkás | Arbeiter' (Nsz.); 1815 'dolgozószoba, műterem | Arbeitszimmer, Atelier, Studio' (NSz.) | ~**talán** 1723 *dolgotalan* (Nyr. 38: 258) | ~**i** 1794 *Dologi* (Nsz.) | **dolgozat** 1829 *Dolgozatok* (MNy. 69: 498)

■ Szláv, esetleg a szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *dug* 'adósság; kötelesség', (Ča) 'ua.; ügy, per'; – óe. szl. *dlъgъ* 'tartozás, adósság'; szlk. *dlh* 'ua.; kötelezettség'; or. *долг* 'ua.'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. gót *dulgs* 'adósság'; ír *dligid* 'kötelesség']. (△) A

szerbhorvátból való származtatás mellett szól az a körülmény, hogy a szó eredetileg a jogi terminológiához tartozott; vö. →*per*<sup>1</sup>. Valószínűleg az 1. és a 3. jelentés volt az eredeti.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 157; TESz.; EWUng. • Vö. *röp-*

**dóm** **A:** 1693 *Düm* ... Templomot (MNy. 74: 509); 1694 *Dum* Templomat (MNy. 74: 509); 1848 *dómot* (Nsz.); 1857 *domját* (Nsz.) **J:** 'székesegyház | Dom'

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. *Dom*; fr. *dôme*; ol. (N.R.) *domo*; cseh *dóm*; szlk. *dóm*; stb.: 'székesegyház, katedrális'. Az olaszból terjedt el [a lat. *domus (Dei)* tkp. '(Isten) háza' alapján].

⇒△ A magyarba főleg a németből került át.

📖 MNy. 29: 303; TESz.; EWUng. • Vö. *dáma*, *dominál*, *dominium*, *dominó*, *donzsuán*, *major*<sup>1</sup>, *rekviem*

**domb** **A:** 1307 *Kerekdumb* [HN.] (Oklsz.); 1329/ *domb* (Györffy: ÁMTF. 1: 154) **J:** 1. 1307 'természetes földkiemelkedés | Hügel' # (Oklsz.) (↑); 2. 1560 k. 'kupac; földhányás | Haufen; Erdaufschüttung' # (GyöngySzt. 780.); 3. 1604 'daganat | Beule' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**os** 1379 ? *Dumbusch* [SZN.] (Nyr. 94: 248); 1560 k. *Dómbós* (GyöngySzt. 784.)

■ Örökség az ugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *tōmp* 'halom; sziget', (P.Szo.) *tump* 'sziget', (É.) *tāmp* 'állatok orrhegye' [ugor \**tōmpz* 'vmi kiugró, kiemelkedő <domb, sziget stb.>']. ⊕ A szó eleji \**t* > m. *d* és szó belseji \**mp* > m. *b* zöngésüléshez vö. →*dob*<sup>1</sup>. ⊕ A →*dob*<sup>2</sup>-vel való összefüggése kevésbé valószínű. A →*tomp*-pal való összefüggesztése téves. ⊕⇒ A magyarból: rom. *dîmb* 'domb; földből rakott halom'.

📖 EtSz.; AAPJ. 17: 20; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *domború*

**dombéroz** × **A:** 1732 *Dombéroztak* (EWUng.); 1768 *Dombirozni* [sz.] (MNy. 70: 96); 1794 *tombérozának* (Nsz.); 1873 *dombérozik* [□] (Nyr. 2: 43) **J:** 'zajosan, tobzódva mulatozik; tivornyázik | schlemmen; zechen'

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A *tomb* (→*tombol*) szóból *-íroz* ~ *-éroz* igeképzővel; az alaktanhoz vö. →*fixíroz*, →*flangíroz* stb. A *t* ~ *d* hangváltakozáshoz, valamint a jelentés keletkezéséhez vö. →*tombol*, esetleg számolni lehet a →*dorbézol* hatásával is. ⊕ Idetartoznak: (N.) *dombérokodik*, 'mulatozik, tivornyázik' (ÚMTsz.), (N.) *dombérol* 'ua.' (EtSz.).

📖 MNyTK. 69: 49; TESz.; EWUng. • Vö. *tombol*

**domborít** → *domború*

**domborodik** → *domború*

**domború** **A:** 1193 ? *Dumburou* [HN.] (Smičiklas: CD. 2: 265); 1578 *domború* [✍] (Ethn. 24: 203) **J:** 'gömbölydeden, dombszerűen kiemelkedő | gewölbt, konvex' #

**domborodik** **A:** 1577 k. *domborodnak* (OrvK. 335); 1604 *Domborodom* [▽] (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'dombszerűen kiemelkedik | sich wölben' #

**domborít** **A:** 1778 *domboríttatik* [sz.] (MNy. 15: 14) **J:** 'domborúvá tesz | wölben'

**domborul** **A:** 1792 *domborúl* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Domborodni* a.) **J:** 'domborodik | sich wölben'

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | ⊕ A relatív tő *-r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő egy eredeti igenévszó 'meghajlik, ívben görbül' jelentésű igei értékű tagja lehetett, amelynek névszói értékű tagja a →*domb*. A végződés a folyamatos melléknévi igenév *-ú* képzője, , ill. különféle igeképzők. ⊖ A *dombor* 'domború' (1789: Nszt.), 'domborulat' (1805: NSz.), 'domb' (1822: Wagner: Phras. 1494) a nyelvújítás idején elvonással keletkezett az igékből. Ma csupán a *dombormű* 'relief' (1818: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Tőreuta* a., *Tőreuma* a.) összetételben él. ⊕ Az a magyarázat, hogy a szócsalád tagjai a →*domb* közvetlen származékai lennének, aligha valószínű.

📖 EtSz. *domb* a.; TESz., *dombormű* a. is; Benkő: FiktI. 98; Kylstra-Eml. 11; EWUng. • Vö. *domb*

**domborul** → *domború*

**domika** × **A:** 1585 *domikaturus* (Cal. 885); 1774 *Demikat* (NSz.); 1861 *damika* (MNyszet. 6: 370); 1956 *dumika* (ÚMTsz.) **J:** 'sajtos, túrós kenyérleves | mit Käse od. Quark zubereitete Brotsuppe'

■ Román jövevényyszó, szlovák közvetítéssel is. | ⊕ Rom. *dumicat*, (N.) *demicát*: 'leforrázott kenyérdarabokkal készített kenyérleves'; – vö. még szlk. *demikát* 'egy fajta túrós leves'. A román szó a rom. *dumica*, *demica* 'aprít, (szét)morzsol' származéka. ⊖ A *domika* alak a tárgyragként felfogott *t* elhagyásával keletkezett. Az északi és keleti magyar nyelvjárásterületek szava.

📖 MNy. 1: 165; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 150; TESz.; EWUng.

**dominál** **A:** 1584 *dominallion* (SzT.); 1809 *domináltatik* [sz.] (Nszt.) **J:** **1.** 1584 'ural vmit | beherrschen' (SzT.) (↑); **2.** 1869 'ural vmit; vezető szerepet játszik | beherrschen; führende Rolle spielen' (NSz.); **3.** 1894 'többségben, fölényben van | vorherrschen' (Nszt.)

**domináns** **A:** 1854 *Dominans* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1833 *dominans* (Nszt.); 1888 *domináns* (Nszt.) **J:** <MN> **1.** 1854 ? 'uralkodó | (vor)herrschend' (Heckenast: IdSzT.) (↑), 1833 'ua.' (Nszt.) (↑); **2.** 1896 'ötödik fokú (akkord) | Dominant- (zB. Dominantdreiklang)' (PallasLex.) | <FN> 1888 'vmely hangsor 5.foka, ill. az arra épülő hangzat | Dominante (in der Musik)' (Nszt.) (↑)

■ Latin jövevényyszók. | ⊕ Lat. *dominare* 'uralkodik, ural vmit', (k.) 'ura vminek; vmit birtokosként használ', (h.) 'ua.; fölényben van' [< lat. *dominus* 'úr; házigazda; tulajdonos; uralkodó'] | lat. *dominans* 'uralkodó'. ⊕ Megfelelői: ném. *dominieren*, *dominant*, *Dominante*; fr. *dominer*, *dominant*, *dominante*; stb.: 'dominál', 'domináns' [mn és fn]. ⊖ A *dominál* végződéséhez vö. →*ágál*, →*dirigál* stb. A *domináns* szóvégi *s*-éhez vö. →*agens*, →*evidens* stb. A *domináns* főnévi jelentése feltehetőleg német hatásra keletkezett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csízió*, *dóm*, *dominikánus*

**domináns** → *dominál*

**dominikánus** A: 1602 *Dominicanus* (Nyr. 93: 287); 1647 *dominicanisok* (EWUng.); 1760 *Dominikanufoknak* (MNY. 63: 102); 1770 *Dominikánusok* (NSz.) J: <MN> 1602 'domonkos rendi | dominikanisch' (Nyr. 93: 287) (↑) | <FN> 1620 'domonkos rendi szerzetes (férfi, nő) | Dominikaner(in)' (MNY. 64: 351)

■ Latin (e.) jövevénytyszó. | ⊕ Lat. (e.) *Dominicanus* 'a domonkos rend tagja; domonkos rendi' [< lat. (e.) *Dominicus* [SZN.], tkp. 'az, aki az Úr napján, azaz vasárnap született'; vö. lat. *dies dominicus* 'vasárnap']. A rendet Szent Domonkos 1170–1221 alapította a 13. sz. elején. ⊕ Megfelelői: ném. *Dominikaner, dominikanisch*; fr. *dominicain*; stb.: 'domonkos rendi szerzetes', 'a domonkos rendre vonatkozó'. ⊕ A szövégi s-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A rend 1221-ben telepedett meg Magyarországon.

📖 EtSz.; TESz.; Nyr. 93: 287; EWUng. • Vö. *dominál, domonkos*

**domínium** Δ A: 1584 *dominiuma* (SZT.); 1593 *dominiōval* (MNY. 62: 370) J: 1. 1584 'tulajdonjog | Besitzrecht' (SZT.) (↑); 2. 1592/ 'birtok; tulajdon | Besitz; Eigentum' (SZT.); 3. 1669 'földesúri hatalom | Gutsbesitzermacht' (SZT.); 4. 1710 'birtok, uradalom | Domäne, Gut' (Magyary-Kossa: OrvEml. 4: 36); 5. 1915 'a brit birodalom, majd nemzetközösség társországa | Dominion' (Nsz.)

■ Latin jövevénytyszó. | ⊕ Lat. *dominium* 'hatalom, uralom vmi fölött; vminek a birtoklása', (h.) 'ua.; tulajdonjog; birtok; ország, királyság' [< lat. *dominus* 'úr; házigazda; birtokos; uralkodó']. ⊕ Megfelelői: ném. *Dominium*; ol. *dominio*; stb.: 'uralom, hatalom'. ⊕ Az 5. jelentés a ném. *Dominion*; ang. *dominion*; stb.: 'a brit birodalom, ill. nemzetközösség tagja' hatására jött létre.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dóm*

**dominó** A: 1815 *Domino* (NSz.); 1851 *Dominó* (NSz.) J: 1. 1815 'egy fajta asztali kirakójáték | Dominospiel' # (NSz.) (↑); 2. 1884–1885 'ehhez használatos lapocska | Dominostein' # (NSz.) Sz: ~**zik** 1842 *dominozott* (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Domino*; ang. *domino*; fr. *domino*; ol. *domino*; stb.: 'dominójáték', az angolban és a franciában 'dominólapocska' is. A franciában keletkezett a *jeu de dominos* 'dominójáték', tkp. 'az urak játéka' szerkezetből; a játékban az lett az úr, aki elsőként rakta le a lapocskáit. Az olaszból terjedt el. ⊕ A magyarba valószínűleg német közvetítéssel került át. ⊕ Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *dominó* '(farsangi) álarcosbáli jelmez; kámzsás köpeny' (1788: Nsz.); a nemzetközi megfelelőkhöz vö. ném. *Domino*; ang. *domino*; fr. *domino*; ol. *domino*; stb.: '(farsangi) álarcosbáli jelmez; ilyen ruházatot viselő személy', az olaszban 'papi talár' is. Feltehetőleg az olaszban keletkezett a ol. (N.) *domino* 'pap', tkp. 'úr' alapján.

📖 EtSz.; TESz. *dominó*<sup>2</sup> a., *dominó*<sup>1</sup> a. is; EWUng. • Vö. *dóm, zsonglőr*

**domó** × A: 1666 *Dumós* [✍] [sz.] (NySz.); 1788–1789 *domoját* (Nsz.) J: 1. 1666 'gyürke, kenyér kidudorodó része | Anschnitt bzw. Endstück des Brotes' (NySz.) (↑); 2. 1788–1789 'púp, dudor | Beule' (Nsz.) (↑); 3. 1880 'ki nem pattogott kukorica | ungeplatzttes Mais Korn' (Nyr. 9: 378)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 2. jelentés lehetett az eredeti, ebből metaforikusan keletkezhetett ki a többi; vö. még →*cipó*. A jelentésváltozást a →*domb* is befolyásolhatta.

📖 TESz.; EWUng.

**domonkos A:** 1570 *Domonkos* Barath (EWUng.); 1865 *domokos* ... barát (Babos: KözhSzt. *domina* a.) **J:** <MN> 1570 'dominikánus, Domonkos-rendi | Dominikaner-' (EWUng.) (↑) | <FN> 1847 'dominikánus, Domonkos-rendi szerzetes(nő) | Dominikaner(in)' (Nsz.)

■ Köznevesülés egy magyar tulajdonnévből. | ⊕ A *Domonkos* személynévből keletkezett [< lat. *Dominicus* [szn.]: Domingo de Guzmán 1170–1221 szentté avatott spanyol szerzetes és rendalapító keresztnevének megfelelője]. A megnevezés a szent nevére utal. Az *n* nélküli *domokos* változathoz vö. →*pé*nz, →*so*ha stb. A *domonkos* eredetileg melléknév volt; a főnévi jelentés különböző jelzős szószerkezetekből önállósult: *domonkos barát* 'Domonkos-rendi szerzetes' (1570: ↑); *domonkos apáca* 'Domonkos-rendi apáca' (1876: Nsz.); stb. ⊖ Más megnevezése: *dömés* 'Domonkos-rendi; Domonkos-rendi szerzetes, apáca' (1855: TörtTár 1855/I: 95): ez a mára elavult szó a *Domonkos* becező alakjából, a *Döme* [szn.]-ből -s melléknévképzővel keletkezett származékszó.

📖 TESz., *dömés* a. is; EWUng. • Vö. *dominikánus*

**dong A:** 1194 ? *dungou* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 33); 1520 k. *dongo* lég [sz.] (BodK. 8); 1611 *Donogoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1795 *donnogassal* [sz.] (Nsz.); 1806 *dungó* [sz.] (Nsz.); NYJ. *drung*, *dúg* (Nyatl.) **J:** 1. [1194] ? 'tompá, mély hangon szól | dröhnen' (MNL (OL) Dl. 33) (↑), 1763 'ua.' (NySz.); 2. 1520 k. 'zümmög, zúg | summen' # (BodK. 8) (↑); 3. 1787 'vki v. vmi körül sürgölődik | sich um jmdn zu tun machen' (Nsz.); 4. 1805 'sugdos; mormog | wisporn; murmeln' (Nsz.) **Sz:** ~ó [1194] ? [HN.] (MNL (OL) Dl. 33) (↑); 1520 k. <FOLY MN-I IGENÉV> (BodK. 8) (↑); 1616 *dongho* 'zúgó hangot adó rovar | Hummel' (NySz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A tő összefügg a →*dunnyog*-éval. A végződés -g gyakorító képző. A 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *döng*, *dunnyog*

**donga A:** 1233 *dunga* (PRT. 1: 721); 1233 *Dunga* (OkI Sz.); 1558 *dwgát* [? /] (TörtTár 1911: 454); 1559 *Donga* (OkI Sz.) **J:** 1. 1233 'deszka, amely több hasonlóval együtt hordó, dézsa stb. oldalát alkotja | Faßdaube' (PRT. 1: 721) (↑); 2. 1564 'hordó | Faß' (OkI Sz.); 3. 1872 'hajóborda | Spant' (Nsz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a déli szlávból. | ⊖ Blg. *ɔ̀ɔ̀za*'ív, körív; hordódonga'; szbhv. *duga*'hordódonga; szívárvány'; szln. *doga* 'hordódonga', (N.) 'szívárvány'; – szlk. *dúha* 'hordódonga; szívárvány'; or. *ɔ̀ɔ̀za* '(kör)ív; stb.'; stb. [szláv eredetű; vö. még lett *daňga* 'sírbolt, kripta'; litv. *dangùs* 'ég(bolt)'; stb.]. ⊕ A *donga* alak szó belseji *n*-je vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*bolond* stb. A *duga* denazalizált változat későbbi átvétel a szerbhorvátból. Ez ma főleg a *dugába dől* 'félresikerül, meghiúsul' (1750: Nsz.) szószerkezetben él. A szólás szemléleti alapja a kádármesterségben található: egy rosszul kivitelezett terv úgy omlik össze, mint ahogy szétesnek a rosszul összeillesztett dongák. A 2. jelentés metonímia, a 3. pedig metafora.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzIjsz. 158; TESz., *dugába dől* a. is; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

**donzsuán Δ A:** 1847 *Don Juan* (Nsz.); 1871 *donjuáni* [sz.] (Nsz.); 1891 *Don Juan* (Füredi: IdSz.); 1959 *donzsuán* (ÉrtSz.) **J:** 'nőcsábász, szoknyavadász | Frauenheld, Schürzenjäger'

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Don Juan*; fr. *Don Juan*; or. *донжуан*; stb.: 'nőcsábász, szoknyavadász'. A spanyol *Don Juan* személynévre megy vissza; Don Juan de Tenorio egy 14.

századi spanyol monda hőse. A szó későbbi irodalmi és zenei művek által terjedt el, amelyek ezt a történetet dolgozták fel. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került. A *donhuán* változat a spanyol kiejtést tükrözi.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *demizson, dóm, jenki, szentjánosbogár, zsoké*

**dopping** **A:** 1905 *dopping* (Vadász-Vers. 1905. dec. 2.: 823); 1912 *Doping* (RévaiLex. 5: 691) **J:** 'versenylovak, sportolók teljesítőkétségének izgatószerrel való (tiltott) fokozása | Doping' **Sz:** ~ol 1907 *Doppingolni* [sz.] (PestiH. 1907. aug. 31.: [1])

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Doping*; ang. *doping*; ol. *doping*; stb.: 'dopping'. Az amerikai angolból terjedt el [*<* ang. *dope* 'vastagon felhord, beken; elkábít; doppingol <lovat, sportolót>' < holl. *dopen* 'bemárt, megnedvesít; átítat']. (⇒△) A magyarba főleg angol közvetítéssel került át. (△) A magánhangzóközi nyúlás a magyarban ment végbe.

📖 TESz.; EWUng.

**dór** **A:** 1784 *Dorusok* (NSz.); 1791 *Dór* (Nsz.) **J:** <FN> 1784 'a peleponnészosi félszigeten élt ókori görög törzs tagja | Dorier' (NSz.) (↑) | <MN> 1791 'a dórokkal kapcsolatos | dorisch' (Nsz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Dorer, Dorier*; ang. *Dorian*; fr. *Dorien*; stb.: 'dór <ember>'. Vö. még lat. *Dores* [többes szám] 'ua.' [*<* gör. *Δωριεῖς* [többes szám] 'ua.']. (△) A *dór* alak a nemzetközi megfelelők tőalakjának hatására keletkezhetett, vagy esetleg a m. *dórok* többes számú alakból (< lat. *Dores* (↑)) történt elvonás eredménye; vö. →*arab*, →*dán* stb. A *dórus* változat a magyarban keletkezett latinosítással.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nekidurál*

**dorbézol** [1] **A:** 1568 *Torbeszoltac* (NySz.); 1578 *Torbizolassokat* [sz.] (SzT.); 1622 *tormézla* (EWUng.); 1628 *dorbezlással* [sz.] (NySz.); 1638 *darbezlottak* (SzT.); 1670 *torbézlott* (SzT.); 1760 k. *dorbézoltanak* (SzT.); 1780 *dorbilosztanak* (SzT.); 1815 *Dorbélyoznak* (Nsz.); 1834 *dorbérozásokat* [sz.] (MNY. 70: 96) **J:** 'féktelenül mulatozik, tivornyázik | schlemmen, zechen'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (△) Az alapszó talán a →*tor*<sup>1</sup>. A szóalak keletkezésmódja nem világos, esetleg játszi képzővel keletkezhetett. Az eredeti változat ennek megfelelően a *torbézol* lehetett 'halotti toron vesz részt, ott beszélget' jelentésben. Később pejoratív tartalmú jelentésváltozás történt.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tor*<sup>1</sup>

**dorgál** **A:** 1495 e. meg *dorgala* (GuaryK. 108); 1551 *Dorgolasoknac* [sz.] (NySz.); 1577 *dargalas* [sz.] (KolGl.) **J:** 'szid, (meg)fedd | tadeln'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség, uráli kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. cser. (KH.) *torle-* 'dorgál, szidalmaz'; md. (E.) *tuře-*, *túře-*, (M.) *túře-* 'harcol, verekszik'; finn *tora* 'harc, veszekedés, civakodás', *toru-* 'veszekedik, viszálykodik, szid'; lp. (norv.) *doarro* 'viszály, harc, küzdelem', *doarro-* 'szúr, döf; harcol'; – jur. *tāro* 'birkózás', *tāro-* 'birkózik'; szelk. *tjaar* 'veszekedés, harc'; mot. *toronj* 'harcol'; stb. [uráli \**tor3* 'harc, birkózás; harcol, birkózik']. Mivel ezek az uráli szavak feltehetőleg onomatopoeitikus eredetűek, etimológiai összetartozásuk bizonytalan. (△) A végződés *-gál* gyakorító képző. A szó eleji \**t* > *d* zöngésedéshez vö. →*daru*.

⊖ A (R.) *dorgatórium* 'feddés, szidalom' (1878: Nszt.) tréfás szóalkotással keletkezett a -*tórium* végződésű magyar szavak alapján; vö. →*direktórium*, →*szanatórium* stb.

📖 Paasonen: Beitr. 51; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng.

**dorni** † **A:** 1279 k. *dorni* (Wenzel: ÁÚO. 9: 268); 1395 k. *darm* [ɔ: *darni*] (BesztSzj. 691.) **J:** 'egy fajta szövet | Art Tuch'

**darnit** † **A:** 1405 k. *darnith* (SchlSzej. 1255.) **J:** 'egy fajta szövet | Art Tuch'

■ A szócsalád alapja, a **darnit** latin (h.) jövevényszó. | ⊖ Lat. (h.) *dornetus*, *doarnetus* 'egy fajta kelme'. Ez a flam. *Doornik* [HN.] 'város a mai Belgium területén, ahol ezt a fajta kelmét gyártották' szóra megy vissza.

■ A **dorni** elvonás. | ⊕ A *darnit*-ből keletkezett, amelynek szóvégi *t*-jét tárgyragnak értelmezheték. A szóalak létrejöttét más szövetnevek alakja is elősegíthette; vö. *genti* 'genti szövet' (1395 k.: BesztSzj. 674.); *velencei* 'velencei szövet' (1533: OklSz.); stb.

📖 EtSz.; EWUng.

**doromb** **A:** 1577 *doromb* (KolGl.); 1824 *dromb* (Naszt.); NYJ. *dorong*, *Durombot*, *trombodat* (ÚMTsz.) **J:** 'egy fajta kezdetleges hangszer; fújással és pengetéssel megszólaltatott népi hangszer | Art primitives Musikinstrument; Maultrommel'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg elvonás eredménye. | ⊕ Feltehetőleg a →*doromblya* szóból keletkezett a képzőnek vagy képző és birtokos személyjel kapcsolatának értelmezett *lya* végződés elhagyásával. Ezt a magyarázatot a két hangszer hasonlósága támogatja. Azonban az is lehetséges, hogy az elvonás a →*dorombol*-ból történt. ⊖ Idetartozik a valószínűleg hangrendi átcsapással keletkezett (R.) *dörömb* 'doromb' (1808: Sándor I.: Toldalék).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *doromblya*, *dorombol*

**doromblya** × **A:** 1468 *Dorombol* [szN.]; *Drombol* [szN.] (OklSz.); 1707 *Doromblya* (MNY. 8: 127); 1788 *Dorombélyok* (MNY. 65: 233); NYJ. *drombé*, *drombujá* (MTsz.); *drumblya* (ÚMTsz.) **J:** 'fújással és pengetéssel megszólaltatott népi hangszer | Maultrommel'

■ Szlav jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *drombulja*, *drombulje*; szlk. *drumb'la*, (N.) *dromb'la*; ukr. (N.) *друмба*; stb.: 'doromb' [< ném. (kfn.) *trumbel* 'dob']. ⊕ Hangalaki és szóföldrajzi okokból is lehetséges, hogy a változatok különböző nyelvekből származnak, így például a *doromblya* alak a szlovákból, a *drombujá* változat pedig a szerbhorvátból. ⊕ A szóvégen *a*-t nem tartalmazó *dorombol* ~ *drombol* változathoz esetleg vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb.

📖 EtSz. *doromb* a.; Kniezsa: SzlJsz. 158; TESz.; EWUng. • Vö. *doromb*, *trombita*

**dorombol** **A:** 1641 *dorombolással* [sz.] (NySz.); 1781 *drombolással* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1641 'morog; mormog | murren, brummen' (NySz.) (↑); **2.** 1781 '⟨macska⟩ halk, mormogó hangot hallat | spinnen ⟨Katze⟩ # (NSz.) (↑); **3.** 1833 'lábával dobog; táncol | stampfen, trommeln; tanzen' (Kassai: Gyökerésző 1: 451); **4.** 1833 'dörömböl | poltern' (Naszt.); **5.** 1854 'hízeleg | schmeicheln' (Naszt.); **6.** 1863 'lobogva ég; duruzsol (tűz) | lichterloh brennen; leise prasseln ⟨Feuer⟩' (Krizsa [szerk.] Vadr. 398)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A tő összefügg a →*durmol*, →*duruzsol* stb. tövével. A végződés gyakorító képző. Az 5. jelentés eltávolodott a többitől, ez a jelentésátvitel a macska

hízalgő dorombolása alapján érthető. (◌) A (R.) *doromb* 'civakodó, veszekedő feleség, házsártos szipirtyó; akadémuskodás' (1782: Nszt.) elvonás a *dorombol*-ból.

EtSz.; Nyr. 78: 420; TESz.; EWUng. • Vö. *doromb, dörömböz, durmol, duruzsol*

**dorong** A: [1291–1294] ? *Drung* [szn.] (MNy. 22: 360); 1463 *Dorongos* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1519 *dorongokkal* (JordK. 442); 1597 vas *dorung* (Oklsz.); 1608 *dürüugh* (MNy. 79: 512); 1662 *durungh* (MNy. 79: 512); 1833 *Düiring* (TudGyűjt. 10: 77); 1861 *döröng* (MNyszet. 6: 322) J: 1. 1463 ? 'rúd, vastagabb bot; bunkósbot | Stange, Prügel; Knotenstock, Keule' # (Oklsz.) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 442) (↑); 2. 1861 'vastag fatönk | dicker Baumstumpf, Holzblock' (MNyszet. 6: 322) (↑) Sz: ~os 1463 [szn.] (Oklsz.) (↑) | ~ol 1808 *Dorongolni* [sz.] (Nszt.)

■ Szláv jövevényyszó. | (≡) Óe. szl. *drogъ* 'furfósbot'; szbhv. (R.) *drug* 'rúd'; szlk. *drúk* 'ua.; furfósbot'; or. (N.) *дрюк* 'ua.'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *drangr* 'a földből kiemelkedő kő'; ír *dringim* '(fel)emelkedik, (fel)mászik'; stb.]. (⊕) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozattól a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*bolond* stb. A palatális változatok hangrendi átcsapással keletkeztek.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 159; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

**dorozsba** × A: 1668 *dorosba* (NySz.); 1730 *Drusba* (MNy. 75: 378); NYJ. *dorozsma* (ÚMTsz.) J: 'vőfély | Brautführer, Hochzeitsbitter'

■ Szlovák jövevényyszó. | (≡) Szlk. *družba* 'vőfély' [< szlk. (ószlk.) *drugъ* 'társ']. vö. még cseh *družba*; ukr. (N.) *дружба*: 'vőfély, násznagy'; stb. (⊕) A szlovákból való származtatást szőföldrajzi okok támogatják. A *dorozsma* változat szó belseji *m* hangjához vö. →*zsolozsma*. (◌) 1075/ *drusba* [szn.] (MonStrig. 1: 57) és 1237 *Durusma* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 894) ugyanerre az etimonra mennek vissza, ezek azonban végső soron szláv névadáson alapulnak, így a *dorozsba* szóval szótörténetileg csak közvetett módon függnek össze.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 159; TESz.; EWUng.

**dosszié** A: 1899 *dossier* (Naszt.); 1902 *dosszié* (NSz.); 1909 *dossier-k* (NSz.); 1910 *doszié* (Kelemen B.: IdSz.) J: 1. 1899 'iratgyűjtő tok | Aktenordner' (Naszt.) (↑); 2. 1912 'ügyiratok gyűjteménye | Aktenbündel' (RévaiLex. 5: 703)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Dossier* 'aktacsomó; irattartó'; ang. *dossier* 'aktacsomó'; fr. *dossier* 'ua.; (hát)támla'; stb. A franciából terjedt el [< fr. *dos* 'hát']. A jelentés annak révén keletkezett, hogy a címfelirat az ügyiratokat tartalmazó karton hátára került. (⇒) A magyarba francia és német közvetítéssel került át.

TESz.; EWUng.

**doszt** → *dosztig*

**dosztig** A: 1669 *dosztig* (NySz.); 1770 *duztig* (NSz.) J: 'untig, rogyásig | bis zum Überdruß'

**doszt** A: 1806 *dosztot* (NSz.); 1873 *Doszt* (Naszt.) J: <FN> 1806 'kielégítés; jóllakás | Befriedigung; Sattwerden' (NSz.) (↑) | <HSZ> 1873 '(untig) elég | übergenug' (Naszt.) (↑)

■ A szócsalád feltehető alapja, a **doszt** szláv jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *dosta*, (N.) *dōsti* 'elég, elégséges'; szlk. *dosť* 'ua.'; or. *δοσιμα* 'jóllakásig', (N.) *δόσιμα* 'elég (volt)'; stb. [< szláv \**do* (előljárószo) + \**syt-* 'jóllakottság; teltség']. ⊕ A határozószói jelentés lehet az eredeti.

■ A **dosztig** valószínűleg ragszilárdulás. | ⊕ A *doszt*-ből keletkezett az *-ig* határozóraggal; ez feltehetőleg azért kapcsolódott a szóhoz, mert így könnyebben illeszkedett be a magyar határozószók rendszerébe.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Ugyanakkor nem zárható ki teljesen, hogy a *dosztig* tulajdonképpen szláv mintára létrejött szóalak, amelyben az *-ig* a szláv *do*-nak felel meg. Ebben az esetben a *doszt* külön átvétel a szlávból, vagy elvonás a *dosztig*-ből. ⊖ A (N.) *doszta* 'elég' a szerbhorvátból (↑) származik.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 159; TESz. *doszt* a.; EWUng.

**dotáció** → *dotál*

**dotál A:** 1693 *dotált* [✍] [sz.] (MNY. 84: 127) **J:** 1. 1693 'anyagilag támogat; javadalmaz | materiell unterstützen; dotieren' (MNY. 84: 127) (↑); 2. 1760 'jegyajándékot kiad | übergeben (zB. das Brautgeschenk); mit Heiratsgut ausstatten' (SzT. *dotáltatik* a.)

**dotáció A:** 1787 *dotációjában* (Nsz.); 1855 *dotációt* (Nsz.) **J:** 1. 1787 'javadalom, javadalmazás | Dotation' (Nsz.) (↑); 2. 1865 'hozomány; náaszajándék; kiházásítási költség | Mitgift; Hochzeitsgeschenk; Verheiratungskosten' (Babos: KözhSzt. *dotalis* a.)

■ Latin jövevényszók. | ⊖ Lat. *dotare* 'kiházásít, kelengyével ellát' [< lat. *dos* 'hozomány'] | lat. (k.e.) *dotatio (ecclesiae)* '(egyházi) javadalom', (h.) 'kiházásítás; megajándékozás'. ⊗ Megfelelői: ném. *dotieren*, *Dotation*; fr. *doter*, *dotation*; stb.: 'adományoz, juttat', 'adomány, juttatás'. ⊕ Ma mindkét szó az 1. jelentésben ismert.

📖 TESz. *dotáció* a.; EWUng. • Vö. *dátum*

**dózis A:** 1735 *dosist* (SzT.); 1783 *dósis* (NSz.); 1787 *dózsist* (NSz.); 1789 *dózissa* (NSz.) **J:** 1. 1735 'meghatározott adag, mennyiség (főleg gyógyszerből) | Dosis' (SzT.) (↑); 2. 1790 'orvosság | Arznei' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. (kés.k.) *dosis* 'meghatározott gyógyszer mennyiség', (h.) 'ua.; ajándék', (tud.) *dosis (toxica, lethalis)* '(mérgező, halálos) mennyiség' [< gör. *δόσις (φάρμακον)* '(gyógyszer)adag' < gör. *δίδωμι* 'ad']. ⊗ Megfelelői: ném. *Dosis*; ang. *dose*; fr. *dose*; stb.: 'adag, mennyiség (főleg gyógyszerből)'. ⊕ A hangzóközi *zs*-s változathoz vö. → *bazsalikom*, → *eklézsia* stb.; a *z*-s alakhoz vö. → *ambrózia*, → *bazilika* stb. A szóvégi *s*-hez vö. → *április*, → *aktuális* stb. A 2. jelentés metonímia.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *anekdota*, *dátum*, *dózni*

**dózni** × **A:** 1932 *dóznira* (Nsz.); NYJ. *tózni* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'cigarettaárca | Zigarettendose'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (h.baj.-osztr.) *dosn*, – ném. *Dose*: 'kis, fedeles tartó, tok' [< holl. (kholl.) *dōse* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: szbhv. *doza*; cseh *dóza*; stb.: 'ua.'. ⊕ A *ni* végződés a mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett; vö. → *fecni*, → *lokni* stb. A szó

eleji *d*, *t* a német (baj.-osztr.) *D* hanghelyettesítésével keletkezett. A szó meghonosodása évtizedekkel megelőzhette írásos adatait.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dózis*

**dózsze** **A**: 1785 *Dosának* (NSz.); 1793 *Dózsze* (Nsz.) **J**: 'az egykori velencei, ill. genovai köztársaság választott államfője | Doge'

■ Olasz (vel.) jövevényszó. | ⊖ Ol. (vel.) *dófe*, *doxe* [*x = ž*], – ol. *doge*: 'dózsze' [lat. *dux*, *ducem* [tárgyeset] 'vezér']. Vö. még ol. (gen.) *dose*, *dúxe* 'ua.; dózsze'. ⊗ Megfelelői: ném. *Doge*; fr. *doge* stb.: 'dózsze'. ⊕ A *dózsa* változat hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett, amelyben a magyar *Dosa*, *Dózsa* [SZN.] (1359: OklSz.) analógiás hatása is közrejátszhatott. ⊙ A szó ma jobbra csak történettudományi és történeti tárgyú művekben fordul elő.

📖 EtSz. *dús* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *cúg*, *dukát*, *dús*, *konduktor*, *produkál*, *redukál*, *tus<sup>4</sup>*, *viadukt*

**döbben** → *dübög*

**döblöc** × **A**: 1813 *Dopletz* (MagyFűvészk. 2: 367); 1841 *döbletz* mag (SzT.); 1870 *döblöcz* (Nsz.); NYJ. *deblák*, *dëblëc*, *döble*-tök (MTsz.); *dublëc* (Nyatl. *sütőtök* a.); *dublic* (ÚMTsz.) **J**: <FN> 1813 'sütőtök | Backkürbis' (MagyFűvészk. 2: 367) (↑) | <MN> 1843 'tömzsi, köpcös | gedrungen, untersetzt' (MTsz.)

■ Román jövevényszó. | ⊖ Rom. *dovleac*, (N.) *dovléte*, *dovléfi* [többes szám], *dublefi* [többes szám]: 'tök' [< oszm. *devlek*, *düvelek* 'zöld dinnye']. ⊕ A rom. *v* > m. *b* hangváltozás a magyarban egy eredeti szó belseji *β*-nek az ejtésére mutat.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**döbör** † **A**: 1138/ ? *Dubur* [SZN.] (MNy. 32: 132); 1620 *Deöbeor* (MNy. 79: 511) **J**: 'egy fajta faedény | Art Holzgefäß'

**döbörke** × **A**: 1589 *Bederke* (SzT.); 1591 *deberke* (SzT.); 1638 *Döbörke* (MNy. 79: 511); 1831 *Döbörke* (Kreszn.); 1862 *dëbërke* (CzF.) **J**: 'alul szélesebb, fölül keskenyebb alakú kis faedény | Art Tönnchen'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ⊕ A szócsalád alapjának a *döbör* látszik, ebben az esetben a *döbörke* kicsinyítő képzős származékszó. Azonban az sem zárható ki, hogy a *döbör* elvonás a *döbörke* alakból. A *döbörke* leginkább a keleti nyelvjárásokban él, így az is lehetséges, hogy az alapszó talán a vlach pásztorkodás terminológiájából származó jövevényszó.

📖 EtSz. *dëbërke* a.; TESz. *deberke* a.; EWUng.

**döbörke** → *döbör*

**döccen** → *döcög*

**döcög** A: 1577 k. *déczyeogtetj* [sz.] (OrvK. 52); 1739 *götzögtek* (NSz.); 1792 *Detzegni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1831 *Giczeg* (Kreszn.); 1872 *düczögni* [sz.] (NSz.); NYJ. *döccög* (ÚMTsz.) J: 1. 1577 k. 'reszket | zittern' (OrvK. 52) (↑); 2. 1636 'lassan zötyög (jármű); lassan, inogva megy | holpern; trotten' # (NySz.); 3. 1834 'akadozik(szöveg, gondolatmenet stb.) | stocken (Text, Gedankenfolge usw.)' (Nsz.); 4. 1838 'kuncog | lachen, kichern' (Tsz.)

**döccen** A: 1755 *döcczenés* [sz.] (NSz.); 1787 *döttzen* (Nsz.); 1833 *Detzzen* (Kassai: Gyökerésző 1: 426); NYJ. *döccsenő, düccenőknél* [sz.] (ÚMTsz.) J: '(egyet) rázkódik, zökken | einmal holpern'

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | ⊕ Eredetileg a kisebb rázkódással, ütődéssel járó hanghatásokat jeleníthette meg. A végződés gyakorító, ill. mozzanatos képző. A *döcög* 4. jelentése a test rázkódását előidéző nevetésre utal.

📖 EtSz.; TESz., *göcög* a. is; EWUng.

**dödölle** × A: 1725–1764/ *dödölöben* (NSz.); 1784 *dödölle* (Baróti Szabó: KisdedSz. 17); 1807 *Dödölye* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1862 *dédelle* (CzF. *derellye* a.); NYJ. *dedellye, didelle, dödöjje, dödöle, dögölye* (MTsz.); *dödöje, düdölle* (ÚMTsz.) J: 1. 1725–1764/ 'búza- v. kukoricalisztból, esetleg kölesből, néhol krumpliból v. krumplival készült étel | Art Kartoffelsterz' (NSz.) (↑); 2. 1862 'derelye | Art gefüllte Teigtasche' (CzF. *derellye* a.) (↑); 3. 1862 'málészájú, együgyű ember | Trottel' (CzF. *derellye* a.) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 2. jelentés a →*derelye* hatására keletkezhetett. A 3. jelentés tréfás metafora. ⊖ Valószínűleg idetartozik: *döddő, dölle* 'dödölle' (1862: CzF.), amely feltehetőleg szórövidüléssel, ill. a *dödölle* szóból szóösszerántással alakult ki. ⊕ Onomatopoetikus eredeztetése nem meggyőző. A *gödölny* (→*gölödény*) szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NyK. 75: 42; EWUng.

**döf** A: 1566 *deffentó* [sz.] (NySz.); 1578 *döfólic* vala [sz.] (Bornemisza: ÖrdKís. 164); 1736 *döffett* (SZT.); NYJ. *düf* (MTsz.) J: 1. 1566 'szúr | stechen' # (NySz.) (↑); 2. 1585 'ökkel | (mit Hörnern) stoßen' # (Cal. 95) Sz: ~öl 1578 (Bornemisza: ÖrdKís. 164) (↑) | ~öd 1742 *döfödéstől* [sz.] (NSz.) | ~köd 1833 *Döfköd* (Kassai: Gyökerésző 1: 465)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Képzőt nem tartalmazó, feltehető tőigeként bizonyára a magyar szókészlet legrégebbi rétegéhez tartozik. ⊕ Német származtatása jelentéstani okok miatt téves.

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

**dög** A: 1086 ? *Deged* [sz.] [SZN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1213/ *Degust* [sz.] [HN.] (VárReg. 166.); 1219/ ? *Dugus* [sz.] (VárReg. 87.); 1372 u./ *dewge* (JókK. 62) J: <FN> 1. 1372 u./ 'betegség; járvány | Krankheit; Seuche' (JókK. 62) (↑); 2. 1416 u./<sup>1</sup> 'holttest | Leiche' (BécsiK. 42); 3. 1570 'állati tetem | Aas' # (NySz.); 4. 1782 'élő állat (főleg kutya, ló) | lebendes Tier (bes. Hund, Pferd)' (Nsz.); 5. 1790 'alávaló ember | niederträchtiger Mensch' (Nsz.); 6. 1792 'tömeg | Unmenge' (NSz.); 7. 1867 'érzéki, buja nő | (kleines) Luder (Mädchen, Frau)' (Nsz.) | <MN> 1777 'rettentően nagy; borzasztó | riesengroß; schrecklich' (Nsz.) | <PARTIKULA> 1791 'rettenetes (mn fokozására) | sehr (zur Intensivierung von Adjektiven)' (Nsz.) Sz: ~ös 1213/ [HN.] (VárReg. 166.) (↑) | ~ösít 1456 k. *deghesefjthj* 'tönkretesz, elpusztít | zugrunde richten' (SermDom. 2: 156) | ~ösül 1470 meg ne *degeffelyenek* 'tönkremegy | zugrunde gehen' (SermDom. 2: 244) | ~let 1474 meg *degletek* [sz.] 'kísértésbe visz | in Versuchung bringen' (BirkK. 3a) | ~letes 1495 e. *dogletoffeget* [sz.] (GuaryK. 118) | ~lik 1517 meg *devglevt* [sz.]

(DomK. 100); [be~] 1921 *bedöglött* 'megsemmisül; elromlik | zunichte werden; kaputtgehen' (NSz.) | ~**lődik** 1768 *döglődik* (NSz.) | ~**leszt** 1789 *Dögleszténé* (Nsz.); 1791 *döglesztő* [sz.] (NSz.) | ~**ész** 1832 *dögész* 'sintér | Schinder' (Nsz.); 1907 'orvostanhallgató; természettudományi szakos hallgató | Mediziner; Student der Naturwissenschaft' (Nyr. 36: 299)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A főnévi jelentések közül a 2. a valószínűleg eredeti 1. jelentés alapján keletkezett metonímia, a többi pedig pejoratív metafora a 2. jelentés alapján. A melléknévi jelentéshez és a partikulához vö. →*barom*, →*marha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *döghalál*

**döghalál** Δ A: 1493 *Dewghalalos* [sz.] (FestK. 391) J: 'pestis; járvány | Pest; Seuche'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*dög* 'betegség, járvány' + *halál* (→*hal*<sup>1</sup>) jelzői alárendelő összetétele. Az utótag arra vonatkozik, hogy a középkori pestis, ill. a különböző járványok általában halálos kimenetelűek voltak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dög, hal*<sup>1</sup>

**dögönyeg** † A: 1577 *dögeniegh* (KolGl.); 1582 *dögönyec* (NySz.); 1604 *Dögönyeg* (Szenczi Molnár: Dict.) J: 1. 1577 'egy fajta bunkósbot, buzogány | Art Knüttel, Streitkolben' (KolGl.) (↑); 2. 1585 'hegyes tört rejtő bot | Dolchstock' (Cal. 339)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | ⊖ Oszm. *değnek*, (R.) *degeneg*, *degenek* 'bot, dorong, bunkó'; – vö. még szbhv. (R.) *degènek* 'botütés'. Az oszmán-törökben feltehetőleg a *değ-* 'elér' származéka. ⊖ Idetartozik: (R.) *dögeny* ~ *dögöny* 'bunkósbot' (1673: NySz.), ez elvonás a *dögönyeg*-ből.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 120; EWUng. • Vö. *dögönyöz*

**dögönyöz** A: 1628 *dögönősz* (NySz.); 1748 *megdögönyözhetik* [sz.] (NySz.); 1792 *dögönyezi* (NSz.) J: 1. 1628 'ver | (durch)prügeln' (NySz.) (↑); 2. 1890 'masszíroz | massieren' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A (R.) *dögöny* (→*dögönyeg*) szóból keletkezett -z igeképzővel. Az eredeti jelentése 'bunkóval, husággal üt-ver' lehetett. ⊖ A (N.) *dögönyöl* 'üt, ver' ugyanebből az alapszóból keletkezett -l igeképzővel.

📖 EtSz. *dögönyeg* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *dögönyeg*

**dől** A: 1432 *Kezepredewlefelde* [sz.] [HN.] (MNy. 10: 40), de vö. →*dülő*; 1508 *le dvlven* [sz.] (DöbrK. 513); 1510 *el devle* (MargL. 52); 1636 *dőlödözne* [?✎] [sz.] (NySz.); 1874 *düllik* [□] (Nyr. 3: 350) J: 1. 1432 'vmilyen irányban nyúlik, elterül | sich erstrecken, liegen' (MNy. 10: 40) (↑); 2. 1508 'ferde helyzetbe kerül; vhová omlik, esik | in schiefe Lage kommen; sinken, einstürzen' # (DöbrK. 513) (↑); 3. 1510 'árad, ömlik | strömen' (MargL. 52) (↑); 4. [főleg *el~*] 1766 'ügy, kérdés) kezd megoldódni, bizonyos irányba fordul | sich entscheiden (Sache, Frage)' (MNy. 102: 476); 5. [főleg *le~*] 1778 'lefekszik | sich hinlegen' (Nsz.); 6. [főleg *be~*] 1888 'hagyja magát megtéveszteni, felül vminek, vkinek | jmdm aufsitzen' (NSz.) Sz: **dülöng** 1577 *dolengezni* [sz.] 'dülöngél, tántorog | taumeln' (KolGl.) | **düledezik** 1597 *meg dvlleodeozeot* [sz.] (OklSz.) | **düledék** 1760 *düledéke* 'rom | Ruine' (NySz. *Döledék* a.) | **dülöngél** 1780 *düllöngölének* (NSz.)

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Vö. ujj. *tüš-*; CC. *tüš-*; oszm. *düş-*; stb. 'esik, összeomlik; ereszkedik, süllyed; meghal' [török eredetű]. (≈) Megfelelője: mong. *tüsi-* 'nekitámaszkodik vminek'. (⊕) A magyarba átkerült alak valószínűleg \**tül-* vagy \**dül-* lehetett (köztörök -š ~ csuv. -l). Az 1., 3. és 5. jelentés egy eredeti 'esik, omlik' jelentésből keletkezett. A 4. és 6. jelentés metafora. A 4. jelentés főleg a *dülőre visz* 'eldönt, határoz', *dülőre jut* 'döntésre jut' szerkezetekben használatos.

📖 MNy. 13: 100; EtSz.; TESz.; Clauson: TED. 560; MNy. 72: 17; Ligeti: TörK. 17, 50; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *dönt*, *dülled*, *dülő*

**dölyf** → *dölyfös*

**dölyfös** A: 1520 k. *dewlfes* [ɔ: *dewlfes*] (BodK. 12); 1527 *dölffös* (ÉrdyK. 330); 1566 *döllyföseckel* (NySz.); 1790 *dülfösség* [sz.] (NSz.) J: 'gögös, fennhéjázó | hochmütig'

**dölyf** Δ A: 1792 *dölyfből* (Nsz.) J: 'gög | Hochmut'

■ A szócsalád alapja, a **dölyfös** valószínűleg származékszó. | (⊕) A → *dülled* 'kiemelkedik, kiáll' szóval függhet össze. A végződés -s melléknévképző lehet. A szó belseji *f* mibenléte és funkciója tisztázatlan.

■ A **dölyf** elvonás eredménye. | (⊕) A *dölyfös*-ből keletkezett a nyelvújítás idején.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (≈) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: (R.) *döllye* 'fennhéjázás, gög' (1527: ÉrdyK. 208), *döllyés* 'fennhéjázó, gögös' (1552: Heltai: Dial. B4b).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dülled*

**dömping** A: 1917 *dumpinggel* (Nsz.); 1930 *dömping* (Csorba: IdSz.); 1936 *damping* (Horovitz: IdSzMagy.) J: 'egyes áruknak a világpiaci, esetleg az önköltségi árnál olcsóbban történő, nagy tömegű árusítása | Dumping'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Dumping*; ang. *dumping*; fr. *dumping*; stb.: 'dömping', az angolban '(fel)borítás; lerakodás, kiürítés; rakodóhely' is. Az angolból terjedt el [*<* ang. (am.) *dump* 'zuhan; ledob, lerak; áron alul exportál']. (⇒⊕) A magyarba német vagy angol közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

**döng** A: 1509 *Dengew* [sz.] [szN.] (OkI Sz.); 1573 *döngónek* [sz.] [HN.] (MNy. 62: 360); 1585 *döngők* (Cal. 129); 1790 *dönögése* [sz.] (NSz.); NYJ. *drüing* (Nyatl.) J: 1. 1509 ? 'tomba, mély hangon szól | dröhnen' # (OkI Sz.) (↑), 1585 'ua.' (Cal. 129) (↑); 2. 1509 ? 'zümmög, zúg | summen' (OkI Sz.) (↑), 1589 'ua.' (Balassi: Com. 328.); 3. 1617 'vki v. vmi körül sürgölődik | sich um jmdn zu tun machen' (NySz.); 4. 1814 'énekel | singen' (Nsz.) Sz: ~**icsél** 1814 *döngicsél* (Nsz.) – De vö. 1811 *döngécsel* (Szily: NyÚSz. *Nyögdécselni* a.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A → *dong* palatális párja. A tö a → *dünnyög* tövével függ össze. A végződés -g gyakorító képző. A 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dong*, *döngöl*, *dünnyög*

**dönget** → *döngöl*

**döngöl** A: 1244 *Dengelechvyze* [sz.] [HN.] (FNESz. *Dengeleg* a.); 1320 *Dengeleg* [sz.] [HN.] (Suciú: DicTr. 1: 360); 1603 ? *Döngolo* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1708 *Döngölni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.) J: 1. 1244 ? 'talajt v. más felszínét ütöget(ve tömörít, simít) | stampfen' # (FNESz. *Dengeleg* a.) (↑), 1708 'ua.' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); 2. 1790 'üt, ver | schlagen, prügeln' (Nsz.); 3. 1809 'zörög, dübörög | poltern' (SZT.) Sz: ~eg 1244 [HN.] (FNESz. *Dengeleg* a.) (↑); 1948–1951 'domb, halom | Hügel' (ÚMTsz.)

**dönget** A: 1719 ? *döngetést* [sz.] (Oklsz.); 1761 *döngetnek* (NySz.) J: 1. 1719 ? 'megrohamoz | stürzen (trans.)' (Oklsz.) (↑), 1790 'ua.' (Nsz.); 2. 1761 'döngő hangot kelt (ütéssel, dobbantással) | erdröhnen lassen' # (NySz.); 3. 1802/ 'talajt v. más felszínét ütöget(ve tömörít, simít) | stampfen' (NSz.); 4. 1804 'üt, ver | prügeln, schlagen' (Nsz.)

■ Származékszók. | ☐ Valószínűleg a →*döng* 'mély hangot ad, zúg' szóból keletkeztek *-l*, ill. *-t* műveltető képzővel; az alaktanhoz vö. *aszal* (→*aszik*), *ázt* (→*ázik*) stb. Létrejöttük alapja a zúgás, dübörgés és a döngölés, ütögetés hanghatása közti hasonlóság lehetett.

📖 TESz. *döng* a.; EWUng. • Vö. *döng*

**dönt** A: 1330/ *dultes* [sz.] [HN.] (MNy. 10: 40); 1416 u.<sup>1</sup> *èl doite* (BécsiK. 175); 1519 el ... *deythety* [sz.] (JordK. 542); 1566 *dóte* (NySz.); 1651 *döntik* (Nyr. 40: 404); 1788 *dóltve* [sz.] (Nsz.); 1817 *dűt* (Horváth Á.: Magóg 375) J: 1. 1330/ '(függőleges helyzetű tárgyat) eldőlni készlet; ferde irányba állít, tart, megtámaszt | umwerfen; schief stellen' # (MNy. 10: 40) (↑); 2. [főleg *le~*] 1416 u.<sup>1</sup> 'lerombol; elpusztít | niederreißen; verwüsten' # (BécsiK. 175) (↑); 3. 1566 'ellök; leteper | abstoßen; niederwerfen' (NySz.) (↑); 4. 1608 'kiborít; önt | ausstürzen; schütten' # (NySz.); 5. 1773 '(embert, állatot) megöl, leterít | jn od. etw niederschlagen, töten' (Nsz.); 6. [főleg *el~*] 1774 'határoz | entscheiden' # (NSz.); 7. 1774 'bujtással szaporít, homlító (szőlészetben) | absenken (im Weinbau)' (NSz.) Sz: ~és 1330/ [HN.] '(fa)kivágás | Fällen' (MNy. 10: 40) (↑); 1833 'határozat | Entscheidung' (Nsz.) | ~etlen 1832 *döntetlen* <MN> 'kérdéses, eldöntetlen | fraglich, unentschieden' (Nsz.); 1860 'győzelmet egyik fél számára sem hozó (eredmény a sportban) | unentschieden (im Sport)' (Nsz.); 1896 <FN> 'döntetlen állás, eredmény (a sportban) | Unentschieden (im Sport)' (MSakkAlm. 1: 154) | ~ő 1789 *döntő* <FOLY MN-I IGENÉV> (Nsz.); 1842 <MN> 'alapvető, meghatározó | entscheidend' (Nsz.); 1903 <FN> 'versenynek v. versenysorozatnak az elsőséget eldöntő utolsó fordulója (a sportban) | Finale (im Sport)' (Bánhidi: Sportny. 224)

■ Származékszók. | ☐ A →*dől* 'süllyed; összeomlik' szóból keletkezett műveltető képzővel. A szó belseji *l ~ j* hangváltakozáshoz vö. →*fül*<sup>2</sup> : →*fojt*, →*gyűlik* : →*gyűjt* stb. A szó belseji *n* esetleg az *ont* (→*omlik*), →*bont* stb. hatására utal. ☐ A (N.) *döncöl* 'hintáztat, himbál; taszigál; (le)nyom; stb.' (1838: Tsz. *Denczelni* a.) valószínűleg a *dönt* gyakorító képzős származéka.

📖 EtSz. *dől* a.; TESz., *döncöl* a. is; Benkő: FiktI. 66, 173; EWUng. • Vö. *dől*

**dördít** → *dörög*

**dördül** → *dörög*

**dőre** A: 1064 *Dőre* (Szcenzi Molnár: Dict.); 1708 *Dőre* (Pápai Páriz: Dict.) J: 'ostoba; bolond | albern; wahnsinnig'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (kfn.) *tōre, tōr*, (kor. úfn.k.-ném.) *dore*, – ném. *Tor*: 'örült ember' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *dysig*; holl. (kholl.) *dōsich*; stb.: 'balga, oktalan']. Vö. még ném. *tōricht*, (kfn.) *tæreht*: 'együgyű, buta'. (△) A származtatás nehézsége az, hogy a magyarban nincsenek veláris alakok. Ez arra utalhat, hogy a hangrendi átcsapás talán már az átvételkor bekövetkezett.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 98; Mollay: NMÉR.; EWUng.

**dörej** → **dörög**

**dörgécse** × **A**: 1469 ? *gergecze* [szn.] (MNy. 57: 361); 1500 k. *dergecze* (TemGl. 67); 1544 *dörgeczet* [?✂] (Oklsz.); 1793–1797 *görgécse, görgöcse* (EtSz.); 1831 *dörgicse* (NSz.); 1862 *dörgécs* (CzF.); 1863 *dürgincz* (NSz.) **J**: 'egy fajta hal, durbinsc | Kaulbarsch (*Acerina cernua*)'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Egyes változatok szó belseji *n*-je bizonyára szervertlen járulékhang. (◡) Idetartozik: (N.) *dürge* 'egy fajta tüskés hátú, kis fürge hal' (1904: ÚMTsz.), ez valószínűleg elvonás a *dörgécse* szóból. – A népetimológiával keletkezett tulajdonnevek (vö. pl. 1211 *Dercuche* [szn.] (PRT. 10: 507), 1307/ *Dergesche* [hn.] (Györffy: ÁMTF. 1: 298); (†1092) 1399 *Derguche* [hn.] (Györffy: DHA. I: 282) stb.) a szó korai meglétét igazolhatják. (△⇒) A magyarból: szbhv. *grgeč* 'csapó sügér'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *durbinsc*

**dörgöl** → **dörzsöl**

**dörmög** → **dörmöl**

**dörmöl** × **A**: 1669 *dörmölödik* [sz.] (NySz.) **J**: **1.** 1669 'dörmög | brummen, nörgeln' (NySz.) (↑); **2.** 1833 'rágcsálva eszik | knabbern' (Kassai: Gyökerésző 1: 470)

**dörmög** **A**: 1763 *dörmögö* [sz.] (NSz.) **J**: 'brummog, morog | brummen, nörgeln' #

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) A *tő* a → *dörög*, → *dörömböz* stb. szócsaládjának tövével azonos. A végződés mindkét szó esetében gyakorító képző. (◡) A *dirmeg-dörmög* 'gyakran v. folyamatosan dörmög' ikerszó (1852: BpViszhang 1852. nov. 28.: 596) játszi szóalkotással keletkezett a *dörmög*-ből.

📖 EtSz. *dörmög* a.; TESz. *dörmög* a., *dirmeg-dörmög* a. is; EWUng. • Vö. *döröcköl, dörög, dörömböz, durmol*

**döröcköl** × **A**: 1415 ? *Derezkelews welg* [sz.] [hn.] (Oklsz.); 1565 *deretzköl* [sz.] (NySz.); 1566 meg *deretzköltéc* vólna (NySz.); 1570 *döretzkeli* (NySz.); 1647 *Drüczköl* (MNy. 7: 321); 1688 *döröcskölő* [✂] [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 396); 1708 *Dürötzkölöm* (Pápai Páriz: Dict. *Pilo* a.); 1747 *dürüszkölöstöl* [sz.] (MNy. 38: 57); 1833 *Türützköl* (Kassai: Gyökerésző 1: 418); NYJ. *gyürüčköl* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1565 'gyapjuszövetet tömörít, ványol | walken (Tuch)' (NySz.) (↑); **2.** 1566 'ver | prügeln' (NySz.) (↑); **3.** 1647 'gyúr, gyömöszöl; zúz (szőlőt) | stampfen; quetschen (Trauben)' (MNy. 7: 321) (↑)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | ☉ A relatív tő -sz (> -c) gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő a →*dörög*, →*dörömböz* stb. szócsaládjáéval lehet azonos. A végződés -*köl* gyakorító képző; vö. *fröcsköl* (→*fröcsög*), →*pöcköl* stb. A szó eleji t-s és gy-s változatok a →*tör*, ill. a →*gyűr*<sup>1</sup> hatására keletkezettek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dörmöl*, *dörög*, *dörömböz*, *dörzsöl*

**dörög** [1] **A:** 1257/ *Derges* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 475); 1489 *Devrgev* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1513 *meńdörgönel* (NagyszK. 68); 1519 *derghees* [sz.] (JordK. 432); 1533 *Mendörök* (Murm. 225.); 1538 *dewregnij* [sz.] (Pesti: Nomenclatura Q4); 1786 *dürögve* [sz.] (NSz.); NYJ. *dërög* (MTsz.) **J:** 1. 1257/ 'zúg, háborog | tosen' (Wenzel: ÁÚO. 7: 475) (↑); 2. 1489 ? 'erős hangon kiált, kiabál | (aus vollem Halse) schreien' (Oklsz.) (↑), 1536 'ua.' (Pesti: Fab. 10b); 3. 1513 'mennydörög | es donnert' # (NagyszK. 68) (↑); 4. 1585 'zörget; dörömböl | klopfen; poltern' (Cal. 269); 5. 1604 'dörmög | brummen' (Szenczi Molnár: Dict. *Múrmuro* a.); 6. 1784 'dübörög | dröhnen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 17); 7. 1793 '(löveg) elsütéskor erős hangot ad | donnern (von Geschützen)' # (Nsz.) **Sz:** **dörgölődik** 1533 'morgolódik | murren' (NySz.) | **dörgedelem** 1844 *dörgedelmes* [sz.] 'dörej | Donnern' (NSz.); 1876 'megrovás, feddés | Rüge' (Nsz.)

**dördül** **A:** 1532 *megh dördöle* (TihK. 374); 1592 *dördül* (Cisio H4a) **J:** 'dörögni kezd; hirtelen erős, dörgő hangot ad | zu donnern anfangen; erdröhnen, ertönen' #

**dördít** × **A:** 1565 *meg dörditi* (NySz.) **J:** 1. 1565 'okozza, hogy vmi dörögjön | donnern, dröhnen machen' (NySz.) (↑); 2. 1811 'kiált, rákiált, felkiált | zurufen, anschreien' (NSz.)

**dörren** **A:** 1796 *dörrent* (NSz.) **J:** 'megdördül, megzendül | erdröhnen, ertönen' #

**dörej** **A:** 1811 *dörej* (Nsz.) **J:** 'durranás, csattanás, dübörgés | Knall, Dröhnen' #

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ☉ A tő a →*dörmöl*, →*dörömböz* stb. szócsaládjának tövével azonos. A végzések különféle igeképzők.

■ A **dörej** származékszó. | ☉ A főleg hangutánzó igék tövéhez járuló -aj ~ -ej névszóképzővel keletkezett; vö. *moraj* (→*morog*), *röhej* (→*röhög*) stb.

📖 MNy. 8: 73; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dörmöl*, *döröcköl*, *dörömböz*, *durrog*, *dürög*, *görög*<sup>1</sup>, *mennydörög*

**dörömböl** → *dörömböz*

**dörömböz** × **A:** 1572 *dörömbözzetek* [✂] (MNy. 75: 505); 1573 *dërembeoz* (SZT.); 1584 *dörömbözzetec* (NySz.); NYJ. *dörömböz* (ÚMTsz.); *dörömbözik* [□] (ÚMTsz.) **J:** 'dörömböl | hämmern'

**dörömböl** **A:** 1645 *dörömbölés* [sz.] (NySz. 1: 524) **J:** 1. 1645 'dörmög | brummen' (NySz. 1: 524) (↑); 2. 1792 'erős, dörgő hangot kelt | hämmern' # (Baróti Szabó: Kisdedsz.); 3. 1840 'dorombol (macska) | spinnen (von der Katze)' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | ☉ A tő a →*dörmöl*, →*dörög* stb. szócsaládjának tövével azonos. A végződés mindkét szó esetében gyakorító képző.

📖 Grétsy: Szóhas. 101; TESz. *dörömböl* a.; EWUng. • Vö. *dorombol*, *dörmöl*, *döröcköl*, *dörög*

**dörren** → *dörög*

**dörzsöl** **A:** 1562 meg *törsölvén* [✂] [sz.] (NySz. 3: 762); 1616 ? *ghörzölödnek* [sz.] (NySz. 3: 762); 1638 *geörzeölte* (SzT.); 1756 *tor'zóltem* (NSz.); 1766 *dörsölgeted* [sz.] (NSz.); 1792 *Dörzsölni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *tözszöl* (ÚMTsz.); *dörzsöl* (Nyatl.) **J:** 'dörgöl, súrol | reiben' # **Sz:** ~**ődik** 1616 ? (NySz. 3: 762) (↑); 1784 *törsölödni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 74)

**dörgöl** **A:** 1577 k. megh ... *deorgélny* [sz.] (OrvK. 634); 1590 *dörgeli* (NySz.); NYJ. *dürgölnek* (ÚMTsz.) **J:** 'vmit vmihez nyomva, szorítva ide-oda mozgat | reiben' **Sz:** ~**ő(d)zik** 1759 *dörgölődzhessen* [sz.] (NSz.)

■ Belső keletkezésű szócsalád, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | (△) Valószínűleg származékszó a →*tör* 'porrá őröl' szóból. A szó eleji *t > d* zöngésüléshez vö. →*töm*, →*túr*<sup>1</sup> stb. A jelentések alakulásához vö. →*töröl*. – De az is lehetséges, hogy a szócsalád tagjai fiktív töből keletkezett származékszók. A tö feltehetőleg onomatopoeitikus eredetű, és összefügghet a →*döröcköl* tövével. A szavak a súrolás, csiszolás hangját adják vissza. Ennek a magyarázatnak azonban jelentéstani nehézségei vannak. – A *-szöl*, ill. *-göl* végződés gyakorító képző.

📖 EtSz.; MNy. 59: 159; TESz.; Benkő: Fiktl. 115, 035; EWUng. • Vö. *döröcköl*, *tör*

**dőzsöl** **A:** 1552 *défelneec*, *dősöltél* (Heltai: Dial. E6b, D2a); 1783 *dezsélést* [sz.] (NSz.); 1785 *désülöttek* (MNy. 12: 131) **J:** **1.** 1552 'mulatozik, tivornyázik; részegeskedik | zechen; dem Trunk ergeben sein' (Heltai: Dial. E6b, D2a) (↑); **2.** 1604 'lakomázik, vendégeskedik; sokat eszik | schmausen; viel essen' # (Szenczi Molnár: Dict. *Coëpulones* a.); **3.** 1820 'dúskál vmiben | in etw schwelgen, in Hülle und Fülle haben' # (Nsz.); **4.** 1833 'henyél; időt veszteget | faulzen; Zeit verträdeln' (TudGyűjt. 10: 77); **5.** 1860 'nevetve évődik; ingerkedik, kötekedik | sich necken; Streit suchen' (NSz.)

■ Német (szász E.) jövevénytiszó. | (⊖) Ném. (szász E.) *děžaln* 'larmáz(ik), zajong' [< ném. (kfn.) *diezen* 'hangosan zeng; zúg']. Vö. még ném. (frank.) *deischelen* 'zajt csap, neszez'. (△) A származtatást szótörténeti és szóföldrajzi érvek támasztják alá. A bizonyára eredeti magyar l. jelentés metonimikusan keletkezett a német jelentés alapján. – A (R.) *dőzs* 'mulató, tivornyázó <személy>' (1825: NSz.), 'dőzsölés, tivornya' (1880: NSz.) elvonás a *dőzsöl*-ből.

📖 Nyr. 27: 13; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

**drága** **A:** 1208/ *Daragam* [szN.] [lat. *-am* végződéssel] (VárReg. 331.); 1213/ *Deraga* [szN.] (VárReg. 154.); 1228 *Draga* [szN.] (Oklsz.); 1372 u./ *dragalatos* (JókK. 93); 1552 *drága* (Heltai: Dial. E4b); NYJ. *dërága* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1208/ ? 'nagyon kedves, szeretett | sehr lieb, geliebt' # (VárReg. 331.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 58); **2.** 1372 u./ 'értékes; költséges | wertvoll, teuer; kostspielig' # (JókK. 93) (↑) | <FN> **1.** 1570 'ínség, drágaság (ideje) | (Zeit der) Teuerung' (SzT.); **2.** 1778 'kényeskedő nő | affektierende Frau, Zierpuppe' (Nsz.); **3.** 1837 'nagyon kedves, szeretett személy | sehr liebe, geliebte Person' # (NSz.) **Sz:** ~**il** 1560 k. *dragalas* [sz.] 'becsül, értékel | schätzen' (GyöngySzt. 4367.); 1570 *Dragallotta* 'drágának vél | zu teuer finden' (SzT.) | **drágul** 1569 meg *dragulth* (MNy. 56: 262) | **drágít** 1611 *Buzadragitóc* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Dardanarii* a.)

■ Déli szláv vagy nyugati szláv jövevénytiszó. | (⊖) Szbhv. *drag*, *-a*, *-o*; szln. *drag*, *-a*, *-o*; cseh *drahý*, *-á*, *-é*; szlk. *drahý*, *-á*, *-é*; – öe. szl. *dragъ*, *-a*, *-o*; stb.: 'értékes, becses; kedves, szeretett' [szláv eredetű; vö. még lett *dārgs* 'drága, értékes; kedves, szeretett']. (⊗) Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megtalálhatók, de az ezekből való átvétel szláv hangtörténeti okok miatt kizárt. (⇒△) A magyarba a szláv melléknév nőnemű (vagy esetleg semleges nemű) alakja került

át. Az utóbbi esetében a szóvég alakulásához vö. →*csuda*, →*széna*. A főnévi 2. jelentés a fr. *précieux*, *-euse* 'nagy értékű; kényeskedő, modoros' hatására jött létre.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 160; TESz.; EWUng. • Vö. *drágakő*, *drágalátos*

**drágakő A:** 1518 k. *draga ... kꝛuekbꝛol* (PeerK. 34); 1604 *Dragakó* (Szenczi Molnár: Dict.)  
**J:** 'ékkő | Edelstein'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*drága* 'értékes' + →*kő* jelzői alárendelő összetétele. Keletkezésében különböző idegen nyelvi minták is közrejátszhattak; vö. szbhv. *dragi kamen*; lat. *lapis pretiosus*; stb.: 'drágakő'. ⊖ Korábbi megnevezése: 1416 u./<sup>2</sup> *dragalatoꝛ kouè* 'ua.' (MünchK. 20rb). Rokon értelmű megfelelője: 1416 u./<sup>2</sup> *nèmes kouèket* 'ua.' (MünchK. 20rb).

📖 MNy. 36: 263; TESz.; NyttudÉrt. 92: 40; EWUng. • Vö. *drága*, *kő*

**drágalátos A:** 1372 u./ *dragalatos* (JókK. 93); 1416 u./<sup>1</sup> *dragalatus* (BécsiK. 162); 1621 *Drágalátos* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** **1.** 1372 u./ 'értékes | kostbar' (JókK. 93) (↑); **2.** 1372 u./ 'kedves | lieb' (JókK. 58); **3.** 1416 u./<sup>1</sup> 'szép | schön' (BécsiK. 162) (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | ⊕ Az előtag a →*drága* 'értékes, becses, szeretett', az utótag az önálló szóként nem adatolt *látos* 'látni való, megtekintésre méltó' lehet. Az utótag keletkezésmódja tisztázatlan, talán a →*lát* származéka; a szóvégi *-s* melléknévképzőnek látszik.

📖 MNy. 36: 262; TESz.; EWUng. • Vö. *drága*, *lát*

**dragony** → *dragonyos*

**dragonyos** Δ **A:** 1583 *Dragonus* [SZN.] (Nyr. 89: 490); 1704 *dragonyos* (Nyr. 89: 490); 1753 *Draganosnak* (NSz.); 1768 *Draganyas* (SzT.) **J:** 'egy fajta lovas katona | Dragoner'

**dragony** Δ **A:** 1621 *dragonokkal* (Horváth M.: NEI.); 1644 *dragony* (Nyr. 89: 489); 1653 *dragánt* (SzT.); 1661 *draganyoknak* (SzT.); 1672–1674 *drágon* (Horváth M.: NEI.); 1757 *Daragony* (MNy. 7: 277) **J:** **1.** 1621 'egy fajta lovas katona | Dragoner' (Horváth M.: NEI.) (↑); **2.** 1789 k. 'lándzsa; hegyes tör | Lanze; spitzer Dolch' (Thaly: Adal. 2: 302); **3.** 1877 'vállszalag | Schulterbinde' (Nyr. 6: 88); **4.** 1893 'pánt a kabát hátán | Rückenspanne am Mantel' (PallasLex.)

■ A szócsalád alapja, a **dragony** vándorszó. | ⊖ Ném. (kor. úfn.) *dragon* 'egy fajta könnyű lőfegyver; gyalogos, ill. lovas katona'; fr. *dragon* '(tűzokádó) sárkány; gyalogos, ill. lovas katona', (R.) 'zászló'; ol. (R.) *dragone* 'dragonyos'; szbhv. *dragon* 'ua.; pánt a kabát hátán'; cseh *dragoun* 'dragonyos'; stb. Forrása a gör. *δράκων* 'sárkány'. A franciából terjedt el. ⊕ A magyarba német és olasz, esetleg francia közvetítéssel került át.

■ A **dragonyos** származékszó. | ⊕ A *dragony*-ból keletkezett *-s* melléknévképzővel; vö. *furmányos* (→*furmány*), *markotányos* (→*markotány*) stb.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik: (R.) *dragonér* 'könnyűlovas' (1648: ItK. 87: 194), amely a ném. *Dragoner* 'ua.' átvétele.

📖 EtSz.; TESz. *dragony* a.; EWUng. • Vö. *drákói*, *kígyótráng*, *tárkony*

**drákói A:** 1792 *Drakói* (Nsz.); 1860 *drákoi* (NSz.); 1876 *drákói* (NSz.) **J:** 'nagyon szigorú, könyörtelenül erélyes | drakonisch'

■ Származékszó egy latin tulajdonnévből. | ⊕ A lat. *Draco* [SZN.]-ből keletkezett [< gör. *Δράκων* [SZN.], az első, közmondásosan szigorú athéni törvénykönyv (Kr. e. 621) szerkesztőjének neve]. A végződés *-i* melléknévképző; vö. → *premontrei*. ⊗ Megfelelői: ang. *Draconian*, *Draconic*; fr. *draconien*; stb.: 'drákói, (nagyon) szigorú'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dragonyos*

**dráma A:** 1775 *Drammára* (Nsz.); 1789/ *Drámmák* (NSz.); 1791 *Dráma* (NSz.) **J:** 1. 1775 'színdarab; szomorújáték | Schauspiel; Tragödie' # (Nsz.) (↑); 2. 1830 'izgató, megrázó v. szomorú esemény | aufregendes, erschütterndes od. trauriges Geschehen' # (Nsz.) **Sz:** ~i 1803 *Drámai* (Nsz.)

**dramatizál A:** 1794 *Dramatizáltt* [sz.] (Nsz.); 1815 *drammatizált* [sz.] (NSz.); 1842 *drámatizálásban* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1794 'történetet, eseményt) párbeszédes formában megír; drámát ír | (ein Geschehnis, ein Ereignis) dialogisieren; ein Drama verfassen' (Nsz.) (↑); 2. 1815 'epikai művet színpadra alkalmaz | ein episches Werk für die Bühne bearbeiten' (NSz.) (↑); 3. 1972 'eltúloz, felnagyít | übertreiben' (ÉKsz.)

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *Drama*; ang. *drama*; fr. *drame*; ol. *dramma*; stb.: 'dráma'; – vö. lat. *drama* 'ua.' [< gör. *δρᾶμα* 'tett, cselekedet; tennivaló, kötelesség; üzlet; színpadi cselekmény'] | ném. *dramatisieren*; ang. *dramatize*; fr. *dramatiser*; ol. *drammatizzare* stb.: 'dramatizál'; az angolból és franciából terjedt el. ⊕ A magyarba német és olasz közvetítéssel került át. ⊖ Ugyanerre az etimonra mennek vissza: *dramaturgia* 'a drámára vonatkozó elméleti és gyakorlati ismeretek; drámaírás; stb.' (1793: NSz.); *dramaturg* 'a dramaturgia szakértője; színházi lektor; stb.' (1817: Nsz.); ezek leginkább a németből származnak; vö. ném. *Dramaturgie* 'dramaturgia', *Dramaturg* 'dramaturg'.

📖 TESz., *dramaturgia* a. is; EWUng. • Vö. *drasztikus*

**dramatizál** → *dráma*

**dránica × A:** 1732 *Dranyiczával* (SzT.); 1803 *Dránizta* (NSz.); 1836 *daránicza* (MNy. 38: 57); 1863 *Gránicza* (Krizsa [szerk.] Vadr. 500); NYJ. *dēránica* (Nyr. 32: 275); *dranica* (MTsz.); *granicz* (NéprÉrt. 1: 105) **J:** 'zsindegy | Schindel'

■ Román és ukrán jövevényszó. | ⊕ Rom. *draniță*, [végartikulussal] *dranița* 'nagyobb zsindegy' [az ukránból (↓)] és ukr. (N.) *δpанiця* 'zsindegy' [< ukr. *δpamu* 'nyúz' szóból]. ⊕ A románból való átvétel szövegi *a*-jához vö. → *áfonya*, → *cimbora* stb. A szó eleji *g*-s változathoz vö. → *darabont*, → *dörgécse* stb. ⊕ A kelet-magyarországi nyelvjárások szava.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 821; TESz.; EWUng.

**drapéria A:** 1790 *Drapperie* (NSz.); 1806/ *draperia* (Nsz.); 1835 *drapériák* (Nsz.) **J:** 1. 1790 'kifejező módon omló, redőzött kelme, lepel, ruha (a képzőművészetben) | ausdrucksvolle Gestaltung des Faltenwurfs bei Gewändern und anderen Stoffen (in den bildenden Künsten)' (NSz.) (↑); 2. 1835 'dúsan redőzött függöny; díszítő kárpit | reichlich gefalteter Vorhang; Ausschmückung' (Nsz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Draperie*; ang. *drapery*; fr. *draperie*; ol. *drapperia*; stb.: 'drapéria', a franciában és angolban 'kelmék, posztóárúk; stb.' jelentésben is. A franciából terjedt el [*< fr. draper*'kelmével bevon, beborít; redőkbe szed']. ⊕ A magyarba főleg német közvetítéssel került át. ⊕ A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye. Ma többnyire a 2. jelentése ismert.

📖 D. Éltés: FrSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *drapp*

**drapp** A: 1768 *Drap* (SzT.); 1844 *drapp* (Nsz.) J: <MN> 1768 'halványsárgás v. szürkésbarna (főleg ruhaszövet) | drappfarben' # (SzT.) (↑) | <FN> 1843 ? 'egy fajta posztó | Art Wollstoff' (NSz.), 1854 'ua.' (Heckenast: IdSzT.) – De vö. 1807/ *drappsín* 'drapp színű | drappfarbig' (SzT.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Nemzetközi szó. | ⊕ Vö. ném. *Drap* 'egy fajta gyapjuszövet'; ang. *drab* 'világossárga v. szürkésbarna színű; ilyen szövet'; fr. *drap* 'kelme, szövet; ponyva'. Forrása a lat. (kés.) *drappus* 'szövetdarab, rongy'. ⊕ A magyarba főleg német közvetítéssel került át. 2. Belső keletkezésű szó. | ⊕ A *drappsín* (↑) összetétel előtagjának önállósulása; az összetétel részfordítás a ném. *drappfarbig* 'szürkésbarna színű' alapján. Ezt a magyarázatot a *drappsín* számos korai adata támogatja. Főnévként elavult.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *drapéria, szín<sup>2</sup>, trádor*

**drasztikus** A: 1831 *drasticus* (Nsz.); 1850 *drasztikus* (Nsz.) J: 1. 1831 'agresszív, goromba (cselekvés, megnyilatkozás) | roh, gemein (Tat, Äußerung)' (Nsz.) (↑); 2. 1831 'kíméletlen, brutális (eszköz, gyógyszer) | rücksichtslos, brutal (Mittel)' (Nsz.); 3. 1843 'rendkívül nagy (fokú) | durchschlagend' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *drastisch*; ang. *drastic*; ol. *drastico*; stb.: 'drasztikus (elvont értelemben is)'. Vö. még lat. (tud.) *drasticus* 'nagyon hatásos (orvosság)' [*< gör. δραστικός* 'hatékony']. ⊕ 2. jelentésében a latinból, 1. jelentésében német közvetítésével került át a magyarba.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dráma*

**draszé** A: 1815 *dragéknak* (Nsz.); 1893 *draszé* (PallasLex.) J: 1. 1815 'csokoládé- v. cukormázzal bevont, finom töltelék tartalmzó cukorka | Dragée (Art Konfekt)' (Nsz.) (↑); 2. 1904 'cukrozott mandula | Zuckermandel' (Radó: IdSz.); 3. 1911 'csokoládé- v. cukormázzal bevont tableta | verzuckerte Arzneipille' (RévaiLex. 3: 105)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Dragée*; ang. *dragée*; fr. *dragée*; stb.: 'draszé'. A franciából terjedt el [*? < lat. tragemata* 'nyalánkság, csemege' < gör. *τραγήματα* [többes szám] 'csemege; gyümölcs']. ⊕ A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *trágya*

**dressz** Δ A: 1880 *dressben* (Bánhidi: Sportny. 224); 1893 *dressz* (PallasLex.); 1901 *dresze* (Nsz.) J: 1. 1880 'sportöltözet, mez | Sportkleidung' (Bánhidi: Sportny. 224) (↑); 2. 1881 'ruha, öltözet | Kleid, Kleidung' (Nsz.); 3. 1914 'fürdőruha | Badeanzug' (PestiH. 1914. júl. 12.: 50)

■ Angol jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | ⊕ Ang. *dress* 'öltözék, ruha; női ruha'; – vö. még ném. *Dreß* 'öltöny; sportruházat'. Az angolban a *dress* 'elkészít, megigazít;

felöltöztet; feldíszít' igéből keletkezett [< fr. *dresser* 'ua.' < lat. (vulg.) \**directiare* 'megigazít, (ki)egyenésít']. ⊕ A 3. jelentés a *fürdődressz* (1914: ↑) összetételből keletkezett önállósulással.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dirigál, dresszíroz*

**dresszíroz** Δ A: 1796 *dresszírozott* [sz.] (Nsz.); 1808 *Dresszérozni* [sz.] (NSz.); 1834 *dresszírozását* [sz.] (NSz.); 1851 *dresszírozott* [sz.] (NSz.) J: 1. 1796 'szigorú gyakoroltatással betanít, szoktat' (Nsz.) (↑); 2. 1847 'idomít | abrichten' (Nsz.); 3. 1989 'ételt) formára igazít | eine geeignete Form geben (Kochkunst)' (Nsz.)

**dresszúra** Δ A: 1835 *Dressur* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1852 *dresszurája* (Nsz.); 1884 *dresszúra* (Nsz.) J: 1. 1852 'idomítás | Abrichten' (Nsz.) (↑); 2. 1857 'szigorú nevelés | strenge Erziehung' (Nsz.)

■ Német jövevényszók. | ⊕ Ném. *dressieren* 'idomít; keményen kiképez' [< fr. *dresser* 'idomít; felszerel'] | ném. *Dressur* 'idomítás, kiképzés'. ⊕ Megfelelői: szbhv. *dresirati, dresura*; le. *trasować, tresura*; stb.: 'idomít, kiképez', 'idomítás, kiképzés'. ⊕ Mindkét szó az osztrák katonai nyelv közvetítésével került a magyarba. ⊕ A *dresszúra* szövégi *a*-ja latinositás eredménye.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *adresszíroz, dressz*

**dresszúra** → *dresszíroz*

**dribli** → *dribliz*

**dribliz** Δ A: 1899 *dribliz* (NytudÉrt. 93: 78) J: 'cselez(ve labdát vezet) (labdajátékban, különösen labdarúgásban) | dribbeln (im Fußballspiel)'

**dribli** Δ A: 1911 *dribli* (Bánhidi: Sportny. 224) J: 'labdavezetés | Dribbeln'

■ A szócsalád alapja, a **dribliz** nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *dribbeln*; ang. *dribble*; fr. *dribbler*; stb.: 'viszi a labdát, labdavezetés közben cselezget'. Az angolból terjedt el [< ang. *dribble* 'csepeg, cseppent' vagy holl. *dribbelen* 'toporog, totyog']. ⊕ A magyarba német közvetítéssel került át, esetleg angol közvetítéssel is.

■ A **dribli** valószínűleg elvonás. | ⊕ A *dribliz*-ből keletkezhetett. Vö. még (R.) *dribling* 'labdavezetés, cselezés' (1900: Bánhidi: Sportny. 224), amely a ném. *Dribbling* 'ua.' átvétele.

📖 TESz. *dribli* a.; EWUng. • Vö. *trébely*

**drogéria** A: 1854 *Droguerie* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSZT.); 1897 *drogeriák* (PallasLex.); 1904 *drogéria* (Radó: IdSz. *drogua* a.) J: 1. 1854 ? 'fűszer- és gyógynövényárúsító bolt | Gewürzwaren- und Drogenhandlung' (Heckenast: IdSZT.) (↑), 1901 'ua.' (Nsz.); 2. 1897 'gyógynövények, háztarási vegyszerek | Gewürze, Drogen, kosmetische Artikel' (PallasLex.) (↑); 3. 1904 'egészségügyi és kozmetikai cikkeket, vegyszereket stb. árúsító bolt | Laden für hygienische, kosmetische Artikel, Chemikalien usw.' (Radó: IdSz.)

**drogista** Δ A: 1854 *Droquist* [ɔ: *Droquist*] [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSZT.); 1885 *drogista* (Nsz.); 1888 *drogisták* (Nsz.) J: 'drogéria tulajdonosa v. alkalmazottja | Besitzer od. Angestellter einer Drogerie'

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *Drogerie* 'vegyiáru-kereskedés', (B.) 'ua.; illatszerbolt'; fr. *droguerie* 'festékáru, vegyszeráru, háztartási cikkek (boltja)'; le. *drogeria* 'illatszerbolt, drogéria'; stb. | ném. *Drogist* 'illatszer-kereskedő'; fr. *droguiste* 'ua.; vegyiáru-kereskedő'; le. *drogista* 'illatszer-elárúsító, vegyiáru-eladó, illatszerárus'; stb. A franciából terjedt el [< fr. *drogue* 'gyógynövény, vegyi anyagok' < aln. (kaln.) *droge* '(ki)szárad']. ⊕ A magyarba leginkább a németből került, latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng.

**drogista** → *drogéria*

**dromedár** A: 1619 *dromedarius* [lat. *-ius* végződéssel] (MNY. 79: 124); 1783 *Dromedár* (Nsz.); NYJ. *dromédár* (Nyr. 29: 431) J: 1. 1619 'egyipúpu teve | Dromedar' (MNY. 79: 124) (↑); 2. 1872 'idomtalan, nehézkes mozgású személy | Trampeltier (plumpe Person)' (Nsz.)

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. *Dromedar*; fr. *dromadaire*; ol. *dromedario*; szbhv. *dromedar*; szlk. *dromedár*; stb.: 'egyipúpu teve'. Vö. még lat. (k.) *dromedarius* 'ua.' [< lat. (k.) *dromas* '(gyorsan) futó' < gör. *δρομάς* 'ua.']. ⊕ A magyarba a latinból és a németből került át. ⊕ A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

**drót** A: 1532 *Droth, Drott* (Mollay: NMÉR.); 1644–1671/ *drót* (Kecskeméti W.: ÖtvK. 300); 1786 *darót* (NSz.); 1795 k. *dorót* (NSz.); 1833 k. *Drat* (NSz.); 1924 *derót* (Nsz.); NYJ. *dörót* (ÚMTsz.) J: 1. 1532 'fémhuzal | Draht' # (Mollay: NMÉR.) (↑); 2. 1864 'elektromos vezeték, kábel | elektrische Leitung, Kabel' (Nsz.); 3. 1879 'távíró | Telegraf' (Nyr. 8: 276); 4. 1915 'nem publikus értesülés, figyelmeztetés | Warnung, Wink (im Arg.)' (Nsz.) Sz: ~os 1679 *Drotos* <MN> (SzT.); 1831 *Drótos* 'dróttal javító, foltozó vándoriparos | Draht- oder Rastelbinder' (Kreszn.) | ~oz 1782 *drótozáson* [sz.] (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *drät, dröt* 'forgás, csavarás, sodrás; sodort fonál; fémhuzal', (kor. úfn. h.) *drot, drad* '(zsinórszerű) fémhuzal', – ném. *Draht* 'ua.; távirókészülék, telefon; stb.' [< ném. *drehen* 'csavar, sodor; cérnát sodor']. A fémhuzal készítése 14. századi találmány, Nürnbergben folyt először ilyen tevékenység. ⊕ Megfelelői: szbhv. *drot*; cseh *drát*; stb.: 'fémhuzal'. ⊕ A 3. jelentés vagy a németből származik, vagy a *drótposta* 'távíróberendezés; sürgöny' (1858: NSz.) összetételből keletkezett önállósulással. A 4. jelentés metonímia a 3. jelentés alapján. ⊕ Idetartozik: *dratva* 'bőr varrására szolgáló szurkos fonál' (1825: Bernolák: LexSl. 1: 499); ez a nyelvjárási szó a szlk. *dratva* 'ua.' átvétele.

📖 EtSz.; TESz., *dratva* a. is; EWUng.

**drukk** → *drukkol*

**drukker** → *drukkol*

**drukkol** A: 1866 *drukkol* (Bolond Miska 1866. dec. 30.: 206) J: 1. 1866 'szorít vkiért, vmiért | jmdm den Daumen drücken'; 2. 1877 'elosen, lopva távozik | sich drücken' (NSz.); 3.

1878 'izgul; szorong | aufgeregt sein; Angst haben' # (NSz.); **4.** 1914 'szurkol vkinek, biztat vkit (sportban) | aneifern (im Sport)' # (SportH. 1914. ápr. 27.: 4)

**drukk A:** 1869 *drukk* (Bolond Miska 1869. ápr. 4.: 50) **J:** 'szorongó izgalom, szurkolás | Angst, Druck'

**drukker A:** 1872 *drukkereknék* (LudasM. 1872. márc. 3.: 80) **J:** **1.** 1872 'vkiért, vmiért szorító személy | für jmdn den Daumen drückende Person' (LudasM. 1872. márc. 3.: 80) (↑); **2.** 1914 'szurkoló (sportban) | Anhänger, Fan (im Sport)' (SportH. 1914. ápr. 27.: 4)

■ A szócsalád **drukkol** és **drukk** tagja német jövevényszó. | (≡) Ném. *drücken* 'nyom; terhel; gondot okoz', *sich drücken* 'titokban távozik, eltűnik', (f.-ném.) *drucken* 'nyom; terhel; gondot okoz' [indoeurópai eredetű; vö. lett *traukt* 'ver, üt'; litv. *trukti* 'elszakad, megreped' stb.] | ném. *Druck* 'nyomás, szorítás; terhelés; szorultság'.

■ A **drukker** belső keletkezésű. | (⊕) Valószínűleg a ném. *Drucker* 'nyomdász' alaki hatására és a *drukkol* 1. jelentése alapján keletkezett. Hasonló sportnyelvi képződményhez vö. →*ziccer*.

📖 NyK. 53: 105; TESz.; EWUng.

**drusza A:** 1741 *druszájával* (NySz.); NYJ. *duruca* (NyF. 34: 77) **J:** **1.** 1741 'vkivel azonos keresztnevű személy | Namensbruder' (NySz.) (↑); **2.** 1799 'barát, cimborá | Freund' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Szláv hangalakja ellenére a szláv nyelvekből nem lehet kielégítően megmagyarázni. A 2. jelentés metafora. (⊕⇒) A szlk. *drusa* 'névrokon; barát' valószínűleg a magyarból származik.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 822; TESz.; EWUng.

**dúc<sup>1</sup> A:** 1631 ? Galamb *Gúczát* [✂] (EtSz. 2: 847); 1792 galamb *dúc* (MNY. 32: 317); 1800 *Dúttz* (Nsz.) **J:** **1.** 1792 'rendszerint oszlopon álló galambház | Taubenschlag' (MNY. 32: 317) (↑); **2.** 1820 'facövek, pecek | Speiler, Stift' (Nsz.); **3.** 1831 '(főleg alátámasztásra szolgáló) faoszlop | Strebe' (Nsz.) **Sz:** ~ol 1862 *duczol, dúczol* (CzF.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A nyelvújítás idején vált köznyelvi szóvá. A ma leginkább ismert 1. jelentés metonimikusan keletkezett a valószínűleg eredeti 3. jelentés alapján. (⊖) Valószínűleg idetartozik: *dúc* 'nyomódúc, klisé' (1893: PallasLex.), amely a nyomdászati szaknyelv tudatos szóalkotása. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *dúc* 'hátbaütés vagy hátbalökés' (1840: NSz.). (⊕) A →*dúc<sup>2</sup>* szóval való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**dúc<sup>2</sup> A:** 1708 *Dúttz* (Pápai Páriz: Dict.); 1801/ *Dutzra* (NSz.); 1809 *duttza* (Simai: VSzót. 6); 1816 *Durtz* (Gyarmathi: Voc.); NYJ. *dacc, dúcs* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1708 'gyürke; kinövés | Ranft; Auswuchs' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); **2.** 1828 'idegrostok halmaza, csomója | Ganglion' (Nsz.); **3.** 19. sz. vége 'egy fajta kalács | Art Kuchen' (ÚMTsz.)

■ Valószínűleg elvonás eredménye. | (⊕) Feltehetőleg a →*duzzad*-ból keletkezett. A *z > c* hangváltozás szokatlan. (⊕) A 2. jelentésben orvosi szakszó, az 1. és 3. jelentésben tájszó. (⊕) A →*dúc<sup>1</sup>* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; Bárczi: SzófSz.; Bárczi: Szók. 31; TESz.; EWUng. • Vö. *duci, durcás, duzzad*

**duci A:** 1786 *dutzi*-faros (NSz.); NYJ. *doci* faros (ÚMTsz.); *ducsi* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1786 'dundi, kövérkés (különösen gyermek v. nő) | dicklich, pummelig (besonders Kind oder Frau)' (NSz.) (↑) | <FN> **1.** 1839 'dundi, kövérkés személy (különösen gyermek v. nő) | dickliche, pummelige Person (besonders Kind oder Frau)' (MTsz.); **2.** 1898 'zsemle | Brötchen' (Dobos: DiákSz.); **3.** 1898 'elégtelen iskolai osztályzat | Note »ungenügend«' (Dobos: DiákSz.)

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A → *dúc*<sup>2</sup> 'gyürke, kinövés', ill. 'egy fajta kalács' szóból jött létre *-i* kicsinyítő képzővel. A megnevezés a kövér(kés) ember gömbölyűsége és a kenyér kerek vége közti hasonlóságon nyugodhat. A főnévi 2., 3. jelentés keletkezésében a hasonló hangalakú és jelentésű → *buci* analógiás hatásával számolhatunk. Ma leginkább melléknévként használatos. ⊖ A (N.) *duci* 'egy fajta (bélelt) kiskabát' (1873: Nyr. 2: 184) feltehetőleg jelentéskülönüléssel keletkezett a *duci* melléknévi és főnévi 1. jelentése alapján.

📖 Nyr. 62: 49; TESz. *duci*<sup>1</sup> a., *duci*<sup>2</sup> a. is; EWUng.

**dúd** → *dúdol*

**duda A:** 1086 ? *Duda* [sz.] (Györffy: DHA. I: 253); 1494 *dwdas* [sz.] [sz.] (MNy. 10: 40); 1590 k. *duda* (NySz.); 1713 *dúdás* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1086 ? 'börtömlőre szerelt sípokból álló egyszerű fúvóshangszer | Dudelsack' # (Györffy: DHA. I: 253) (↑), 1683 'ua.' (SzT.); **2.** 1590 k. '(becsmérlő kifejezésben) | (als Schimpfwort)' (NySz.) (↑); **3.** 1799 'síp; furulya | Pfeife; Hirtenflöte' (NyIrK. 4: 300); **4.** 1895 'tülök; trombita | Horn; Trompete' (Nyr. 24: 477); **5.** 1934 'éles hangot adó jelzőszerkezet | Hupe' # (NSz.); **6.** 1967/ ' (nagy) női mell (durva v. tréfás használatban) | (groÙe) weibliche Brust (vulgär oder scherzhaft)' (Gémes: KecskDiákSz. 21) **Sz:** ~s 1494 [sz.] (MNy. 10: 40) (↑); 1683 'az, aki a dudán játszik | Dudelsackpfeifer' (SzT.) | ~1 1713 *dúdálás* [sz.] (NySz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Szláv jövevényszó. | ⊕ Vö. szbhv. *duda* 'síp; furulya', (N.) *düde* [többes szám] 'duda'; szlk. (N.) *dudy* [többes szám] 'ua.'; or. (N.R.) *dydá* 'síp; furulya; duda'; stb. [onomatopoetikus eredetű]. Ezt a származtatást a szó hangutánzó jellegén kívül az is gyengíti, hogy a szláv nyelvekben általánosságban később jelenik meg, mint a magyarban. **2.** Belső keletkezésű, származékszó egy fiktív tóból. | ⊕ A tó a → *dúdol* szócsaládjának tövével azonos. A végződés feltehetőleg a folyamatos melléknévi igenév képzője. Ha ez a magyarázat helytálló, akkor a szláv nyelvek szava valószínűleg részben a magyarból származik.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A 2. jelentés tréfás metafora. A 3. jelentés esetleg a rom. (N.) *dúdă* 'síp' hatását mutatja. A 6. jelentés szemléleti alapja az egykori autódudák végén levő, labda alakú gumi nyomópárna lehet.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 163; TESz.; Hadrovics: UEISk. 198; EWUng. • Vö. *dúdol*

**dúdog** → *dúdol*

**dúdol A:** 1565 *Dúdoló* [✓] [sz.] (NySz.); 1585 *dudolok* (Cal. 520); 1669 *dudul* (MNy. 69: 420); 1770/ *dudalója* [sz.] (NSz.); 1736 *dúdolta* (SzT.) **J:** **1.** 1565 'csendesen dalol | leise vor sich hinsingen' # (NySz.) (↑); **2.** 1583 u. 'szellent | furzen' (Nyr. 12: 80); **3.** 1805 'vonít | jaulen' (NSz.); **4.** 1829 'egyhangúan zúg, bűg | brausen, sausen' (Nsz.)

**dúd** × A: 1585–1621 *Dudja, Tudgia* (Nyr. 17: 568) **J:** 'dallam | Melodie'

**dúdog** × **A**: 1707/ *dudogásárúl* [sz.] (NSz.); 1787 *dúdogsz* (NSz.) **J**: 'duruzsol; dörmög | summen; murren'

**dudorászik** **A**: 1791 *dudorászott* (NSz.); 1840 *dúdorászva* [sz.] (NSz.); 1906 *dúdorászik* [▽] (NyF. 32: 4) **J**: 'halkan, hosszan dúdol | summen, trillern' #

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ⊕ A szócsalád alapja a *dúdol* lehet. Ebben az esetben a végződés gyakorító képző, és a *dúd* a *dúdol*-ból lett elvonva. Azonban az sem zárható ki, hogy a *dúdol* a *dúd* igei származéka. – A *dúdog* és *dudorászik* gyakorító képzővel keletkezhetett a *dúdol* alapján. ⊖ Idetartoznak: *dúdol* 'dúdol' (1577: KolGl.), amely a *dúdol* palatális párja; *tutul* 'vonít, üvölt <főleg kutya>; dudál, tülköl; <szél> süvölt' (1832: Kreszn.), amely a hangutánzás síkján függ össze a *dúdol*-lal.

📖 EtSz.; TESz., *tutul* a. is; EWUng. • Vö. *duda*

**dudor** → *dudorog*

**dudorászik** → *dúdol*

**dudorít** → *dudorog*

**dudorodik** → *dudorog*

**dudorog** Δ [1] **A**: 1706 *dudorgottunk* (EWUng.); 1787 *dúdorog* (NySz.) **J**: 1. 1706 'guggol | kauern' (EWUng.) (↑); 2. 1787 'duzzad, puffad | schwellen' (NySz.) (↑)

**dudorodik** **A**: 1785 fel *dudorodott* [sz.] (MNy. 65: 234); 1808 *dudorodik* [▽] (NSz.); 1828 *dúdorodás* [sz.] (NSz.) **J**: 'púposodik, kiáll | hervorschwellen, herausstehen' #

**dudorít** Δ **A**: 1813 *dudoríttya* [t-j] (NSz.) **J**: 'dülleszt | hervorquellen machen'

**dudor** **A**: 1831 ? *dudor* (Kreszn.); 1833 *Dudor* (Szily: NyÚSz.) **J**: 'domborodás, duzzanat | Schwellung, Geschwulst' #

■ A szócsalád feltehető alapjai, az igék származékszók egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tő *-r* gyakorító képzővel keletkezett; vö. →*hever*, →*habar* stb. Az abszolút tő valószínűleg onomatopoeitikus eredetű, és összefügghet a →*dundi*, ill. a →*dúz* szócsaládjának tövével. A végzések *-g* gyakorító, *-dik* gyakorító-visszaható és *-ít* műveltető képző.

■ A **dudor** elvonás. | ⊕ Valószínűleg az igékből jött létre. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a *dudor* ugyancsak az abszolút tő származéka, amelynek végződése itt névszóképzőként szerepel. Hasonló funkcióhoz vö. →*fodor*. ⊖ Idetartozik: *düdorodik* 'kidagad, felpuffad' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.), amely valószínűleg hangrendi átcsapással keletkezett a *dudorodik*-ből.

📖 EtSz. *dudorodik* a.; TESz. *dudorodik* a.; Kylstra-Eml. 17, 23; EWUng. • Vö. *dundi*, *dúz*

**dudva** **A**: 1509 ? *Dwdw* [szN.] (OkISz.); 1542–1549 *dudvát* [✍] (RMKT. 2: 200); NYJ. *dudó* (MTsz.); *dudu* (Nyr. 31: 87) **J**: 1. 1542–1549 'gyom, gaz | Unkraut' (RMKT. 2: 200) (↑); 2. 1611 'tüskés bozót; gázos bozótos hely | Dorngestrüpp; Platz voll Unkraut, Dornstrauch'

(Szenczi Molnár: Dict.); **3.** 1797 ? '(főleg növényi) trágya; alom | (pflanzlicher) Dünger; Streu' (Nsz.), 1879 'ua.' (Nyr. 8: 516)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Egyes változatok végződése tisztázatlan. A nyelvújítás idején vált köznyelvi szóvá. A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. (⊕⇒) A magyarból: rom. (N.) *dudău* 'bürök; gyom, gaz'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

**duellál** → *duellum*

**duellum** Δ **A:** 1612 *duellumra* (EWUng.) **J:** 'párbaj | Duell'

**duellál** Δ **A:** 1789 *duellálván* [sz.] (Nsz.) **J:** 'párbajozik | duellieren'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *duellum* 'harc, háború', (k.) 'párbaj', (h.) 'ua.; per; vita(tkozás)' [< lat. *bellum*, (ólat.) *dvellum*: 'harc, háború', utóbbi tövébe népetimológiával a lat. *duo* 'kettő' számnevet értették bele] | lat. (k.h.) *duellare* 'párbajozik'. (≈) Megfelelői: ném. *Duell*, *duellieren*; ol. *duello*, *duellare*; stb.: 'párbaj', 'párbajozik'. (⊕) A *duellál* keletkezésében német hatással is számolhatunk, emellett szól a (R.) *duellíroz* 'párbajozik' (1795: NSz.) is; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz*; vö. még *duellizál* 'ua.' (1787: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *rebellis*

**duett** **A:** 1799/ *Duetto* (I.OK. 30: 255); 1809 *Duett* (Nsz.) **J:** 'két énekhangra (hangszeres kísérettel) v. két azonos hangszerre (a zongorát kivéve) írt zenedarab; az ilyen zenedarab előadási formája | Duett (Musikstück); Vortragsform eines Duetts'

**duó** **A:** 1842 *duokat* (Nsz.); 1884 *duóban* (Nsz.) **J:** **1.** 1842 'két különböző hangszerre (v. két zongorára) írt zenemű; az ilyen zeneművet előadó két művész | Duo (Musikstück); die beiden ein Duo spielenden Musiker' (Nsz.) (↑); **2.** 1865 'énekkettős | Zwiegesang' (Babos: KözhSzt.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Duett*, (R.) *duetto*; ang. *duet*; fr. *duetto*; ol. *duetto*; stb.: 'duett' | ném. *Duo*; ang. *duo*; fr. *duo*; ol. *duo*; stb.: 'duó'. Az olaszból terjedt el [< ol. *due*, (R.) *duo*: 'kettő' (lat. *duo* 'ua.')] | (⇒) A magyarba olasz és a német közvetítéssel került át.

📖 TESz., *duó* a. is; EWUng. • Vö. *dupla*, *tucat*

**dufál** × **A:** 1615 *dufálni* [sz.] (NySz.); NYJ. *duffál* (MTsz.) **J:** **1.** 1615 'döf, bökdös | (wiederholt) stechen' (NySz.) (↑); **2.** 1879 '(hátba) ütöget | (in den Rücken) puffen' (MTsz.); **3.** 1934 'zúz, tör (kendert) | Hanf brechen' (SzegFüz. 1: 300)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Hangalakja eredetileg a tompa ütődés, döngés hangját érzékeltethette, miként a →*bufa*. A végződés *-ál* gyakorító képző. (⊖) Ugyanebből a *töböl -l* gyakorító képzővel keletkezett a *dufol* 'bökdös; püföl' (1810–1820: NSz.). A *duff* 'az ütés hangját utánzó szó' (1844: NSz.), 'ütés' (1862: CzF.) és a *dufa* 'kendertörő' (1934: SzegFüz. 1: 300) elvonással keletkezett a *dufál*-ból.

📖 EtSz. *duf* a.; TESz.; EWUng.

**dug** **A:** 1372 u./ bel *dugak* (JókK. 68); 1519 *dagaꝝwlyad* be [sz.] (JordK. 232); 1664 *ki-gyukják* (NySz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'vmibe, vminek a belsejébe tesz | stecken' # (JókK. 68) (↑); **2.**

[ma főleg *el~*] 1585 'rejt | verstecken' # (Cal. 721); **3.** 1782 'titokban ad | jmdm etw zustecken' (Nsz.); **4.** 1791 '(állatot) töm | stopfen (Geflügel)' (Nsz.); **5.** 1974 'közösül (vkivel) | koitieren' (Jelenkor 1974. szept. 1.: 779) **Sz:** ~**asz** 1519 [sz.] (JordK. 232) (↑) | ~**aszol** 1519 (JordK. 232) (↑) | ~**dos** 1585 *dugdason* (Cal. 718) | ~**ó** 1585 Be *dugo* <FOLY MN-I IGENÉV> (Cal. 719); 1592 'palack szájának elzárására szolgáló tárgy | Pfropf' (Cisio G2b) | ~**ul** 1655 *bedugulások* [sz.] (NySz.) | ~**attyú** 1843 *dugatyú* (NSz.) | ~**vány** 1843 *Dugvány* (Szily: NyÚSz.) | ~**ványoz** 1877 *Dugványozás* [sz.] (NSz.) **R:** ~**ig** 1874 *Dugig* (Nyr. 3: 233)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (T.P.) *tokr-* 'töm, megtöm'; md. (E.M.) *tongo-* 'beledug'; finn *tunke-* 'belenyom; nyomul, hatol' [fgr. \**tunke-* 'belenyom, behatol, betöm, beledug']. ⊗ Hasonló hangalakú és jelentésű szavakhoz vö. török *tüy-* 'tompít, lecsizol; betöm, tömköd'; mong. *čigji-* 'betöm, tömköd, bedugaszol'; stb. ⊕ A szó eleji \**t* > *d* zöngésülés az ősmagyarban történhetett a szó belseji zöngés zárhang hatására; vö. →*dagad*, →*dob*<sup>1</sup> stb. A fgr. \**ηk* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*bog*, →*mag* stb. A szó eleji *gy* palatalizálódással keletkezett a *d*-ből. ⊕ Ótörök származtatása aligha valószínű.

📖 EtSz.; FUF. 26: 200; NyK. 64: 66; MSzFE.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.; Honti: NyÓtör. 13

**duhaj** **A:** 1869 *duhaj* (Nsz.) **J:** <FN> **1.** 1869 'kötekedő természetű, kicsapongó személy (rendszerint férfi) | ausschweifende Person (hauptsächlich Männer)' # (Nsz.) (↑); **2.** 1872 'tolvaj; zsvány | Dieb; Strauchdieb' (Nyr. 1: 136); **3.** 1882 'veszekedés; verekedés | Zänkerei; Schlägerei' (Nyr. 72: 193) | <MN> 1873 'féktelen; kicsapongó | ausgelassen; ausschweifend' # (Nyr. 2: 93) **Sz:** ~**kodik** 1881 *duhajkodik* (Nyr. 10: 380)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A tö összefügghet a →*dohog* tövével. A végződés *-aj* névszóképző; vö. →*zördiül* : *zörej*, →*robog* : *robaj* stb. A jelentések a veszekedő, kötekedő, féktelen emberek hangos, lármás viselkedése alapján függenek össze.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dohog*

**dukál** **A:** 1838 *Dukál* (Tsz.) **J:** **1.** 1838 'megillet vkit, jár neki | gebühren' (Tsz.) (↑); **2.** 1841 'illik | sich ziemen' (Nsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg olasz (É.) jövevényszó, feltehetőleg szerbhorvát közvetítéssel is. | ⊕ Vö. ol. *toccare*, (giul.) *tucá*, (isztr.) *tuká*, (rom.) *tukár*, *tukér*: 'megérint; illet vkit, vonatkozik vkire'; – vö. még szbhv. (dalm.) *tùkati* 'ua.'. Az olaszban bizonytalan, esetleg onomatopoeitikus eredetű. ⊕ A szó eleji *d*-hez vö. →*dörzsöl*, →*túr* stb. A 2. jelentés valószínűleg metonímia. ⊕ A latinból való származtatása aligha valószínű.

📖 TESz.; MNy. 83: 200; EWUng.

**dukát** † **A:** 1429 *Duccat* (MNY. 82: 512); 1429 *dukath* (Oklsz.) **J:** 'aranypénz | Dukaten(münze)'

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | ⊕ Ol. (vel.bol.) *ducàt*, (mil.) *ducàtt*, (rom.) *duchèt*, – ol. *ducato*: 'régie ezüst- v. aranyérme' [< ol. *duca* 'fejedelem; dózse']. Ezt az ezüst-, később aranyérmét az olasz városállamok fejedelmei, főleg a velencei dózsék verették. ⊗ Megfelelői: ném. *Dukaten*; cseh *dukát*; stb.: 'aranyérme'. Vö. még lat. (k.) *ducatus*, (h.) *ducat*, *ducato*, *ducatus* (*Hungaricus*): 'ua.'. ⊕ Ma már csupán történettudományi és történeti tárgyú művekben használatos. ⊕ A szó viszonya X. Konstantin bizánci császár *Δούκας* családnevéhez tisztázatlan.

📖 EPhK. 19: 859; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dózse*

**dukkóz A:** 1929 *dukkozás* [sz.] (SportH. 1929. júl. 22.: 6); 1939 *dukkóz* (NytudÉrt. 93: 92)  
**J:** 'vmit sűrített levegővel működő pisztoly segítségével, lakkfestéssel von be | mit Spritzlack überziehen'

■ Angol jövevényszó, magyar képzővel. | ⊕ Vö. ang. *duco, Duco* 'szórólakk, szórófesték' [< ang. (am.) *Duco* márkánév: ez a *Du Pont de Nemours and Company* cég nevéből alakult mozaikszó]. ⊕ A végződés -z igeképző. A találmányt Magyarországon 1925-ben szabadalmaztatták.

📖 Nyr. 91: 358; TESz.; EWUng. • Vö. *kompánia*

**dúl A:** 1358–1359 *Dulowpeturzewle* [sz.] [HN.] (MNY. 16: 37); 1456 k. *dulya* vala [*l-j*] (SermDom. 1: 34) **J:** 1. 1358–1359 ? 'pusztít; felfogat | verheeren, wüten; umstürzen' # (MNY. 16: 37) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 1: 34) (↑); 2. 1358–1359 ? 'fosztogat | plündern' (MNY. 16: 37) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 527); 3. 1548 'végrehajt; büntetésül lefoglal | vollziehen; pfänden' (MNY. 12: 181); 4. 1552 'megzavar (gondolkodást) | verwirren (Geist, Sinne)' (Heltai: Dial. I3a); 5. [főleg *fel~*] 1770/ ? 'lelkileg felzaklat | aus der Fassung bringen, verstören' # (NSz.), 1807 'ua.' (NSz.); 6. 1772 'haragos indulattal van; dül-fül | erzürnt sein; vor Wut schnauben' (Nsz.) **Sz:** ~ó 1358–1359 [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (MNY. 16: 37) (↑); 1590 'adószedő | Steuereinnehmer' (SzT.); 1792 'szolgabíró (a székelyeknél) | Stuhlrichter (im Szeklerland)' (Baróti Szabó: KisdedSz. *dülni* a.) | **dulakodik** 1583 *dulakodnak* vala (SzT.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Esetleges tőigeként a magyar szókészlet nagyon régi eleme lehet.  
⊕ Ótörökből való származtatása téves.

📖 TESz., *dulló* a. is; StUASuppl. 1: 68; EWUng. • Vö. *dül-fül, dúvad, tülekedik*

**dül-fül A:** 1519 *dwnak fwlnak* vala (JordK. 723); 1766/ *durfult* (NSz.); 1800 *dülly-fülly* [*l-j*] (Nsz.); NYJ. *dúj-fúj* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'mégében lázong, forrong | vor Wut schnauben'

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ A →*dül* 'pusztít, rombol' + →*fül<sup>2</sup>* 'fullad' összetétele; keletkezés módjához vö. →*csetlik-botlik*, →*fúr-farag* stb. A megnevezés arra utal, hogy a dühtől örjögő ember gyakran mindent felfogat maga körül, miközben szinte megfullad.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dül, fül<sup>2</sup>*

**duma** → *dumál*

**dumál A:** 1888 *Dumálni* [sz.] (Nsz.) **J:** 1. 1888 'beszél; fecseg, száját jártatja | reden; schwätzen' (Nsz.) (↑); 2. 1915 'magában zsörtölődik | nörgeln' (Nyr. 44: 87); 3. 1914 'mellébeszél, hazudik | lügen' (Nsz.)

**duma A:** 1897 *dumának* (Nyr. 26: 465) **J:** 1. 1897 'zálogcédulával való csalás | Schwindel mit dem Pfandschein' (Nyr. 26: 465) (↑); 2. 1913 'beszéd; fecsegés | Rede; Geschwätz' (Zolnay-Gedényi); 3. 1924 'hazugság | Lüge' (Szirmay: TolvSz.)

■ A szócsalád valószínű alapjai, a **duma** cigány jövevényszó. | ⊕ Cig. (balk.csehh.) *duma* 'hang; beszéd' [szláv eredetű; vö. blg. *ɔy<sup>ma</sup>* 'beszéd, szó; fecsegés; szöveg'; or. *ɔy<sup>ma</sup>* 'gondolat; (városi) tanács'; stb.].

■ A **dumál** valószínűleg származékszó. | ⊕ A *duma -l* képzős származéka lehet. Ám azzal is számolhatunk, hogy a szbhv. (N.) *dumati* 'beszél, fecseg' átvétele.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: *duma* 'orosz fejedelmi v. cári tanács; az orosz kétkamarás parlament alsóháza <1993-tól>' (1893: PallasLex.), amely az oroszból (↑) származik, és ma főleg a politikai kommunikáció szava.

📖 MNy. 23: 205; Kniezsa: SzlJsz. 628; TESz., *duma*<sup>1</sup> a. is; EWUng.

**dundi A:** 1786 *Dundi* (Nyr. 44: 209) **J:** 1. 1786 'együgyű; bárgyú | einfältig; blödsinnig' (Nyr. 44: 209) (↑); 2. 1833 'duci, pufók (főleg kisgyermek, nő) | pummelig (besonders Kleinkind, Frau)' # (Kassai: Gyökerésző 1: 457)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A tő összefügghet a →*dudorog* szócsaládjának tövével. A végződés *-i* kicsinyítő képző. A 2. jelentés lehet az eredeti, az 1. jelentés kialakulásához vö. →*hólyag* 'ostoba ember'. (⊖) Idetartoznak: *Duncsi* [ÁLLATN.] (1804: NSz.); *döndi* 'dundi, kövérkés, hájas' (1843: MTsz.); (N.) *döncsi, döndő, dundus*: 'ua.' (EtSz.), ezek részben hangrendi átcsapással keletkeztek. (⊕) A →*domó, döme* (→*tömzsi*) és →*duda* szavakkal való összefüggés aligha valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dudorog*

**dunaszt A:** 1879 *dunasztja* (Nsz.); 1901 *duncos* [sz.] (Nyr. 30: 541) **J:** 1. 1879 'sejtelem | (schwache) Ahnung' (Nsz.) (↑); 2. 1880 'befőtt | gedünstetes Obst' (NSz.); 3. 1912 'durva liszt, derce; korpa | Grobmehl; Kleie' (MNy. 8: 46); 4. 1895 'élelmiszer konzerválására alkalmazott) gőzölés, gőz | Dunst (als Konservierungsmittel)' (PallasLex.); 5. 1959 'párakötés | Dunstumschlag' (ÉrtSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (⊖) Ném., (au.) *Dunst* 'pára, kigőzölgés; halvány sejtelem; finom dara' [indoeurópai eredetű; vö. óind *dhvanisati* 'elpárolog, szétoszlik'; óe. szl. *duchъ* 'szellem; lehelet; fuvallat'; stb.]. Vö. még ném. *Dunstumschlag* 'párakötés, borogatás', (au.) *Dunstobst* 'befőtt'. (⊕) Az 5. jelentéshez vö. *dunasztkötés* 'párakötés, borogatás' (1901: SebMódsz. 592). (⊕) A szó a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *devla, dinstel, doh, szoba, tuja*

**dunya A:** 1458 *dwhna* (Oklsz.); 16. sz. eleje *Duhyna* [? ♂: *Duhnja*] (Radvánszky: Csal. 2: 8); 1604 *Dunha* (Szenczi Molnár: Dict.); 1611 *Donha* (Szenczi Molnár: Dict.); 1625 *Dugnáth* (MNy. 79: 512); 1635 *dunnahaj* (Oklsz.); 1673 *donyha* (NySz.); 1708 ? *dunyahatöltés* (NSz.); 1763 *Dunya* (NSz.); NYJ. *duná, dunnya* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1458 'tollal töltött meleg takaró | Federbett' # (Oklsz.) (↑); 2. 1943 'babapólya | Steckkissen' (ÚMTsz.)

■ Déli szláv vagy nyugati szláv jövevényszó. | (⊖) Szbhv. *dunja*, (R.) *duhna*, (N.) *dühnja*; szln. (N.) *dunja*; cseh *duchna*; szlk. *duchna*, (N.) *duchna*: 'dunya'; stb. [< szláv \**duchъ* 'lehelet, fuvallat']. Megfelelője a ném. (D.) *Tuchent* 'tollal töltött ágytakaró'. (⊕) A *dunya* alak hangátvetéssel keletkezett.

📖 NyK. 44: 350; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 164; TESz.; NyK. 69: 198; EWUng. • Vö. *doh*

**dunnyog A:** 1708 *Dunnogó* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Mūgīnor* a.); 1757 *dunyogó* [sz.] (MNy. 60: 225); 1777 *tunyogó* [sz.] (MNy. 60: 225); 1787 *dunnyogott* (Nsz.); 1825 *dunogni* [sz.] (NSz.); 1838 *Dummogni* [sz.] (Tsz.) **J:** 1. 1708 'morog; morgolódik | brummen; murren' (Pápai Páriz: Dict. *Mūgīnor* a.) (↑); 2. 1757 'az orrán át beszél | näseln' (MNy. 60: 225) (↑); 3. 1777 'dong (rovar) | summen (Insekten)' (Nsz.); 4. 1825 '(vmely hangszer) mélyen szól | tief tönen' (Nsz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ A tö összefügg a →*dong*-éval. A végződés -g gyakorító képző.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dong, dünnyög*

**duó** → *duett*

**dupla A:** 1515 *dupla* (OkI Sz.); 1595 *Dúpla* (SzT. *dupla-tafota* a.); 1692/ *Duflya* (SzT. *dupla-bársony* a.); 1708 *Dufla* (Pápai Páriz: Dict. *Tāphētum* a.) **J:** <MN> **1.** 1515 'finom, valódi | fein, echt' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1552 'kettős; kétszeres | doppelt; zweifach' # (Heltai: Dial. C4b); **3.** 1667 'ún. telt virágzat | voll <Blume, Blüte>' (Wagner: Phras. 3: 86); **4.** 1873 'nagy adagnyi <rövidital v. feketekávé> | groß <Portion, besoners Spirituosen oder Mokka>' (Nsz.) | <FN> **1.** 1821 'vminek a kétszerese | das Doppelte von etw' (Nsz.); **2.** 1845 'kétsövű puska | Doppelbüchse' (Nsz.); **3.** 1902 'legfinomabb búzaliszt | Auszugsmehl' (Nyr. 31: 107); **4.** 1947 'nagy adag feketekávé | großer Mokka' # (Nsz.) **Sz:** ~z [főleg meg~] 1651/ *Duplazzák* (Zrínyi: MM. 2: 29)

**duplum A:** 1613 *Dúplom* (SzT.); 1634 *Duplumot* (MNy. 80: 123); 1733 *Duplon* (MNy. 83: 125); 1780 *Dufflommal* (SzT.) **J:** <MN> 1613 'kettős; kétszeres | doppelt; zweifach' (SzT.) (↑) | <FN> **1.** 1634 'egy fajta adó | Art Steuer' (MNy. 80: 123) (↑); **2.** 1652 'vminek a kétszerese | das Doppelte von etw' (SzT.); **3.** 1733 'duplatallér | Doppeltaler' (MNy. 83: 125) (↑); **4.** 1810 'másodpéldány | Duplum' (Nsz.)

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *duplus, -a, -um* 'kettős, kétszeres', (k.) *duppla* 'aranyérme', (h.) *dup(p)la* 'vminek a kétszerese; kettős szövésű szövet' [indoeurópai eredetű; vö. óind *dvitā*; gör. *διπλόος*; stb.: 'kettős, kétszeres'] | lat. *duplum* 'vminek a kétszerese', (k.) 'kétszeres ár', (h.) 'másodpéldány'. ⊗ Megfelelői: ném. *doppelt*; ang. *double*; fr. *double*; stb.: 'kettős, kétszeres'; – ném. *Duplum* 'másolat, másodpéldány'. ⊕ A szó belseji *f*-hez vö. →*ciprus*. A *dupla* szó jelentései közül a melléknévi 2. jelentés az eredeti. A *duplum* ma csak a főnévi 4. jelentésében használatos. ~ A (R.) *toppel* 'kettős, kétszeres' (1544: OkI Sz.) a ném. (kfn.) *topel* 'ua.' átvétele.

📖 MNy. 6: 115; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *abajdoc, cérna, csimpolya, diploma, duett, duplet, flekk, pelenka, szimpla, tripla*

**duplet † A:** 1395 k. *dupleth* (BesztSzej. 687.) **J:** **1.** 1395 k. 'kettős szövet, dublé | Art Doppelgewebe' (BesztSzej. 687.) (↑); **2.** 1588 'drágakőutánzat | Edelsteinimitation' (SzT.)

■ Francia jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ⊕ Fr. *doublet*, (ófr.) *doblet*: 'egy fajta kettős szövet, dublé; egy fajta (védő)huzatként használt szövet; drágakőutánzat'; – ném. (R.) *duplet* 'drágakőutánzat'. A franciában a *doubler* 'kettős, kétszeres' szóból ered [< lat. *duplare* 'ua.']. Vö. még ném. (R.) *duppeltaffet* 'vastag, erős selyemszövet'. – Sokkal későbbi jövevényszóként ugyanarra az etimonra megy vissza: *dublé* 'kettős szövet, dublé' (1893: PallasLex.), 'nemesfémbevonatú fém' (1910: Kelemen B.: IdSz.); a fr. *doublé* 'ua.' szóból ered a ném. *Dublee* 'ua.', (R.) 'kettős szövet, dublé' közvetítésével.

📖 TESz. *dublé* a.; MNy. 83: 199; EWUng. • Vö. *dupla*

**duplum** → *dupla*

**durák** × **A**: 1863 *durákot* (Nsz.); NYJ. *tura* (MTsz.) **J**: **1.** 1863 'egy fajta (egyszerű) kártyajáték | Schafskopf (Art einfaches Kartenspiel)' (Nsz.); **2.** 1868 'a vesztes személy ebben a játékban | Verlierer in diesem Kartenspiel' (Ballagi M.: MNyTSz.); **3.** 1877 'ostoba, ügyefogyott személy | Dummkopf' (Nsz.)

■ Szlovák jövevényszó. | ⊕ Szlk. *durák* 'ostoba, tökfilkó; egy fajta kártyajáték' [< or. *dyrak* 'ostoba, tökfilkó', *dyraku* [többes szám] 'egy fajta kártyajáték']. Vö. még szbhv. (N.) *dūrāk*; le. (N.R.) *durak*; stb.: 'ua.; ennek a kártyajátéknak a vesztese'. ⊕ A *tura* változat a többes szám jeleként felfogott szóvégi *k* elhagyásával keletkezett; vö. →*csárda*, →*poltura* stb. ⊖ Ugyanerre az etimonra megy vissza a (R.) *durni* ~ *durnyi* 'egy fajta kártyajáték, durák' (1827/: NSz.), amely az ukr. *дурень* ~ *дурни* [többes szám] 'ua.; ostoba ember' átvétele. ⊖ A (N.) *túra* 'ász (kártyában)' (1902: Nyr. 31: 351) idetartozása tisztázatlan.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 164; TESz.; EWUng.

**duránci A**: 1560/ *duranciát* (MNy. 64: 351); 1564 *duránczai* barack [🔪] (NádLev. 216); 1585 *daranczay* Barackot (SzT.); 1590 *Durancza* szilva (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 45); 1763 *Durancz* (NSz.); 1796 *durántzky* (Nsz.); 1803 *duránci* (NSz.); 1806 *Durazzo* (NSz.); NYJ. *doránci*, *turánci* (ÚMTsz.) **J**: <FN> 1560/ 'nem magvaváló őszibarack, szilva | nichtsteinlösender Pfirsich, Pflaume' (MNy. 64: 351) (↑) | <MN> 1564 'nem magvaváló (őszibarack, szilva) | nichtsteinlösend (Pfirsich, Pflaume)' (NádLev. 216) (↑)

■ Vándorszó. | ⊕ Fr. *pêche duracine* 'nem magvaváló őszibarack'; ol. *pesca duracina* 'ua.'; cseh *durance*, *durancie* 'nem magvaváló szilva'; szlk. *duranzia* 'ua.' stb. Vö. még lat. (h.) *durancia pruna* 'ua.'. Forrása a lat. *duracinus* 'kemény húsú v. kemény bőrű gyümölcs' [< lat. *durus* 'kemény' + *acinus* 'bogyó']. Az albániai Durrës város olasz *Durazzo* nevével való összekapcsolás népetimológián alapul. ⊕ A magyarba különböző nyelvekből került át. A változatok sokfélesége részben népetimológiával magyarázható, részben abból fakad, hogy a szóvégi *-i*-t képzőnek tekintve elhagyták.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *nekidurál*

**durbincs A**: 1799 *Durbants* (Nsz.); 1887 *durbincs* (Herman: HalK. 3) **J**: 'egy fajta hal | Kaulbarsch'

■ Valószínűleg hangrendi átcsapás. | ⊕ A →*dörgécse* egyes változataiból keletkezhetett. A magyarázat legfőbb nehézsége a hangrendi átcsapás veláris iránya. ⊖ Tisztázatlan idetartozású a (R.) *durbancs* 'egy fajta borszőlő' (1839: TudGyűjt. 12: 24). ⊕ Valószínűleg nem tartozik ide a (R.) *durbancs* 'csatlós, kísérő' (1616: NySz.).

📖 EtSz. 1., 3., 4. *durbancs* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *dörgécse*

**durca** → *durcás*

**durcás A**: 1633–1634 *durczaskodasnak* [sz.] (NySz.); 1669 *durczás* (NySz.); 1723 *dürczas* (NySz.) **J**: **1.** 1633–1634 'duzzogva dacoskodó | trotzig' (NySz.) (↑); **2.** 1669 ? 'makacs, konok | hartnäckig' (NySz.) (↑), 1788 'ua.' (Nsz.) **Sz**: ~**kodik** 1633–1634 [sz.] (NySz.) (↑)

**durca** × **A**: 1757 *durcza* (NSz.) **J**: <MN> 1757 'dacos; makacs | trotzig; hartnäckig' (NSz.) (↑) | <FN> **1.** 1792 'engedetlenség; makacsság | Ungehorsam; Starrsinn' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); **2.** 1839 'kenyér gyürkéje | Anschnitt bzw. Endstück des Brotes' (MTsz.)

■ A szócsalád alapja, a **durcás** belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (△) Az alapszó a →*dúc*<sup>2</sup> 'gyürke; kinövés' lehet, a végződés -s melléknévképző. A szó belseji *rc* elhasonulással keletkezett egy korábbi hosszú szó belseji *cc*-ből. Az eredeti jelentése konkrét lehetett, és feltehetőleg a makacsság, az ellenállás testi jellemzőire utal: az erősen kiálló, előreugró arcra, állra, ill. ádámcsutkára. Hasonló jelentésösszefüggéshez vö. *begyes*(→*begy*), →*gőgös* stb.

■ A **durca** valószínűleg elvonás. | (△) A *durcás*-ból keletkezhetett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (∞) Tisztázatlan idetartozású a *durca* 'egy fajta pázsitfű, rizsfű' (1807: MagyFűvészk. 102).

📖 MNy. 22: 211; EtSz.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dúc*<sup>2</sup>

**durmol** A: 1870 *durmoló* [sz.] (Nsz.) J: 1. 1870 'dorombol (macska) | spinnen (Katze)' (Nsz.) (↑); 2. 1872/ 'duruzsol | surren' (NSz.); 3. 1900 'alszik; szundikál | schlafen; schlummern' (MNy. 27: 238)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A *tő* a →*durrog* szócsaládjának és a →*duruzsol*-nak a tövével azonos. A végződés gyakorító képző. A legismertebb 3. jelentés metonímiával keletkezett, elterjedését a ném. *durmen, dürmen, dormen* 'alszik' argóbeli szó is segíthette.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dorombol, dörmöl, durrog, duruzsol*

**durran** → *durrog*

**durrant** → *durrog*

**durrog** [1] A: 1327 ? *Durgo* [sz.] [szn.] (AnjOkm. 2: 314); 1354 ? *Dorgo* [sz.] [szn.] (AnjOkm. 6: 209); 1651/ *durog* (Zrínyi: MM. 1: 67); 1720 k. *durgása* [sz.] (NSz.); 1760 *durrogó* [sz.] (NSz.); 1777 *durrogással* [sz.] (NSz.); 1798 *duragása* [sz.] (NSz.); 1820 *Durrongás* [sz.] (NSz.); NYJ. *durjog* (MTsz.) J: 1. 1651/ 'dörög; többszörösen erős, mély v. csattanó hangot ad | böllern; knallern' # (Zrínyi: MM. 1: 67) (↑); 2. 1760 'mennydörög | es donnert' (NSz.) (↑); 3. 1763 'vkire kiabál | anschreien' (NSz.); 4. 1820 'lövöldöz | herumschießen' (NSz.) (↑)

**durran** A: 1760 meg *dorrannak* (NySz.); 1775 *durranás* [sz.] (Nsz.); 1799 *durranik* [□] (Nsz.) J: 1. 1760 'dörögni kezd | es donnert' (NySz.) (↑); 2. 1775 'egyszeri erős, mély v. csattanó hangot ad | knallen, puffen' #; 3. 1874 'csattanóval végződik (történet) | mit einem Knalleffekt enden (Geschichte)'

**durrant** A: 1779 *durrantva* [sz.] (Nsz.); 1833 *Durantani* [sz.] (Dank.); NYJ. *durjant* (ÚMTsz.) J: 1. 1779 'egyszeri erős, mély v. csattanó hangot ad | puffen' (Nsz.) (↑); 2. 1782 'szellent | furzen' (Nsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) A *tő* a →*durmol* és →*duruzsol* tövével azonos. A végzések különféle igeképzők. (∞) A *durr* 'ostorpattogást, robbanást stb. kifejező hangutánzó szó' (1782: Nsz.), *durr* 'csattanás, robbanás (hangja)' (1786: Nsz.) valószínűleg elvonás az igékből, de nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy ez a szó tulajdonképpen a *dérdúr* (→*dérrel-dúrral*) ikerszó utótagjával azonos.

📖 MNy. 23: 129; EtSz.; SzegFüz. 3: 145; TESz.; EWUng. • Vö. *dérrel-dúrral, dörög, durmol, duruzsol*

**duruzsol** A: 1814 *duru'solva* [sz.] (MNY. 70: 97); 1853 *durúzsolva* [sz.] (NSz.) J: 1. 1814 'morog | murren' (MNY. 70: 97) (↑); 2. 1853 'egyhangú, mély színezetű hangot ad; zsongító hangon hosszan beszél | surren; murmeln' # (NSz.) (↑); 3. 1862 'dorombol (macska) | spinnen (Katze)' (Nsz.); 4. 1877 'zümmög | summen' (Nsz.); 5. 1885 'halkan dúdolgat | leise vor sich hinsingen' (Nyr. 14: 235)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ A tő a →*durmol*-nak és a →*durrog* szócsaládjának tövével azonos. A végződés gyakorító képző. ⊖ Idetartozik a (N.) *dürüzsöl* 'surrog, zümmög; zsongítóan beszél, mormol' (ÚMTsz.), amely a *duruzsol* palatális párja.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dorombol, durmol, durrog*

**durva** A: 1588 *durva* (SzT.); 1688 *dúrva* (SzT.) J: 1. 1588 'tapintásra érdes, kemény, rücskös (felület, anyag) | grob, rauh (Oberfläche, Material)' # (SzT.) (↑); 2. 1724 ? 'goromba, bárdolatlan | ungebildet, barsch' # (Nyr. 38: 258), 1738 'ua.' (Mikes: TLev. 170); 3. 1773 'erős, éles (hang, fény) | stark (Licht), schrill (Ton)' (Nsz.); 4. 1775 '(bántóan) nagy fokú | unmäßig' (Nsz.); 5. 1784 'elnagyolt (tárgy, dolog) | vereinfacht (Darstellung), oberflächlich (Ding)' (Nsz.); 6. 1805 'vaskos, trágár (kifejezés, szó) | derb, vulgär (Wort, Ausdruck)' (Nsz.); 7. 1999 '(állítmányként:) megdöbentő | (als Prädikat:) bestürzend, verblüffend' (Nsz.) Sz: ~**skodik** 1748 *durváskodot* (NySz.) | **durvul** 1766 *durvulna* (NSz.) | **durvít** 1784 *durvítani* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 17)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az 1., konkrét jelentésből a többi absztrakt irányú változással keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

**dús** A: 1519 k. *dusnak* (DebrK. 212); 1527 *dwzfaa* (ÉrdyK. 395); 1566 *dúsoknac* (Heltai: Fab. 32) J: <FN> 1. 1519 k. 'szenátor; oligarcha | Senator; Oligarch' (DebrK. 212) (↑); 2. 1527 'dózse | Doge' (ÉrdyK. 395) (↑); 3. 1566 'gazdag ember | Reicher' (Heltai: Fab. 32) (↑) | <MN> 1. 1527 'gazdag, bővelkedő | reich' # (ÉrdyK. 447); 2. 1824 'buján nőtt | üppig' # (NSz.) Sz: ~**ít** 1838 *Dúsít* (Tzs.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊖ Ol. (mil.) *dòs*, (rom.) *dòs*, (gen.) *duxe* [x = ž], (R. vel.) *doxe*, *dófe*, – ol. *doge*: 'az egykori velencei és genovai köztársaság választott államfője' [eredetéhez vö. →*dózse*]. ⊕ A magyarba átkerült alak a \**duž* volt. A végződéshez vö. →*pajzs*, →*rizs* stb. A szóvégi *s* későbbi zöngétlenedéssel alakult ki. A főnévi 2. jelentés lehetett az eredeti, a többi jelentést a dózsék gazdagsága magyarázza.

📖 TESz.; NyK. 85: 209; EWUng. • Vö. *dózse*

**duska** Δ A: 1522 ? *Dwska* [SZN.] (MNYTK. 86: 65); 1552 *duskat* (Heltai: Dial. C1b); 1748 *tuskázásra* [sz.] (NySz.) J: <FN> 1. 1552 'vkinek az üdvözlésére, egészségére üritett pohár | Willkommenstrunk' (Heltai: Dial. C1b) (↑); 2. 1583 'az itálnak egy hajtásra való kiívása | Austrinken des Bechers mit einem Zuge' (NySz.); 3. 1611 'üdvözlő serleg, billikom | Willkomm (Pokal)' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. 1784 'dáridó, tivornya | Sauferei, Gezeche' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 19); 5. 1838 'áldomás | Kauftrunk' (Tsz.) | <MN> 1. 1816 'gazdag; dús | reich; üppig' (Nsz.); 2. 1841 'tivornyázó | zechend' (NSz.) Sz: ~**skodik** 1723 *duskáskodott* 'tivornyázik, dáridózik | zechen' (NySz.)

■ Szláv, esetleg szlovén jövevényszó. | ⊖ Szln. *dušek*, (N.) *dúška* 'lélegzetvétel; hörpintés, korty'; – szbhv. *dušak* 'ua.'; szlk. *dúšok* 'korty'; stb. [*<* szláv \**duchъ* 'lélegzet, lehelet']. ⊕

Valószínűleg a főnévi 2. jelentés az eredeti. A főnévi 4. jelentés és a melléknévi 2. jelentés a *duskáskodik* (↑) származék alapján jöhetett létre. A melléknévi 1. jelentés keletkezésében a →*dús* és →*dúskál* játszott közre.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 629; TESz.; EWUng. • Vö. *doh*, *dúskál*

**dúskál** A: 1650 k. *duskálást* [sz.] (MNY. 42: 77); 1799 *dufzkálni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Wühlen* a.); 1804 *dúskállásig* [sz.] (NSz.); NYJ. *tuszkál* (MTsz.) J: 1. 1650 k. 'mulatozik | zechen' (MNY. 42: 77) (↑); 2. 1700 'vminek bővében van | schwelgen' # (NSz.); 3. 1784 'iddogál | gemächlich trinken' (Baróti Szabó: *Kisedesz.* 19); 4. 1799 'turkál; finnyáskodik | wühlen; wählerisch tun' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Wühlen* a.) (↑)

■ Származékszó. | ⊕ A →*duska* 'érkező üdvözlésére ürített pohár' szóból keletkezett *-l* igeképzővel. Később a szót téves tagolás következtében a →*dús* szó *-kál* igeképzős származékaként értelmezték. A 2. jelentés a →*dús* hatására jöhetett létre.

📖 Horger: MSzav. 42; EtSz.; TESz.; NéprNytud. 24–5: 129; EWUng. • Vö. *duska*

**dusnok** † A: [1193–1196/] *Dussunc* [ɔ: *Dussnuc*] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 423); 1211 ? *Dosnuch* [SZN.] (Oklsz.); 1215/ *Dufunic* [HN.] (VárReg. 274.); 1222/ *dufinicos* [lat. *-os* végződéssel] (VárReg. 229.); 1225 *Dusnuc* [HN.] (Oklsz.); 1338 *Dusnok* [HN.] (Oklsz.); 1375 *doznicorum* [lat. *-orum* végződéssel] (Oklsz.) J: 'az egyháznak hagyományozott szolga, akinek kötelessége volt egykori ura lelkéért bizonyos szolgáltatásokat teljesíteni | ein der Kirche vermachter Knecht, der für die Seele seines ehemaligen Herren gewisse Dienste leisten mußte'

■ Cseh jövevénytyszó. | ⊖ Cseh (R.) *dušník* 'az egyháznak hagyományozott szolga' [< cseh (R.) *dušě* 'lélek']. ⊕ A →*torló* szinonimájaként használták.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 244; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 165; TESz.; EWUng. • Vö. *doh*

**dutka** Δ A: 1545 *dutka* (Oklsz.); 1885 *dutkó* (Nyr. 14: 47) J: 1. 1545 'kis értékű pénzérme | eine Münze von minderem Wert' (Oklsz.) (↑); 2. 1885 'négykrajcáros | Vierkreuzerstück' (Nyr. 14: 47) (↑)

■ Lengyel jövevénytyszó. | ⊖ Le. (R.) *dudek*, *dudka* [birtokos eset] 'három garast érő lengyel pénzérme' [< le. *dudek* 'búbos banka']. Vö. még cseh (R.) *dudek* 'régilengyel pénzérme'; szlk. *dudok* 'búbos banka', (R.) 'pézn'. A pénzérmet a rajta levő sasos lengyel címer alapján nevezték el trefásan búbos bankának. ⊖ Ugyanerre az etimonra mennek vissza: 1659 *Dudich*, 1674 *Duttich*: 'lengyel garas' (MNY. 82: 512), amelyek külön átvételként a németből származnak; vö. ném. (R.) *düttchen* 'régilengyel pénzérme'. Idetartozik még: *dutka* 'búbos banka' (1604: Szenczi Molnár: *Dict. Epops* a.), ez a szlovákból (↑) került át.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 166; TESz.; Kiss J.: Mad. 221; EWUng.

**dutyi** → *dutyán*

**dutyán** × A: 1646 *dutyánokat* (Nyr. 71: 38); 1854 *dutytyány* (Nsz.) J: 1. 1646 'török kereskedő sátra | Zelt eines türkischen Kaufmanns' (Nyr. 71: 38) (↑); 2. 1703 'kis, sötét kamra | kleiner dunkler Raum' (NéNy. 7: 56); 3. 1743 'magtár | Getreidespeicher' (Nyr. 76: 395); 4. 1854 'lacikonyha | Garküche auf Märkten' (Nsz.) (↑)

**dutyi A:** 1849 *dutyi* (Nsz.) **J:** 'börtön, fogház | Kittchen'

■ A szócsalád alapja, a **duttyán** szerbhorvát jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *dućan* 'bolt; bódé' [< oszm. *dükân*, (N.) *dukkân*: 'ua.' < újperzsa *dukân* 'bolt; műhely' < arab *dukkân* 'kis emelvény, dobogó']. ⊕ Megfelelői: blg. (R.) *дюкян* 'bolt; bódé'; or. (N.) *дyxán* 'krími vagy kaukázusi falusi kocsmá'; stb. ⊕ A szó belseji *ty* nyúlással keletkezett; a szbhv. *ć* > m. *ty* megfeleléshez vö. →*gatya*, →*kútya* stb.

■ A **dutyi** szórövidülés eredménye. | ⊕ A *duttyán*-ból keletkezett *-i* kicsinyítő képzővel.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzIJs. 166; TESz., *dutyi* a. is; Kakuk: ÉIOsm. 133; EWUng.

**duvad** × **A:** 1780 *duvad* (NyF. 50: 29); 1861 *duhadni* [sz.] (MNysz. 6: 321) **J:** **1.** 1780 'hézagon átnyomódik; kitolul | sich durch eine Lücke drängen; gedrängt werden' (NyF. 50: 29) (↑); **2.** 1861 'leomlik; lemállik | abfallen; abbröckeln' (MNysz. 6: 371)

**duvaszt** × **A:** 1784 *duvafztani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 19) **J:** **1.** 1784 'hézagon átnyom | durch eine Lücke drängen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 19) (↑); **2.** 1816 'héjából kivesz; lehántol | aushülsen; abschälen' (Gyarmathi: Voc. 97); **3.** 1888 'leomlaszt, lebont, ledönt | umwerfen, umreißen' (NSz.)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A →*guvad*-ból keletkezett. A szó eleji *g* > *d* hangváltozást a →*duzzad* analógiás hatása is támogathatta. ⊖ Tisztázatlan idetartozású a (R.) *gyuvatlankodás* 'mértéktelen evés' (1649: NySz. *nyers* a.); idetartozása mellett szólhat a (N.) *duvadtig* 'torkig', tkp. 'kitolulásig <eszik>' (MTsz.). ⊕ Onomatopoetikus magyarázata aligha valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *guvad*

**dúvad A:** 1856 *dúvad* (Nsz.) **J:** **1.** 1856 'veszélyes vadállat | Raubwild' (Nsz.) (↑); **2.** 1922 'gátlástalan, durva, erőszakos ember | aggressiver Mensch' (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással létrehozott összetett szó. | ⊕ A *dú* 'pusztító; rabló' + →*vad* 'vadállat' jelzős alárendelő összetétele. Az előtag elvonás lehet a →*dúl*-ból. A *dú*- csak régi összetételekben adatható: *dúméh* 'rablóméh' (1822/: Kreszn.); *dúhajó* 'kalózhajó' (1844: Tzs.); stb. ⊕ Nyelvújítási szó.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 207; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dúl*, *vad*

**duvaszt** → *duvad*

**dúz** × **A:** 1647 *duzá* (NySz.); 1736 *feldúzza* (MonÍrók. 11: 357) **J:** **1.** 1647 'felhúzza {az orrát} | rümpfen {die Nase}' (NySz.) (↑); **2.** 1784 'haragszik; dúl-fúl | zornig sein; schäumen vor Wut' (Baróti Szabó: KisdedSz. 19); **3.** 1808 'duzzad | (an)schwellen, sich vergrößern' (Sándor I.: Toldalék)

**duzzog A:** 1697/ *duzzogva* [sz.] (MNY. 79: 125); 1830 e. *duzzongva* [sz.] (NSz.); 1839 *duzzongó* [sz.] (NSz.); 1862 *duzzagott* (NSz.) **J:** **1.** 1697/ 'csendesesen morgolódik; durcáskodik | leise murren; schmollen' # (MNY. 79: 125) (↑); **2.** 1808 'duzzad | (an)schwellen' (Sándor I.: Toldalék *Dúzni* a.)

■ A szócsalád alapja, a **dúz** valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Feltehetőleg a kitüremkedés, duzzadás kifejezésére keletkezhetett. A *tő* a →*duzzad* szócsaládjáéval lehet azonos. Az elsődlegesnek tűnő 3. jelentés szótörténeti adatainál sokkal korábbi lehet, így a *dúz* akár a →*duzzad* szócsalád alapszava is lehet.

■ A **duzzog** származékszó. | ☉ A *dúz*-ból keletkezett gyakorító képzővel. A 2. jelentés lehet az eredeti. ☹ Idetartozik a (R.) *duzzaszkodik* 'mérgeződik' (1750: Wagner: Phras. *Stomachor* a.)  
📖 MNy. 22: 210; TESz. *duzzog* a., *duzzad* a. is; EWUng. • Vö. *dudorog*, *duzzad*

**duzmad** → *duzzad*

**duzzad** A: 1508 meg *duzzadanak* (DöbrK. 431); 1611 *Durzatt* [*d-t*] [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1796 *dúzzad* (NSz.) J: 1. 1508 'haragra gerjed | in Zorn geraten' (DöbrK. 431) (↑); 2. 1519 'terjedelmében növekszik, dagad, árad | (an)schwellen, sich vergrößern' # (JordK. 158); 3. 1784 'felfuvalkodik | sich aufblasen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 18); 4. 1789 '⟨érzelem⟩ egyre növekszik | wachsen ⟨Gefühl, Lust⟩' (Nsz.); 5. [*kedve ~*] 1792 'kedve kerekedik | Lust bekommen' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

**duzmad** × A: 1519 *dwzmadot* [sz.] (JordK. 202); 1754 *dúzmadt* [sz.] (NSz.) J: 1. 1519 'felfuvalkodik | sich aufblasen' (JordK. 202) (↑); 2. 1527 'haragra gerjed; felindul | in Zorn geraten; aufgebracht werden' (ÉrdyK. 508); 3. 1750 'dagad, duzzad | (an)schwellen, sich vergrößern' (Wagner: Phras. *Intumeo* a.); 4. 1792 'felfúvódik; habzik | sich aufblähen; schäumen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1824 'makacskodik | trotzig sein' (NSz.)

**duzzaszt** A: 1575 Meg *duzastotta* (NySz.); 1611 *Megdurzaztya* [*t-j*] (Szenczi Molnár: Dict.); 1613 *Felduzzasztják* [*t-j*] (NySz.) J: 1. 1575 'borzol | sträuben' (NySz.) (↑); 2. 1611 'felhúzza ⟨az orrát⟩ | rümpfen ⟨die Nase⟩' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1791 'dagaszt, duzzadtá tesz | schwellen ⟨trans.⟩' # (NSz.); 4. 1831 'vizet elrekeszt | Wasser stauen' # (Nsz.); 5. 1917 '⟨számban, nagyságban⟩ növel, gyarapít | erhöhen, steigern' (Nsz.)

**duzzan** Δ A: 1777 *duzzant* (Nsz.) J: 1. [*kedve ~*] 1777 'kedve kerekedik | Lust bekommen' (Nsz.) (↑); 2. 1801 'duzzad | anschwellen' (NSz.)

■ Valószínűleg onomatopoeitikus eredetű szavak. | ☉ Feltehetőleg a kitüremkedés, dagadás, kiterjedés kifejezésére keletkezhetett. A tő a →*dúz*-zal lehet azonos, sőt, még az sem zárható ki, hogy a →*dúz* a szócsalád tagjainak alapszava. A végződéses különféle igeképzők. A lelkiállapottal kapcsolatos jelentések másodlagosak. ☹ A *duzma* 'hab, tajték; harag, düh; stb.' (1604: Szenczi Molnár: Dict.), *duzma* 'felfuvalkodott; makacs; stb.' (1763: NSz.) elvonás lehet a *duzmad*-ból. A (R.) *dúz* 'duzzanat, dudor' (1808: Sándor I.: Toldalék) a nyelvújítás korában keletkezett elvonás a szócsalád igéiből.

📖 MNy. 3: 393, 22: 210; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dúc*<sup>2</sup>, *dúz*

**duzzan** → *duzzad*

**duzzaszt** → *duzzad*

**duzzog** → *dúz*

**dübög** A: 1731 *döbögj* (ItK. 12: 231); 1779 *dübügő* [sz.] (NSz.); 1785 *dübögésnek* [sz.] (NSz.); 1795 *debegni* [sz.] (NSz.); 1862 *débég* (CzF.) J: 1. 1731 'lüktet, dobog ⟨szív⟩ | pochen

⟨Herz⟩' (ItK. 12: 231) (↑); **2.** 1772 'fél; aggódik | sich fürchten; sich ängstigen' (Nsz.); **3.** 1775 'tompá, mély hangot ad | dröhnen' # (Nsz.)

**döbben** **A:** 1736 megdöbentem (Nyr. 42: 162); 1792 *Debbenni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1848 *dübbengetett* [sz.] (Nsz.) **J:** **1.** [főleg meg~] 1736 'megrémül, megijed | bestürzt werden; erschrecken' # (Nyr. 42: 162) (↑); **2.** 1808 '⟨szív⟩ egyet üt ⟨ijedtségtől, örömtől⟩ | ⟨Herz⟩ eins schlagen ⟨vor Schreck, Freude⟩' (Nsz.); **3.** 1825 'tompá, mély hangot ad | dröhnen' (Nsz.) **Sz:** meg~t 1742 *meg döbentette* (Szily: NyÚSz.) | ~et 1823 *döbbenetnek* (Nsz.) | ~etes 1908 *döbbenetesen* (Nsz.)

**dübörög** [1] **A:** 1773 *dübörgést* [sz.] (Nsz.); 1775 *dübörögni* [sz.] (Nsz.); 1779 *dübörgő* [sz.] (Nsz.); 1838 *Döbölögni* [sz.] (TudGyűjt. 6: 31); 1862 *Dübereg* (CzF.); NYJ. *dibërög* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1773 'folyamatosan tompá, mély, döngő hangot ad | (anhaltend) dröhnen' # (Nsz.) (↑); **2.** 1838 'fél | sich fürchten' (TudGyűjt. 6: 31) (↑); **3.** 1910 'eredményesen, nagy hatásfokkal működik | effektiv wirken' (Nsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | ⊕ A tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*dobog* szócsaládjának tövével. A végződés -g, -rög gyakorító képző, ill. -n mozzanatos képző. A 'fél, retteg; megijed, megrémül' jelentés komplikációs jelentésváltozással keletkezett: a félelemtől a szív erősebben dobog. A szócsaládban jelentkező ü ~ ö váltakozás részleges szóhasadást eredményezett, amennyiben az ö-ző alakok inkább elvont jelentéseket hordoznak.

📖 MNy. 5: 9; EtSz.; Grétsy: Szóhas. 101; TESz.; EWUng. • Vö. *dobog, göbe*<sup>2</sup>

**dübörög** → *dübög*

**düftin** **A:** 1931 *duvetin, duvetine* (MNy. 27: 246); 1937 *düftin* (ÚILex. *Duvetine* a.) **J:** 'egy fajta felsőruha-szövet | Duvetine'

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Duvetine*; ang. *duvetine*; fr. *duvetine*; stb.: 'düftin'. A franciából terjedt el [ < fr. *duvet* 'pihe; finom toll; bolyhosság' ]. ⊕ A magyarba francia és német közvetítéssel került át. ⊕ Textilipari szakszó.

📖 TESz.; EWUng.

**düh** [8] **A:** 1251/ ? *Duhus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1405 k. *dwhetfeg* [d-t] [sz.] (SchlSzej. 677.); 1456 k. *dýhes* [sz.] (SermDom. 1: 437); 1495 e. *dýs* [sz.] (GuaryK. 22); 1517 *gyhes* [sz.] (DomK. 161); 1546 *meggyühövék* [ ] [sz.] (RMKT. 2: 326); 1548 *gőhössiget* [sz.] (NySz.); 1845 *dü* (Nsz.); 1861 *dühü* [ ] (MNysz. 6: 210) **J:** **1.** 1251/ ? 'haragos felindulás | Zorn, Wut' # (Oklsz.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 677.) (↑); **2.** 1456 k. 'állati veszettség | Tollwut' (SermDom. 1: 437) (↑); **3.** 1519 k. 'örjögés | Rasen' (DebrK. 567); **4.** 1806 'romboló, pusztító erő | verheerende Kraft' (Nsz.); **5.** 1808 'felhevülés; heves vágyakozás | Ereiferung; heftiges Sehnen' (Nsz.) **Sz:** ~ös 1251/ ? [szN.] (Oklsz.) (↑); 1456 k. (SermDom. 1: 437) (↑) | ~ödtség 1405 k. (SchlSzej. 677.) (↑) | ~ödik 1456 k. *dýhwth* [d-t] [sz.] (SermDom. 2: 108) | ~össég 1470 *dýheffeg* (SermDom. 2: 580) | ~ösít 1495 e. meg *dihospýtic* (GuaryK. 23) | ~ösödik 1527 *dyhesköttök* (ÉrdyK. 72) | ~ít 1784 *dühit* (Baróti Szabó: KisdédSz. 18) | ~öng 1800 k. *dühöngni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~önc 1816 *dühöncz* 'rajongó természetű személy | schwärmerische Person' (Nsz.); 1833 'dühöngő (elmebeteg) személy | wütende (geisteskranke) Person' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szó a nyelvújítás korában vált tájszóból köznyelvvé. A jelentések metaforikusan fejlődtek ki a valószínűleg eredeti 2. jelentésből. ⊖ A →*dohog*-hoz való viszonya tisztázatlan.

EtSz. *dühös* a.; TESz.; EWUng.

**dülled** **A:** 1566 ki *döllyede* (NySz.); 1597 el *döllet* [*d-t*] (NySz.); 1604 *Dülledóc* (Szenczi Molnár: Dict. *Intúrgeo* a.); 1767 ki-*düllyedek* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Prōcuro* a.); 1790 *düllöttek* [*d-t*] (NSz.); 1825 *düjjedt* [sz.] (NSz.); 1844 *dőlednek* (NSz.); 1846 *düledt* [sz.] (NSz.); NYJ. *düjed* (ÚMTsz.) **J:** 'kiemelkedik | hervorstehen, hervortreten'

**dülleszt** **A:** 1680 *düllyesztették* ki (NySz. *Dülleszt* a.); 1787 *düllesztgeté* [sz.] (NSz.); 1790 *Düllesztgették* [sz.] (NSz.); 1816 *Düllesztteni* [sz.] (NSz.); 1827 *dőleszt* (Nsz.); 1863 *kidüllesztve* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1680 '(mellet, hasat) kidomborít | (Brust, Bauch) vorstrecken' # (NySz. *Dülleszt* a.) (↑); **2.** 1779 '(szemét) kimereszt | glotzen' (Nsz.); **3.** 1794 'támaszt (vhova) | (an etw) lehnen' (NSz.)

**dülleszkedik** **A:** 1750 *dülyefzkedem* [▽] (Wagner: Phras. *Subnitor* a.); 1790 *döllefzkedve* [sz.] (Nsz.); 1846 *dülleszkedik* (NSz.) **J:** 'vkire támaszkodik | sich an etw anlehnen'

■ Származékszók. | ⊕ A →*dől* 'fekszik, kiterjed; ferde helyzetbe kerül' igéből keletkezett *-d* kezdő-gyakorító, *-szt* műveltető, ill. *-szkedik* visszaható képzővel. Az alaktanhoz vö. *éled* (→*él*<sup>1</sup>), *füleszt* (→*füt*), →*törleszkedik* stb. A szó belseji *ll* ~ *ly* ~ *lly* hangváltakozáshoz vö. →*felől*, →*fölül* stb.

EtSz. *dől* a.; EWUng. • Vö. *dől*, *dölyfös*

**dülleszkedik** → *dülled*

**dülleszt** → *dülled*

**dűlő** [6] **A:** 1254/ *dulew* (Oklsz.); 1344 *Felddelew* [HN.] (Oklsz.); 1410 *deley* (Oklsz.); 1632 *deöleön* (SzT.); 1680/ *Döllő* (SzT.); 1769 *düllő* (Oklsz.) **J:** **1.** 1254/ 'meghatározott nagyságú szántóföld; határrész | Ackerfeld; Flur(stück)' (Oklsz.) (↑); **2.** 1638 'szántóföldeket, határrészeket elválasztó szekérút | Ackerweg' (Úriszék 670)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A *dül* 'fekszik, kiterjed' (→*dől*) *-ő* képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülésével keletkezett. A megnevezés antropomorf szemléleten nyugszik; hasonló alakulatokhoz vö. →*déllő*, →*hordó* stb. ⊖ A szó korábban gyakran határozós szó szerkezetben fordult elő; vö. 1422 *Zalogosradelew* [HN.] (Oklsz.); 1432 *Kezepredewlefelde* [HN.] (MNY. 10: 40); stb. ⊕ Kevésbé valószínű az a magyarázat, amely szerint a *dűlő* a *dülőföld* 'szántó(föld)', *dülőút* 'mezei út, dülőút' összetételekből keletkezett önállósulással.

EtSz. *dől* a.; MNY. 43: 29, 49: 473; TESz.; EWUng. • Vö. *dől*

**dünnög** **A:** 1777 *dünnögve* [ɔ: *dünnögve*] [sz.] (Nsz.); 1778 *dümmögni* [sz.] (NSz.); 1790 *dömmögök* (NSz.); 1794 *dünnög* (NSz.); 1799 *dünyögni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Brummen* a.); 1887 *dümmög* (NSz.); 1900 *dünögte* (Nsz.) **J:** **1.** 1777 'morog; morgolódik | brummen; murren' (Nsz.) (↑); **2.** 1778 'halkan szól; motyog | mummeln; näseln' # (NSz.) (↑); **3.** 1789 'dong (rovar) | summen' (Nsz.); **4.** 1838 'furulyázás, sípfúvás közben az orrán keresztül bocsátja ki a torkában keletkezett hangot | beim Flöten-, Pfeifenspiel einen summenden Nasenton von sich geben' (Tsz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (△) A →*dunnyog* palatális párja. A tő összefügg a →*döng* tövével. A végződés -g gyakorító képző.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *döng*, *dunnyog*

**dürög [1] A:** 1829 *dürögni* [sz.] (Nsz.); 1860 *dürgését*; *Dürögni* [sz.] (Nsz.); 1899 *dürrögő* [sz.] (NSz.) **J:** '(főleg fajdkakas) a párzás időszakában bűgő hangot hallat | balzen'

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A →*dörög*-ből keletkezett. A szó belseji *ü*-s alak csak a fajdkakas párzási hangjára vonatkozik. A jelentéshez vö. →*bőg*, →*bűg*<sup>1</sup> stb. (◎) Főleg vadászati szakszóként él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dörög*